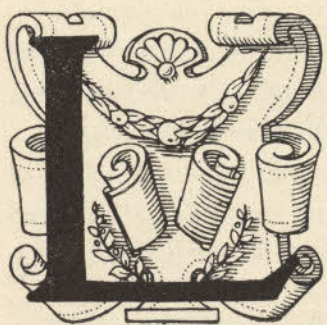

LES OBRES DE FRA FRANCESCH EXIMENIÇ (1340? - 1409?). — Essai d'une bibliographie, per J. MASSÓ Y TORRENTS.

PREFACI

A literatura catalana antiga ve caracteritzada en bona part per un gran afany de vulgarització. Aquest afany va conduir a que s'escriguessin en el nostre romanç unes obres que en tota altra literatura mig-aval s'haurien produït en llatí. Sense curarse de l'aspra ni de la llargaria de la matèria tractada, els nostres autors esplaïaven amplament en català 'ls seus complicats estudis y ensenyances apreses, les seves divagacions, les seves ansies de millorament. An aquest esforç nacional hi dugueren l'aport més considerable Ramon Llull en la robusta infantesa de la nostra literatura, el frare menor Francesch Eximeniç a les acaballes de la gloriosa dinastia catalana. Tots dos sadolls d'esperit franciscà, en Llull bevia en més pura fontana; tots dos, cadascú a la seva manera, han pintat amargament les societats que aconseguiren; tots dos han tingut la ploma fàcil y, en nombrosos infolis, que ara quasi ens espanten, ens han llegat les més variades obres servintse d'una llengua fluent y perfectament clara; de talent molt divers y de producció ben diferenta, son també l'un y l'altre, els autors que més han escrit en la nostra llengua.

Ens proposem en el present estudi pendre inventari, o millor formar un catàleg de les obres de l'Eximeniç. Un proposit semblant va excitar, fa una quarantena d'anys, l'erudit de Girona Emili Grahit ⁽¹⁾, que feu un treball ben apreciable per l'època en la qual fou escrit, però va coneixer poquíssims manuscrits y no gaires edicions.

El treball bibliogràfic que segueix demostrarà, sinó altre cosa, l'immensa producció del frare menor y l'extraordinària difusió de les seves obres. Els nostres reys y magnats, els de França y els de Castella, se feien treure còpies d'obres de l'Eximeniç o bé se les feien traduir; els municipis de les grans ciutats del país ne guardaven còpies encadenades que posaven a la disposició del públic lletrat, y lo mateix feien els capítols catedrals y els monestirs; els menes-

(1) *Memoria sobre la vida y obras del escriptor gironí Francesch Eximenies*, mencionada en el Certamen de l'Associació literària de Girona y publicada en *La Renaxensa*, any 1873, pp. 185-188, 195-199, 208-212, 234-236, 245-247, 256-260, 266-269.

trals devenien escriptors pera 'l llur us particular. La taula sumari que posem a la fi mostrarà aquests variats aspectes que presenten els vuitanta manuscrits que hem trobat actualment de l'Eximeniç, sense comptar els trenta-vuit desapareguts. De les traduccions castellana, francesa y llatina se'n conserven ara vint-y-cinch manuscrits y de vuit n'hem perdut el rastre. Hem d'anotar que d'aquest conjunt considerable de cent cinquanta manuscrits no n'hi ha un de sol que sigui posterior al XV^{en} segle. Quan l'impremta va introduir-se en terres catalanes, aviat varen sortir de les premses llibres de l'Eximeniç: hem pogut tenir noticia de dotze edicions incunables d'obres originals y quatre d'obres traduïdes: a la primeria del XVI^{en} segle, Eximeniç va ésser imprès sis vegades en el seu país y cinch a fora. Passen aprop de tres segles en que no s'ha fet una sola impressió; en els nostres temps s'han imprès sis edicions fragmentaries d'obres del nostre gran autor.

Se conserven alguns manuscrits executats en vida de l'Eximeniç; son els següents: un *Terç del Crestià* de l'any 1389 (el nostre num. 12), un *Llibre dels Angels* de 1398 (num. 49) y el de 1406 (num. 50). Després de la seva mort se multipliquen les còpies y les traduccions, y, quan es hora, les impressions: de 1410 deu datar el preciós ms. del *Terç del Crestià* que va fer-se executar en Ramon Çavall (num. 14); en 1416 la seva viuda va fer-se traduir per en Guillem Fontana 'l *Psalterium laudatorium* (numero 182-186), en 1418 s'acaba el *Llibre dels Angels* del Dr. Suchier (num. 55), en 1427 un *Llibre de les Dones* (num. 101), de 1428 data una *Vida de Jesucrist* (num. 164), de 1431 un *Llibre dels Angels* (num. 56), la mateixa obra se tradueix al castellà en 1434, en 1435 el pellicer Miquel Çagrau acaba un *Llibre de les Dones* (num. 102), l'any 1438 n'acaba un altre 'l mallorquí Sorell (num. 103), y així seguint: 1444, *Scala Dei* (num. 126); 1445, *Llibre dels Angels* (num. 57); 1448, una traducció castellana del *Llibre de les Dones* (num. 121); 1450, *Natura angelica*, traducció castellana (num. 77) y un *Terç del Crestià* (num. 18). Els cinch primers mesos de 1453 va durar la còpia de les quatre darreres parts del *Dotzè del Crestià* (num. 32), en 1455 s'acaba un *Primer del Crestià* (num. 3), en 1456 un del *Psalteri*, traducció den Guillem Fontana (num. 183), 1460 un *Pastorale* (num. 197); en 1473 termina l'última plana d'una primera part del *Terç del Crestià* (num. 19); 1476 porta un interessant explicit d'una traducció francesa del *Livre des saints Anges* que era d'una monja del celebrat hospital de Beaune (num. 88); en 1478 se conclou un *Llibre de les Dones* (num. 106); del mateix any data la primera impressió de Ginebra del *Livre des saints Anges* (num. 95); de 1483 y 1484 daten les formoses impressions que 'n Llàmbert Palmart va fer a València del *Primer* (num. 8) y del *Dotzè del Crestià* (num. 33). En 1486 s'acaba un *Llibre dels Angels* (num. 59); del mateix any es la curiosa impressió de les *Qüestions sobre 'ls novissims* (num. 151) y la del *Livre des saints Anges* de Lió (num. 96); de 1490 es la primera impressió castellana de *Natura angelica* de Burgos (num. 80); de 1494 les dugues catalanes del mateix llibre den Rosenbach (num. 71) y den Miquel, (num. 72) de Bar-

celona, y la primera edició de *Scala Dei* (num. 136), estampada a Barcelona per en Gumiel; en 1495 en Rosenbach impremeix a Barcelona el *Llibre de les Dones* (num. 112) y en Posa el *Pastorale* (num. 201); de 1496 es la bella impressió de Granada de la *Vita Christi* (num. 177) en traducció castellana, única llengua en la qual s'ha imprès aquesta obra del nostre autor; en 1497 Spindeler impremeix a València el *Tractat de confessió* (num. 144) y en 1499 en Cofman publica en la mateixa ciutat el *Regiment de la cosa pública* (num. 36). Durant el segle XVIe se fan les impressions següents de llibres de l'Eximeniç: en 1501 *Scala Dei* per en Luschner a Barcelona (num. 137), en 1509 *Doctrina compendiosa* per l'Amorós, també a Barcelona (num. 47), en 1517 *Natura angelica* per Fadrique de Basilea a Burgos (num. 81); en 1518 *Livre des saints Anges* per Lenoir a Paris (num. 98), en 1523 *Scala Dei* per Bellestar y Giglo a Barcelona (num. 138), en 1527 *Natura angelica* per Eguia a Alcalà (num. 82), y, darrera impressió, en 1542 *Carro de las Donas* per Villaquiran a Valladolid (124). Podriem haber omplert més, quasi any per any, tot una filera de dates referents als llibres del Eximeniç. Però, farem notar de passada que s'inaugura l'impremta a Ginebra en 1478 amb la traducció francesa del *Llibre dels Angels*, y que entra a Granada en 1496 amb la traducció castellana de la *Vida de Jesucrist*, que la menció més antiga d'un llibre de l'Eximeniç es la de 1384 (num. 1) y que el ms. més vell que se'n conserva, duu la data de 1389 (num. 12); que la primera vegada que va imprimirse un llibre del nostre autor es en aquella edició de Ginebra de 1478, essent el llibre imprès més acostat a nosaltres l'edició adaptada del *Llibre de les Dones* que els franciscans de Salvatierra varen fer sota el títol *Carro de las Donas* a Valladolid en 1542.

Un altre aspecte ns prova l'importància que s'havia donat a les obres de l'Eximeniç: l'esplendidesa d'alguns manuscrits y d'algunes impressions. Recordarem els bellíssims manuscrits num. 2 y 14 que reproduim en fototipia, el primer dels quals té una orla preciosa y el segon una interessantíssima miniatura política; els manuscrits num. 55, 61 y 125 semblen conservar rastre d'un retrat en les miniatures que representen el nostre autor en diverses actituds totes les quals reproduim, retrat que sembla transmetres en els gravats de les impressions num. 36 y 112. Entre els manuscrits de traduccions franceses ens cal pendre nota dels que describim en els num. 83 y 87 per les seves miniatures de les quals les nostres reproduccions en negre no donen sinó una feble idea; notable hauria estat també el ms. 178 si s'haguessin acabat les pintures que el bon gust de l'escriptura a tres tintes y la riquesa de les orles fan preveure. Al costat de la reina Maria y de Joana de França es agradable saver com un savater (num. 50), un esparter (num. 59) y un pellicer de Barcelona (num. 102) ne copiaven llibres, com un calçater de Perpinyà n tenia (num. 69) y un carnicer (num. 69) ne comprava. Les impressions més belles son indubtablement la *Vita Christi* de Granada (num. 177) a dugues tintes y les del *Crestidà* de Va-

lencia: entre les demés dominen les bones y més encara les que han esdevingut raríssimes de les quals no'n coneixem sinó un exemplar, com p. e. els nostres num. 36, 137, 144, 145, 151 y 177. Tres incunables describim (num. 144, 151 y 186) que no porta'l Dr. Haebler en la seva *Bibliografía ibérica del siglo XV*. Enumeración de todos los libros impresos en España y Portugal hasta el año de 1500. La Haya, Nijhoff, 1904.

Alguns mots ens cal dir sobre'l procediment seguit en les notes bibliogràfiques que segueixen. Primer de tot hem de confessar, que la desigualtat entre les descripcions procedeix de les condicions de temps y de lloch en que les hem hagudes de pendre, haventnos de refiar algunes vegades de descripcions preses per altri, especialment pels llibres perduts, no havent tingut la sort de veure tots els manuscrits y totes les edicions que anotem. Agrupem les obres per les dugues llengües en que l'Eximeniç ne va escriure, català y llatí; després, davant de cada obra procurem donarne una idea molt sumaria, posant a contribució les taules, els prolegs y les endreçes, es a dir, en lo possible deixant explicar al mateix autor el pla de cada llibre. Hem senyalat, per cada obra, els manuscrits per les lletres majúscules del l'alfabet, les impressions per les xifres romanes, y una numeració general de guarisme corra y compta les dugues-centes notes bibliogràfiques. Hem usat el còs 9 per les descripcions, el còs 10 pels extrets a fi de que ressaltin aquests a cop d'ull; potser en les descripcions de diferents manuscrits o impressions d'una mateixa obra hem repetit masses vegades frases dels textos, però hem cregut que això seria millor pera establir les variants facilitant així la tasca a qui vulgui empendre l'edició d'una obra determinada. La ratlla vertical indica un apartat en un manuscrit o imprès; en els incunables y primeres edicions del segle XVIe la doble ratlla vertical indica només la linia nova; una negreta indica una caplletra important. Hem acompanyat aquest treball de les reproduccions de les miniatures, estampes y portades que'ns han semblat més convenient: en les descripcions van marcades per un asterisch les planes reproduïdes. Al principi de cada descripció hi va, pels mss. el disposit on se troben: posem entre () les antigues signatures; els [] indiquen diposits antichs desapareguts.

Hem de manifestar de tot cor el nostre agraïment a totes les persones que'ns han ajudat: Als bons amichs Srs. Foulché-Delbosc, Ramon Menéndez Pidal, Pere Bosch y Ramon d'Abadal els debem les notes complementaries de llibres de les biblioteques de Madrid que no'ns havia llegut pendre; així mateix ens ha completat moltes notícies de manuscrits de París, dels quals teniem notes insuficients, el nostre amich Ferran Valls: an ell y als nostres estimats joves erudits Srs. Jordi Rubió Balaguèr, Ramon d'Alós, Francisco Martorell y Lluís Nicolau els devem documents y algunes descripcions que han prè a la nostra intenció. Gràcies a l'antiga amistat del Sr. Pere Vidal hem pogut donar les notícies que en aquest treball figuren sobre llibres de l'Eximeniç que en el segle XVe se trobaven a Perpinyà.

Primera part: OBRES ESCRITES EN CATALÀ

EL CRESTIÀ (1381-1386)

La més considerable de les obres de l'Eximeniç, es sens tot dubte la vasta enciclopedia cristiana que va planejar en tretze llibres distribuïts d'aquesta manera:

Començant, donchs, per la gracia del nostre cap Jhesu Christ a la taula general de tots aquests *tretze llibres*, deus saber que lo *procès general* de les materies que ací se han a tractar es en aquesta forma:

- Lo *primer libre* tracta que es religió cristiana e com e de qui ha son començament e son esser, e quines son ses altes e grans dignitats.
- Lo *segon* tracta com l'hom cristià, per diverses linatges de temptacions, cau de la dignitat de christianisme e dels dons a ell donats.
- Lo *terç libre* ensenya quins e quants son los peccats e mals en que l'hom cristià cau quant es vençut per les temptacions en que es posat en esta vida, e per ses grans malignitats e pravitats.
- Lo *quart libre e los següents* tracten com nostre Senyor Deu lo hom caygut relleva maravellosament. E primerament pertracta aquest *quart* com lo relleva per les sues sanctes inspiracions e diverses moviments sperituals, specialment per la gracia predestinant e per los dons del sant Sperit, e per les set benahuyrances temporals e virtuoses en aquest mon, e per los fruyts del sant Spirit.
- Lo *quint libre* ensenya com lo relleva per lums e flames moltes qui son en les virtuts theologals.
- Lo *sisèn libre* ensenya com lo relleva per les virtuts morals e axí mateix per les virtuts cardinals.
- Lo *setèn libre* tracta com lo relleva per la sua santa ley e per diverses manaments.
- Lo *vuytèn libre* ensenya com lo relleva per ostensió de la sua potencia e saviesa e clemencia, que demostra en les coses creades e governades e ordenades en deguts estaments.
- Lo *novèn libre* ensenya com lo relleva e l'afalagua per la incarnació sua, qui fon obra transcendentment amorosa e profitosa a les gentes.
- Lo *dehèn libre* ensenya com lo relleva e l'ajuda per la alta virtut sua, que en special ha posada en los sants sacraments.
- Lo *onzèn* ensenya com lo relleva e l'illumina per sperituals doctrines dades a tot estament als ecclesiastichs e religiosos.
- Lo *dotzèn* ensenya e tracta com lo relleva per general regiment dat a la cosa publica, ço es a saber, a tots los senyors e a tots lurs subdits segons diverses formes emanades de viure.
- Lo *tretzèn* ensenya e tracta com lo relleva per menaces de les grans penes e promissions dels grans bens celestials e sobiranament gloriosos.

D'aquests tretze llibres no més n'han arribat quatre fins a nosaltres, que son, el *primer*, el *segon*, el *terç* y el *dotzè*. Ens consta que 'l *primer* va escriurel l'autor en el convent de Barcelona: per un document de Pere III de les Cerimonies, de 17 maig de 1381, en què 'l rei, desde Saragoça, mana a l'Eximeniç que no 's mogui y «per ço que cobeejam molt haver *la obrada que havets començada*, la qual entenem que serà gran salut de anima a tot chrestia qui en aquella volrà entendre, amonestam-vos e 'us manam que de aquí no partescats per anar a altra casa de vostre orde ne en altres parts, tro a tant

que *la dita obra sia perfeta e acabada*»⁽¹⁾; pel document que reproduïm en el nostre num. 1, en el qual al mateix temps que ls Jurats de Valencia reben de Barcelona una copia del llibre primer, se fa constar que *el segon* va esser redactat estant l'Eximeniç a Valencia y que ja estava escrit el 5 octubre de 1384. Tenim la data de l'acabament del *tercer* llibre per l'explicit que duu un manuscrit: 1 desembre de 1384. La quarta part del *dotzè* degué compondres en 1385, segons les dugues mencions que ja va notar en Grahit⁽²⁾: en el cap. 411; «e axí fonch depositat del regne de Anglaterra Eduart rey, besavi d'aquell que huy hi regna, qui es l'any mil.CCC.Lxxx.v»; y en el cap. 466 «Si tu m demanes aquestes presents senyories damunt dites de chrestians si duraran fins a la fi del món, respon-te que no 'u se; es ver que alguns passats han parlat de aquesta materia e han posat que a temps après la reformació del món, lo qual dien que s'ha a fer prop après lo centenari present del temps que comptam M.CCC.LXXXV». Com que les parts cinch a vuit del *dotzè* no s conserven sinó en un sol manuscrit (el qual tinguerem ocasió de descriure per primera vegada⁽³⁾), per cert molt voluminós, y aquestes ultimes quatre parts no han pogut estudiarse com les quatre primeres, no podem tenir la certitut respecte a la data de la conclusió total del *Regiment de princeps*; però donada la prodigiosa activitat de l'Eximeniç durant aquesta epoca de la seva vida, no serà excessiu que li assignem l'espai d'un any per la redacció d'aquestes quatre darreres parts. Així tindrem que en cinch anys, devia produir tot lo que ns ha arribat de la gran compilació El Crestià, això es: desde la primera noticia que ns dona el rey en 1381 referintse a la *obra* fins a la data de 1386 en que probablement s'acabà el *dotzè*. L'Eximeniç degué escriure d'una tirada y en el llur orde els llibres *primer*, *segon* y *terç*; per una circumstancia ocasional, potser de protecció rebuda, va saltar l'orde tan ben seguit per a posarse a escriure el *dotzè*, que tracta de *regiment de princeps e de comunitats*, dedicat al net den Jaume II d'Aragó, n'Alfons, marquès de Villena, comte de Denia y de Ribagorça: es aquest l'unich llibre del Crestià que porta dedicatoria. Per extraordinaria que fos la facilitat en escriure y compondre llibres de l'Eximeniç, es materialment impossible que entre 1384 en que va acabar el *terç* y 1385 en que tenia llestes les quatre primeres parts del *dotzè*, trobés temps per compondre y escriure ls llibres *quart* a *onzè*. Va deixar, doncs, la composició d'aquests llibres per més endavant; mes, tal volta ocupat en carrechs y missions delicades y, enfeinat en escriure altres obres que alguns alts personatges li demanaven, deixà potser la tasca amb tant treball y amb tant braó començada fins que va sentirse vell y en l'impossibilitat de coronar l'illusió de l'epoca ja llunyana y la més forta, més productora de la seva vida.

(1) Rubió y Lluch, *Documents per l'història de la cultura catalana mig-aval*, p. 292.

(2) Emili Grahit, *Memòria sobre la vida y obras del escriptor gironí Francesch Eximeniç*, en *La Renaixença*, 1873, p. 212.

(3) *Manuscrits catalans de Valencia*, en la *Revista de Bibliografia Catalana*, 1903, p. 54.

Algunes referències se troben d'aquests llibres potser embastats però may enllestits. A l'acabar la vuitena y darrera part del *dotzè*, torna a endreçar-se a n'Alfons a qui l'havia dedicat, tot dientli, entre altres coses interessants: «e us placia de remembrar que açò que defall pertanyent a la saviea real trobarets pus largament en lo *setèn libre del Crestià*, qui s'apella *legal*, e en lo *sisèn* qui es de les *virtuts cardenals*». L'obra més extensa, després dels llibres del Crestià, que va escriure l'Eximeniç es la *Vida de Jesucrist*, que deu esser una de les ultimes produccions, composta a instancies del mestre racional mossèn Pere d'Artès; a la fi del llibre li diu l'Eximeniç que li «placia haver pasciencia e compassió de la *mia vellesa* e passions». En el capítol cinquè del proleg manifesta una certa temença de no poder completar la seva gran obra. Es així: «Aquest libre haguí a posar en romanç a gran desplaer meu, mas haguí a satisfer al voler del devot cristià damunt dit, car viu que la sua intenció era santa en quant me deya que açò, posat en vulgar, aprofitaria molt als lechs que en la vida del Salvador son comunament fort ignorants; mas los clergues e letrats per si mateix hi poden molt veure per les santes Scriptures, que entenen. Per rahó de açò, puix viu que aquest libre se havia a deputar e a ordenar per als lechs, me ha convengudes a leixar innumerables questions e dificultats e sentencies que los grans doctors theolechs han mogudes sobre los sants Evangelis e sobre la vida del nostre Redemptor; per que, tot açò que ací leix, remet a *sisèn libre de la suma Theologia*, lo qual si a Deu plau acabaré, après que aquest libre sia fet.» Es clar que aquesta *summa* no es sinó la obra del Crestià. Un problema s presenta que no tenim elements suficients per resoldre. Si el vell se proposava escriure el *sisèn* libre en havent acabat la *Vida de Jesuchrist*, es que tenia ja escrits el *quart* y el *cinquè*? En la primera part del *dotzè* se fan algunes extranyes referències an aquests llibres que no coneixem. En el capítol 43 diu: «Com donchs viure virtuosament sia la millor cosa que es en esta present vida, segons que *damunt fonch provat en lo quint libre e sisè*, quant parlam de virtuts.» Sembla aquí que els llibres *quint* y *sisè* ja fossin escrits en 1385 (data extrema de redacció del primer volum del *dotzè*), sinó ens constés per declaració propia de l'autor que a les darreries de la seva vida, ja entrat el XV^{en} segle, encara no havia acabat el libre *sisè*. En la mateixa primera part del *Regiment de princeps e de comunitats*, capítol 15, ens parla clarament del *vuitè* com d'un libre a fer: «axí com *havem a dir en lo huytèn libre* largament»; però en el capítol 27 se refereix a l'*onzèn* libre com si el tingués publicat: «Emperò d'aquesta solitut no parlam ací ara, ne de congregació religiosa, perque aquesta materia porras veure en l'*onzèn libre precedent on havem tractat* de vida religiosa.» Això es tot lo que ara podem coneixer respecte als llibres del Crestià que no sabem que ens hagin pervingut ni en estat de borradors, però tenim confiança que molt podrà saberse el dia que s'hagin publicat totes les obres de l'Eximeniç y que pugua fersen una bona y profitosa llegida.

Tots els autors que s'han ocupat de la formidable compilació el *Crestià*, així mateix els panegiristes que els detractors del fecon escriptor menoret, l'han tractada amb respecte. Llurs opinions poden veures resumides en l'estudi del Sr. Emili Grahit. La més dura va esser la de Nicolau Antonio ⁽¹⁾, esparverat davant el considerable nombre de cites que l'Eximeniç sol fer, la major partida de les quals era impossible verificar en l'època en que escrivia el bibliograf sevillà, y avui amb prou feines. No hi ha cap dubte que l'Eximeniç havia devorat moltíssims llibres: ell mateix ho diu cap a la fi de la *Doctrina compendiosa*: «E sobre açò dic que jatsia que la mia ignorancia sia gran e molta, emperò si hom de ma edat discorregué jamás molts e diversos llibres istorials de les gentes de totes les partides del mon, e llibres de poetría, cuyt esser yo més que obs no m seria.» Aquest afany de llegir y d'instruir-se degué mourel sempre: entretenant a Tolosa el seu llarch mestratge en teologia als anys 1373 y 1374; en la *Vida de Jesucrist* cita un llibre que «si el vols, trobar-l'has en lo monestir que es dit de Sant Martí, e es en lo mon Canigó»; en 27 desembre de 1392, el rei Joan li demana un llibre que li havia deixat y el 29 de juliol de l'any següent el deslliura d'una empara de llibres que li havia feta ⁽²⁾. Si l'Eximeniç discorregué més llibres que hom de sa edat, segons propia declaració, també els nombrosos llibres que va produir apareixen talment empedrats de cites dels autors més diversos, algunes de les quals ens es quasi impossible comprovar avuy, que apart la llur unitat y traça de composició, ens semblen més aviat vastíssimes compilacions que no pas obres originals. Però al costat de les cites s'observa en el *Crestià* un cabal tan extraordinari d'observacions propies, d'exemples, de llegendes, de consideracions filles de la llarga experiència d'un temperament sotil y sincer, que s'ha dit amb raó que aquesta obra formidable era el mirall de la societat migeval.

LLIBRE PRIMER

Seguint la seva usança l'autor presenta el proleg, que divideix en cinch capítols, abans de la taula. Després d'aquesta obra el llibre que comprèn aquestes quatre parts:

Comença la *primera part* del dit primer appellat Christià, en la qual es tractat e ensenyat què es christiana religió, donant son fonament per qui fon ordenada e d'on ese xida radicalment e devallada.

Comença la *segona part* o punt principal del dit libre appellat Christià, en la qual es tractat e ensenyat com la sancta esglesia catholica ha corregut segons diversos temps passats del començament del mon ençà sots tres leys justes e santes, ordenades segons bo e millor e molt millor, que s'apellen lig de natura, lig d'escriptura e lig de gracia.

(1) *Biblioteca hispana vetus*, Madrid, 1788, t. II, p. 182.

(2) Rubió y Lluch, *Documents...*, pp. 337.

Comença la *terça part* o punt principal del dit primer libre appellat Christià, la qual posa vint dignitats que la lig de gracia present es de molt pus alta que la lig de natura, qui es pus baxa que la lig d'escriptura.

Comença la *quarta part* o punt principal del dit primer libre apellat Christià, en la qual es ensenyat com en especial Deu ha lo poble cristià honrat e li ha singular amor ensenyada, per tal com li ha revelats grans misteris e secrets d'abans tancats e amagats als pobles, qui avien viscut sots les altres leys primeres e precedents. E ací feneix lo dit primer libre.

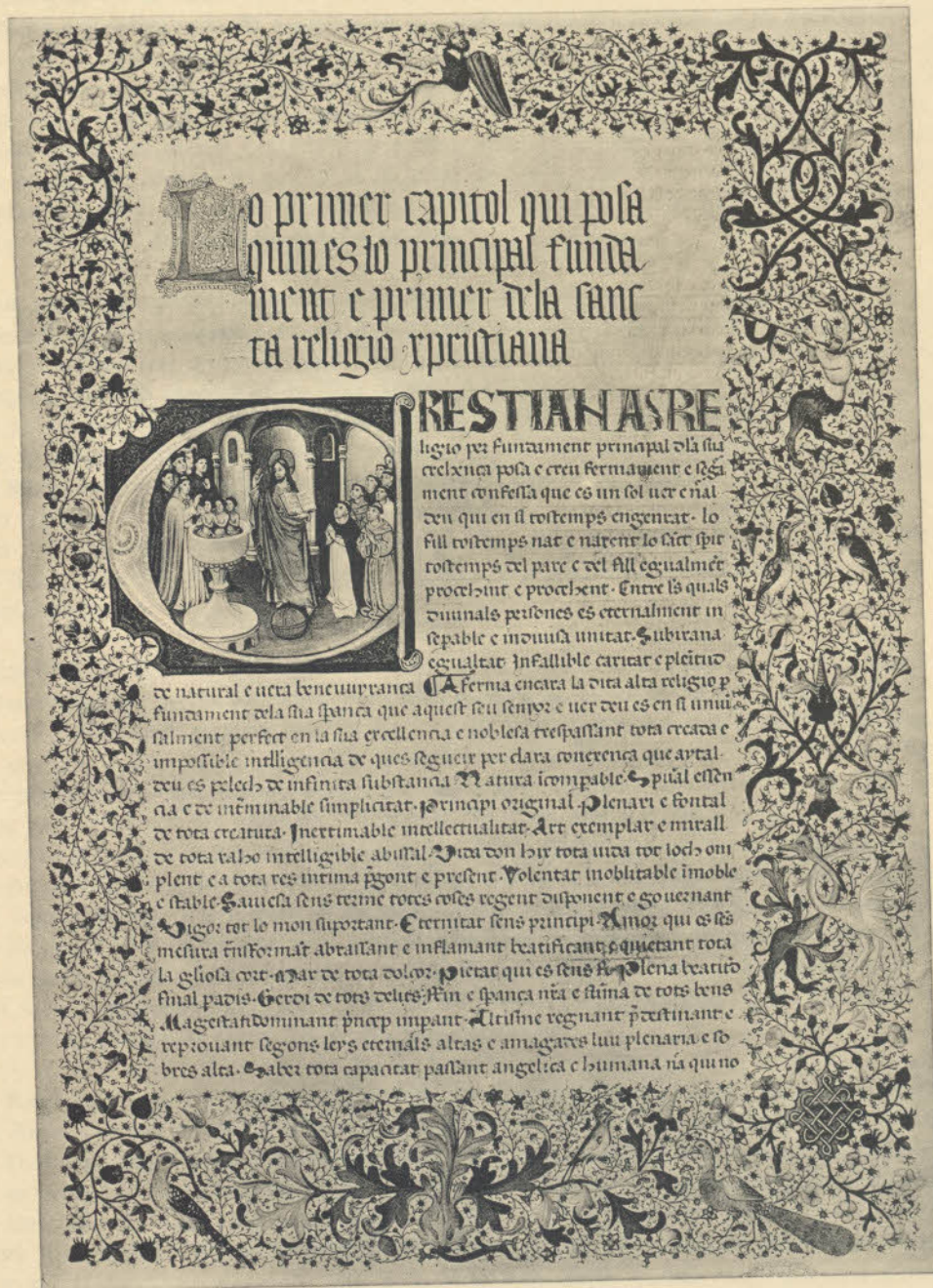
Aquestes quatre parts, de molt diferenta proporció, formen un conjunt de trescents setanta vuit capítols.

Manuscripts

A] [SALA DEL CONSELL, Valencia]. — Vol. en paper, caplletrat, escrit a Barcelona en 1384 y que, segons se desprèn del document següent (Claveria comuna, 14, I, de l'Arxiu municipal de Valencia), datat de 5 octubre 1384, va costar 21 lliures 15 sous y 6 diners: De nos &c. metets en compte de vostra data vint e una ¶ quinze sols e sis diners, los quals de manament verbal nostre, nos sabents, havets despeses e pagats en fer trelladar, en la ciutat de Barchinona, en paper toscà real e fer portar ací, la *primera partida de .i. gran libre appellat Christià*, lo qual en pla romanç es estat ordenat novellament per l'onrat religios e honest mestre Fra Francesch Eximeniç, doctor en sacra theologia, com la *segona partida del dit libre sia ja en aquesta ciutat, en la qual estant lo dit Mestre, ha ordenada aquella*; lo qual trellat es estat fet e portat ací per haver complida la obra del dit libre en la sala del consell de la dita ciutat, a instrucció e informació dels feels cristians. E retenits lo present albarà per cautela del vostre compte, car restituint aquell tant solament la dita quantitat vos serà presa en compte de paga. Datum Valentie v.º die octobris anno ut supra. — No sabem on rau aquest ms., el més antich que de l'autor se té noticia. [1]

B] BIBLIOTECA DE L'ESCURIAL. T. I, 11. — Esplendí vol. de 358 × 250 mm. y 283 folis xifrats amb llaipç. Escrit a tota plana a les darreries del segle XIVe. De la rubrica manca un foli y el primer que ara hi ha apareix esquinçat; del proleg, que sol anar abans de la taula, ne manca també el primer foli; tot lo que ara resta de proleg y taula comprèn 6 folis. El foli 7, que es el primer del text, porta una magnífica orla y en la C de *Crestiana* apareix una delicada miniatura representant Jesús en actitud de batejar*. — Fol. 1: En nom de nostre Saluador Jhesu Christ Comença lo prolech en lo libre apellat Crestia lo qual prolech conten .v. capítols segons que appar en les rubriques següents. Fol. 7: Lo primer capítol qui posa quin es lo principal fundament e primer de la sancta religio christiana. Crestiana religio per fundament principal de la sua crehença... Fol. 283, darrer: Ací feneix lo primer libre del demunt dit libre apellat Christia en lo qual es tractat que es religio christiana e com e de qui ha son començament e son esser e quines son ses grans e altes dignitats. E comença tantost apres lo segon libre en lo qual sera tractat com lom christia per diuersos linatges de temptacions cau dela dignitat de christianisme e es vençut per temptacio. [2]

C] BIBLIOTECA DALMASES, Barcelona, Ms. n.º 51. — Vol. de 392 × 285 mm. y 228 folis de paper. Acabat d'escriure el 13 maig 1455, a dos corondells; caplletres ornades; alguns epígrafs de capítol escrits amb lletra posterior. Relligadura moderna de pergamí; al lloç se llegeix: Eximenes del christia Llibrer pr. m. s. Tomo 1º; i en la fulla anterior de guarda: Eximenes del Chrestia llibrer pr. — Fol. 1: En nom de nostre saluador Jhesucrist comencen les rubriques sobra lo prolech en lo libre apellat christia lo qual prolech conte .v. capítols continents ço que ensenyen les següents Rubriques. Fol. 3 verso: Ans uull que comencant al primer capítol daquest libre se seguesca lo comte dels capítols del començament per orde fins a la fi del libre per la manera ordonada en la taula tantost següent. Fol. 9^b, acaba la taula: Fenida donques la rubrica comença lo primer libre apellat christia en lo qual sera tractat que es religio christiana e com e de qui ha son fonament o

començament e son esser e quines son ses grans e altes dignitats. El fol. 9 verso en blanch, y en el fol. 10: Comença la primera part... Xpiana religio per fonament principal... Fol. 228, acaba el darrer capitol del llibre: ... E per tal que mills te puxes aparellar e que mills te sapies en les temptacions guardar de caure sera lo libre segon quis segueix tantost apres daquest de tot linatge de teptacions e ensenya com de aquelles ab la ajuda de nostre Senyor poras auer finalment victoria axí que sit uols miiansant la sua gracia null tempsn o cauras en la temptacio. Segueix aquest acabament: Aci feneix lo primer libre appellat christia en lo qual es tractat que es Religio christiana e com e de qui ha son començament e son esser e quines son ses grans e altes dignitats. | Comença apres tanost (*sic*) lo segon libre enlo qual sera tractat com lom christia per diuerssos linatges de teptacions cau de la dignitat de christianisme e dels dons a ell dats venssuts per temptacio. | Ffon acabat lo present libre a .xxx. del mes de maig del any de nostre senyor .M.cccclv. per mans den anthoni gabriel saulina. [3]

D] BIBLIOTECA NACIONAL, Madrid, 1983, (abans P. 4). — Vol. de 364 × 290 mm. y 252 folis distribuïts en 2 fulls de pergamí per 6 de paper. Lletra del XV^{en} segle; en el fol. 10 comença 'l text per una C del mot Crestiana grossa y bonica. — Fol. 1: En nom del Saluador Jhesu Christ comencen les rubriques sobre lo prolech en lo libre apellat lo primer del Cristia lo qual prolech conte .v. capitols contenen ço que ensenyen les següents rubriques. Fol. 10: Comença la primera part del libre appellat primer del cristia... Crestiana religio per fonament principal... Fol. 252 verso, acaba 'l llibre: Aci feneix lo present libre appellat lo primer del Cristia en lo qual es tractat que es religio cristiana e com e de qui ha son comensament e son esser e quines son ses grans e altes dignitats. | E comensa apres tantost lo segon libre enlo qual sera tractat com lo cristia per diuerses linatges de temptacions cau de la dignitat de cristianisme e dels dons a ell dats es vençut per temptació. [4]

E] BIBLIOTECA METROPOLITANA, Valencia. — Vol. de 408 × 285 mm. y cclxxviii folis repartits en 2 fulles de pergamí per 12 de paper. Bellament escrit a les darreries del XV^{en} segle, a dos corondells; les primeres paraules dels capitols y de les parts son de lletra més grossa que la del text. Relligadura de pell de gamusa. — Fol. 1: En nom del Saluador nostre Jhesu Christ Comencen les Rubriques sobre lo prolech en lo libre appellat primer del Cristia lo qual prolech conte .v. Capitols contenen ço que ensenyen les següents rubriques. La taula de tot el llibre ocupa desde 'l fol. iii^b fins al fol. xij; en el següent comença 'l text que acaba al fol. cclxxviii verso b: Aci feneix lo damunt dit libre appellat lo Primer del Christia en lo qual es tractat que es religio christiana E com e de qui ha son començament e son esser E quines son ses grans e altes dignitats. | E comença apres tantost lo segon libre en lo qual sera tractat com lom christia per diuerssos linatges de temptacions cau de la dignitat de christianisme e dels dons a ell dats e vençut per temptacio. | Ffinito libro sit laus et gloria christo. Qui scripsit scribat semper cum domino viuat. Amen. S. Katerina ora pro me ad dominum Jhesu Christum sponsum. Amen. [5]

F] [EX-BIBLIOTECA OLIVARIENSE, Convent de l'Angel, Sevilla?]. — Gallardo, en el núm. 454¹ del seu *Ensayo de una biblioteca española de libros raros y curiosos*, Madrid, 1889, dona 'l cataleg ms. fet per D. Gaspar de Guzmán, *Biblioteca selecta del Conde-duque de Sanlúcar*, que es copia del que 's guarda en la Biblioteca de l'Academia de l'Historia, de Madrid (Z. 72), sota 'l titol, *Biblioteca Olivariense*. En Gallardo afegeix aquesta nota: La selecta y rica biblioteca del Conde-Duque fué últimamente á parar á Sevilla, al Convento del Angel, carmelitas descalzos: poseo algunos títulos de ella, con notas que lo acreditan. — Per la semblança de titols, podria esser que una bona partida d'aquells mss. se retrobin a l'Escorial. En el cataleg Guzmán se llegeix aquest article: *Christiá*. Libro llamado así, de la verdad de nuestra Fee, confusion de herejias y secta Mahometana: en fol., pergamino (Caj. 20, núm. 4). [6]

G] [LLIBRERIA DEL MONESTIR DE SANT FRANCESC, Valencia]. — Sobre 'l manuscrit que hi havia en aquest convent de frares menors, on l'Eximeniç va passar una bona part de la seva vida, va ferse

l'impressió de 1483 a instancies den Corella. Vegis el núm 8 on diu: es stat tret o empremtat del dit libre appellat crestià, lo qual es en la libreria del monestir de frares menors de la insigne ciutat de Valencia.

[7]

Impressió

I] VALENCIA, Llambert Palmart, 29 janer 1483. — Gran foli de 200 fulles sens xifrar, de 25 quaderns de 8 fols. amb les signatures prel.-a-z-A; els folis prel. vuitè verso y A vuitè son blanchs. Esplendidament imprès a 2 corondells de 52 ratlles cada un, amb lletra gotica de 2 cossos, marcat en caixa baixa i buit destinat a les caplletres. — Fol. 1, sign. I prel.: [e] N nom del saluador || nre iesu crist comen || cen les rubriques so || bre lo prolech enlo libre ap || pellat crestia. lo qual prolech || conte .v. capitols continents || ço que ensenyen les següents. || [1] O primer capitol con || te lo pambol a tot lo libre crestia. — Fol. 3, sign. iij, prel., cor. 1er, ultima ratlla: Comencen les rubriques del || cor. 2ⁿ: present libre appellat lo pri || mer del Crestia || ... Fol. 9, sign. a, cor. 1er: [c] Omença la primera part || del primer libre appellat cres || tia enla qual es tractat e || ense-nyat que es crestiana re || ligio donant son fonament || perque fou ordenada e don || es exida radicalmēt e deual || lada. || Capitol primer quin es lo || principal fonament e primer dela sancta religio cristiana. || [c] Restiana || religio per || fonamēt princi || pal... Fol. 199, sign. A setena verso, cor. 2ⁿ, ratlla 26: Feneix lo primer libre del vo || lū appellat crestia ordenat e || compost per lo molt reuerent mestre fran- || cesch ximenez: maestre en sancta theologia || frare menor || digne patriarcha alexādri del || orde d'l glorios sanct francesch. En lo qual || dit primer libre se tracta o es tractat que es || religio crestiana: e com e d'on prē o ha pres || fonament: e quines son les sues altes excel || lencies e grans dignitats. Lo qual dit pri || mer libre a suassio cōsell e instancia d'l molt || reuerēd mestre mosen johan ruys de corel || la mestre en sancta theologia zelant la salut || deles animes es stat tret o empremtat del || dit libre appellat crestia: lo qual es en la li- || breria del monestir de frares menors dela || insigne ciutat de valencia per lo humil em- || premtador Lambert pa || mart Alemany. || E fonch e es stat complit o acabat en la di- || ta ciutat d' valencia lo .xxviiiij. dia de Giner. || Any M.cccc.lxxxiiij. La Segona part comença al fol. 119, sign. n vuitena; la Terça al fol. 127, sign. o vuitena; i la Quarta al fol. 189, sig. A. — Diversos bibliografs descriuen aquest llibre, especialment Serrano y Morales, *Diccionario de las imprentas que han existido en Valencia* (Valencia, 1898-90), p. 446, y Haebler, *Bibliografía ibérica del siglo XV* (La Haya, 1904), p. 340, num. 700. Me serveixo del magnífich exemplar, amb boniques caplletres fetes a mà, de la Biblioteca de l'Institut d'Estudis Catalans (Aguiló).

[8]

LLIBRE SEGON

Aquest llibre *segon*, que tracta de temptació, es el que menys va copiar-se; nosaltres no'n coneixem sinó dos manuscrits y no va imprimir-se; els qui millor s'han ocupat de les obres de l'Eximeniç, el Sr. Grahit y el Dr. Torras no tracten del *segon* llibre.

El *segon* del *Crestià* no està dividit en parts, sinó tan solament en dos cents quaranta capitols. En el proleg, que sol precedir la taula, presenta l'obra així:

Temptació es als elets purgació de llurs peccats e creximent de grans merits e escala per pujar al cel, jatsia que als mals sia a reprovació de llur vida e adjecció final, segons que posen los Sants. E es encara la dita temptació rahó e causa per la qual los vençuts per ella cahen de l'alta del sant estament christià en lo abis de dampnació perdurable.

Perque donchs, per millor saber què es temptació e ço que a ella pertany, deus ací primerament notar e veure tot lo procés en general de aquest libre, qui largament tracte la materia de temptació e de les coses pertanyents a ella, segons que mostren les rubriques següents.

Manuscripts

A] [SALA DEL CONSELL, Valencia]. — Segons el document de 5 octubre, copiat en el núm. 1, en 1384 posseïen ja els Jurats de Valencia *la segona partida del dit libre... en la qual estant lo dit Maestre ha ordenada aquella.* [9

B] BIBLIOTECA METROPOLITANA, Valencia. — Vol. de 404 × 282 mm. y clxxxiiij folis repartits en 2 de pergamí per 8 de paper. Bellament escrit en el XV^{en} segle a 2 corondells; al començar la rubrica y el text grans caplletres; les primeres paraules en lletra triple de la del text. Els deu darrers folis adobats. Relligadura de pell de gamusa. — Fol. 1: Prolech sobre lo segon libre del cristia qui tracta de temptacio segons la forma quis conten en les rubriques següents. | Temptacio es als elets purgacio... Fol. vj: Capítol de aquest present libre qui posa com Deus ha posat lome en aquest mon per batallar e hauer victoria dels enemichs seus per tal que aconseguisca merit e gloria. Fol. clxxxiiij a, acabant el capítol cxxxxx y el libre: ... Perque per tal que cascun se guard mils de aquest decahiment e cars terrible hauem a tractar en lo pus prop següent libre del pou del peccat en que l om cau quant es vençut per temptacio. E aquest pus prop vinent libre sera appellat lo terç segons lorde a ell donat en lo començament del primer E aqui veureu largament que es culpa e peccat e vici e ses circumstancies començant a tractar aqui primerament que es mal. | Deo gracias. Amen. | Ffinito libro sit laus et gloria christo. Qui scripsit scribat semper condomino vivat. Amen. [10

C] BIBLIOTECA NACIONAL, Madrid, 1791 (abans P. 5). — Vol. de 409 × 280 mm. y 163 folis de paper. Escrit en el segle XVe a 2 corondells. — Fol. 1: Prolech sobre lo segon libre del Cristia qui tracte de temptacio segons la forma quis conten en les rubriques següents... Fol. 163 verso, acabant: ... e aquest prop següent libre sera appellat lo terç segons lorde a ell dat en lo començament del primer. E aqui ueurem largament que es colpa e peccat e vici e ses circumstancies. començant a tractar aqui primerament que es mal. [11

LLIBRE TERÇ

Forma el terç del *Crestià* la més remarcable de les obres de l'Eximeniç en quant se refereix a retratar la societat catalana d'aquell temps en tots els seus estaments y variats aspectes. Per desenrotllar el tema, que es de mal, li varen caldre a l'autor mil seixanta capítols, que va compendre en dotze tractats de molt desigual proporció; l'extensió va semblar-li tant fora de mesura, que va partir aquest *terç* libre en tres volums, com ho expressa en el proleg de la segona part.

Per tal com aquest terç libre del *Christià* contén moltes materies les quals retien massa gros tot volum en que fossen totes ensemps, per rahó d'açò havem partit aquest terç libre en tres volums. Lo primer, en son començament, tracta que es mal e procegueix la materia fins al mal de Luxuria, qui's tracta quaix al mig de tot lo libre. E per açò ordonam que lo Segon començas a tractar lo dit peccat, e contenguts tot l'altre del dit libre fins a la fi; emperò continuant lo nombre dels capítols, ajustat lo nombre del segon volum per orde, a l'orde del compte del Primer volum, segons appar en les rubriques següents.

Malgrat això, el manuscrit A, acabat d'escriure en 1389, del vivent de l'autor, està tot comprès en un sol extraordinari volum, y també devia serho B, a judicar pel seu cost de tretze florins, exemplar que compraren en 1396 els Jurats de Valencia al mercader de llibres Joan d'Albis. C, el riquíssim manuscrit fet fer per en Ramon Çavall, pel qual els frares de Sant Geroni de Valldebron pagaren en 1417 a la viuda la forta quantitat de 60 florins, comprenia dos volums, lo mateix que F-G de can Dalmases de Barcelona, y H-J de la Metropolitana de Valencia. No més D-E, K y L son volums escadussers que semblen haver format part de tercers llibres del *Crestià* partits en tres volums.

En el proleg del *terç*, com sempre, l'Eximeniç presenta l'obra y la seva divisió en els dotze tractats.

Mal es partit en dues parts, ço es, per mal de colpa e per mal de pena; de hu cascú dels quals mals havem a tractar en lo present volum, qui es lo *terç* libre del *Christià*, axí com de aquella mort e plagua en que cau l'om quant es vençut per les temptacions, de les quals havem ja parlat longament damunt en lo *Segon* libre. E per tal quant la materia aquesta que en lo present libre se contén es queucom sobtileta en si matexa; al començament per rahó d'açò consell que negun hom simple o lech qui ací estudiarà, no s'espavent ja per axò tantost, car tota la dita subtileta es compresa solament en los quinze capitols primers, e despuys trobaras en ço qui 's segueix, majorment en lo *quint tractat*, qui es dels set peccats mortals, fins al *desèn* les materies fort clares e morals e fort profitoses a la consciencia. Sapiés ací emperò, que la dita poca de suptileta ací posada no poguí leixar de tots punts, axí que nich posas queucom, car negú no pot saber acabadament que es peccat, si donchs no sab que es mal. De la qual materia de mal son los dits capitols primers, ne la dita subtileta ací contesa no es tanta que leugerament l'om no la prexa entendre, majorment si solament una vegada n'es informat per algú qui 'u entena; jatsia que hom lech queucom agut sia bastant a entendre-ho tot largament, sens neguna informació d'altre. Per que per donar millor direcció e endreçament a aquell qui ací estudiarà, deus saber que lo present libre contés en suma dotze materies e articles.

Lo *primer* article tracta de mal en general.

Lo *segon* de mal original.

Lo *terç* es de les sequeles del dit mal original.

Lo *quart* tracta del mal appellat peccat venial.

Lo *quint* tracta en general del mal qui s'appella mortal.

Lo *sisè* es del mal qui 's parteix per los set peccats mortals en special.

Lo *setè* es del mal que comet la nostra lengua.

Lo *vuytè* tracta com lo mal entra per los cinch senys corporals dins en la nostra ànima.

Lo *novè* com se lunya hom de mal.

Lo *desè* com satisfà l'om a Deu en esta vida per lo mal que fet ha.

Lo *onzè* com pot hom conixer, o la cogitació o obre, o l'om quant es mal.

Lo *dotzè* què es mal de pena e com se ajusta ab mal de colpa.

El manuscrit A, de 1389, que es el més antich que 's conserva de qualsevol obra de l'Eximeniç, es l'unic del *terç* que no porta numeració de capitols; sembla en algunes coses com si indiqués una primera redacció, les notes marginals essent quasi totes interessants. Les variants que aquest text ens dona son de la més gran importancia.

Num. 14. — CRESTIÀ, llibre TERÇ. Biblioteca Nacional, Madrid

Manuscripts

A] BIBLIOTECA PROVINCIAL UNIVERSITARIA, Barcelona, 2I-I-3. — Prové del convent de Sant Francesc, perquè a baix del 1er foli de taula se llegeix l'ex-libris: Es de la Bib^a Mariana del Con^{to} de Sⁿ Fran^{co} de Barña. — Vol. de 380 × 270 mm. y 12 folis de taula més CCCCXLV de text, repartits en 2 de pergami per 8 de paper. Acabat d'escriure en 1389 d'una sola mà a 2 corondells, del vivent de l'autor, potser amb notes autèntiques. Tot el Terç en un sol volum; cap capítol va numerat ni en la rubrica ni en el text; els folis 6 y 7, de pergami, van relligats fora de lloch al cap d'avall de la taula. A sota de l'últim foli de taula, hi ha escrit per mà del segle XVIIIe: Obra del Bisbe de Elna fr. Francesch Ximenes del orde dels menors. Al marge inferior del fol. I de text hi ha un escut d'olivera de sinople sobre camper d'or, que podria indicar pertinença d'un Oliver, gentilhom de Barcelona. Fol. 1 prel.: Aquestes son les rubriques del terç libre del crestia. — Capítol primer que mal no es neguna essencia e de qual mal se deu aço entendre. Fol 1: Prolech sobre la terç libre del christia. Mal es partit en dues parts ço es per mal de colpa e per mal de pena... Fol. CCCCXLV, verso b, darrer: ... E segons lo nombre daquestes .x. releuacions damunt dites se seguexen .x. libres dels quals cascuns tracta una daquestes deu releuacions e desliuracions diuinals segons que en lo primer libre es stat dit. E la primera daquestes releuacions dela qual ha tractar lo primer libre seguent sapella supernal gracia. | Finito libro sit laus et gloria christo. Amen. | Aquest volum fou acabat de scriure Dicmenge a xiiij. dies de Juny lany de la Natiuitat de nostre senyor M.ccc.lxxx nou Dia de la sancta e indiuidua Trinitat. Gracias Altissimo creatori. Aquestes darreres ratlles han estat resseguides per la mateixa mà que va escriure la nota següent: Per estar borrat lo dia y any sobrenotat, se nota aqui q^e fou finit en lo any 1389.

[12]

B] [SALA DEL CONSELL, Valencia]. — El Consell de Valencia, el 20 maig 1396, havia ja comprat per 13 florins d'or, al llibrer en Joan d'Albis, un *tercer volum del Christià*, probablement en pergami y paper. En l'Arxiu Municipal de Valencia (Claveria comuna, 21-1) hi ha el següent document: De nos pagats a n Johan d'Albis, venedor de llibres, set fl e tres sols per aquells .xiii. florins d'or, los quals havem d'ell comprat e haut un libre appellat *tercer volum del christià*, ordenat per l'onrat religiós Maestre Ffrancesch Eximeniç, per ço que'l dit tercer volum haguessem axí com havem e tenim encadenat en la post de la cambra de la scrivania de la Sala, ensemps ab los dits volums del dit libre qui alli son perque puxen esser lests e estudiats per cascuns a doctrina e bona instrucció sua. E cobrats d'ell lo present albarà per cautela de vostre compte etc....

[13]

C] BIBLIOTECA NACIONAL, Madrid, 1795 (abans P-6). — Vol. de 408 × 270 mm, y 267 folis repartits en 2 de pergami per 8 de paper. Escrit a 2 corondells abans de 1417, per us den Ramon Çavall, segons se desprèn de la notable pintura politica del foli primer del text. Al centre de la miniatura, que agafa tota l'amplada del llibre, assegut en una gran cadira entretallada, amb un graó per pujar-hi, s'hi veu un personatge vestit d'hivern, amb una ampla y llarga gonella, amb valona i caputxó, tot folrat de pells blanques; a sota el caputxó s'entreveu un ret. Una inscripció mig esborrada al graó de la cadira, diu clarament: Ramon Causal ciutada de Barchinona; y més en sota: Primogenit en la obra del Crestia, llegenda que no comprenem. Les demás inscripcions, que abunden, son aquestes: A esquerra y al peu: Conseyllers e regidors dela Ciutat de barchelona. Asseguts, sostenen unes cintes escrites: Mals ecclesiastichs e princeps, Mals conseyllers e officials, Mals cauallers e ciutadans, Mals auocats notaris e jutges. Començan tal llarg del peu y barana de la cadira, y acabant en cinta, se llegeix: Mals nauegans mercaders menestrals pagesos fombres e seruicials. A l'altre costat de la cadira: Mala rayl mal arbre e mala flor e mal fruyt. A la dreta s'vehuen els Ciutadans e populars de la Ciutat de barcheloná, que sostenen unes cintes on es escrit: Mal cogitar, Mal obrar, Mal parlar, Mal perseuerar, Mal morir. Congoxat en Ramon Çavall entre tant males companyies, se dirigeix a Deu: Mossenyer, vullesme informar, com poré a

tants mals contrastar? La resposta li tramet un angel que sosté una cinta: En aquest libre studiaras diligentment e aquí veuras com pots als presents mals scapar prestament; mostrant-li un llibre obert, en dugues planes del qual està escrit un extret del primer capitol de Terç: Mal, parlant propiament, no es neguna essencia ne neguna cosa, jatsia que aquest nom mal, significh absencia e freytura d'alcun ben. A sota 'l llibre obert hi ha pintades les armes de ciutadà honrat dels Çavalls, això es: quarters primer y darrer, camper d'or amb cervo d'atzur; quarters segon i terç, camper d'or amb banda de güell. En la caplletra 's repeteixen les armes sota una imatge de Jesús; a l'esquerra en Ramon Çavall en actitud pregant, caigut el caputxó y mostrant el ret; a la dreta la seva muller, madona Agnès, vestida ab capa y ret de pedreria y els rosaris a les mans*. Sobre 'ls carrecchs que va exercir en Ramon Çavall y la seva poesia, que ve a esser una rèplica literaria d'aquesta miniatra, vegis el meu escrit: *Les lletres catalanes en temps del rei Martí y en Ramón Çavall*, llegit en el Centre Excursionista de Catalunya, 1910, pag. 6 y següents. Ja devia haver finat en 1416 per lo que reportem en els num. 182-186, la qual cosa que justifica l'interessant nota de la primera guarda d'aquest manuscrit per la que consta que 'ls frares de Sant Geroni de Valldebron el compren en 1417 a la viuda madona Agnès per seixanta florins; diu així: Jhs. Christus. Lo present libre, qui son dos volums, fou comprat per los prior e frares del Monestir de sant Jeronim de la vayll dabron [situat sobre barchinona] de madona Agnes, muller quondam del honrat en Ramon Çavall ciutada de barchinona, per mans den Guillem comes corredor de libres, dimecres trenta Juny Any dela Nat. de nostre senyor M.cccc. deset. per preu de Sexanta florins sens les correduries que son dos florins.— Fol. 1, precedint a les rubriques: Prolech sobre lo terç libre del Crestia. Fol. 267 verso, darrer: ... e axi com la lenya secca nodreix lo foch axi gola e perea nodrexen luxuria. [14]

D] BIBLIOTECA NACIONAL, Madrid, 1799 (abans P-7). — Vol. de 404 × 290 mm. y 140 folis, quatre primers de taula, de paper. Escrit en el segle XVe a 2 corondells. — Fol. 1 prel.: Rubricha del prolech sobre la segona part del terç libre de la obra del Crestia. Fol. 1 verso: Aci comença lo Tractat de luxuria daquest libre terç appellat Cristia. E aquest es la segona part del terç libre. Fol. 136 darrer, acabant al capitol DCCCiiij: ... e perdut en cors e en anima. [15]

E] BIBLIOTECA NACIONAL, Madrid, 1801 (abans P-8). — Vol. de 405 × 275 mm. y 127 folis de paper. Escrit en el segle XVe a 2 corondells. Manca part de la taula y el començament del text. — Fol. 1: Lo capitol DCCCC. qui posa remey als peccats dalgunes especials temptacions. Fol. 127: Capitol MLx. qui posa finament a tot aquest terç libre appellat Crestia. Fol. 127 verso, acaba 'l llibre: Aci son acabats aquests xij. tractats daquest terç libre qui pertany al libre appellat Cristia. Los quals xii. tractats tracten e ensenyen en suma general de tots los peccats mortals e venials e de lurs circumstancies e sequeles. [16]

F] BIBLIOTECA DE DALMASES, Barcelona, núm. 51, I vol. — Vol. de 372 × 271 mm. y 268 folis (11 de taula, més 2 de blanchs, més 255 de text), repartits en 4 de pergami per 12 de paper. Escripura de principis del XV^{en} segle, a 2 corondells; caplletres boniques. La ganiveta del relligador ha afectat alguna de les notes marginals. Relligat en pergami; al llom: Eximenes del Christia p^a part del libre terser. m. s. T. II. En el primer foli de guarda se llegeix en lletra moderna: Eximenes del Crestiá p^a part del llibre tercer. Fol. 1 prel.: Aci comensen les rubriques del terç libre del crestia. — Fol. 1 de text: Prolech sobre lo libre terç del cristia. | Mal es partit en dues parts ço es per mal de colpa e per mal de pena.... | Capitol primer que mal no es neguna essencia e de qual mal se deu entendre. Mal parlant propiament no es neguna essencia ne neguna cosa... Fol. 255 verso b, darrer, acabament del capitol dxvij: ... E aço sia dit de la bona e justa occupacio axi com de special remey dat per los sants contra peccat de perea e de indiscreta feruor Ara direm aprés del peccat de gola e del peccat de perea e del peccat de luxuria qui hix de gola e de perea com la filla hix de pare e de mare e axi com la conclusio de les premisses. e axi com la lenya nodreix lo foch axi gola e peresa nodrexen luxuria. | Aci es acabada la primera part del terç libre del Christia. Deo gracias. [17]

G] BIBLIOTECA DE DALMASES, Barcelona, núm. 51, III vol. — Vol. de 393 × 278 mm. y 216 folis (6 de taula, més 3 de blanchs, més 207 de text) repartits en 4 de pergami per 16 de paper. Escrit en 1450 a 2 corondells; caplletres ornades. Al relligarse han sofert un xich algunes notes marginals. Relligat en pergami; al llom: Eximenes del Christia segona part del libre tercer. m. s. T. III. En el full de guarda anterior: Eximenes del Crestia. segona part del llibre 3er. — Fol. 1 prel.: Prolech sobre la segona part del terç libre de la obra del crestia. | Per tal cant aquest terç libre del crestia conten moltes materies... Fol. 1 de text: Capítol .dxxiiii. que posa que es peccat de luxuria. | Luxuria es lo terç peccat mortal: que es posat apres peccat de gola: e peccat de perea o de ociositat... Fol. 207 verso b, acabant l'últim capítol y el llibre: Aci son acabats aquests .xii. tractats damunt dits daquest terç libre apelat crestia qui tracten e mostren generalment de tots los peccats mortals e venials lo qual libre migançant la gracia del saluador nostre Jhesu christ ha fet e ordonat lo reuerent pare mestre Ffrancesch eximeniç del orde dels frares menors. decimo octauo die decembris anno a natiuitate domini M^occcc^oL^o. | Deo gracias etc. [18

H] BIBLIOTECA METROPOLITANA, Valencia. — Vol. de 415 × 285 mm. y cccclxx folis repartits en 2 de pergami per 8 de paper. Escrit en 1473 a 2 corondells. — Fol. 1: Prolech sobre lo terç libre christia fet per mestre Francesch Eximeniç del horde dels frares menors. | Mal es partir en dues parts ço es per mal de colpa e per mal de pena... Fol. XI verso a, comença 'l text: Lo primer capítol posa que mal no es nenguna essencia e de qual mal se deu aço entendre. | Mal parlant propiament no es nenguna essencia... Fol. cccclxx a, acaba 'l llibre: ... Axi diem apres del peccat de gola e del peccat de paresa del peccat de luxuria que hix de gola e de paresa com la filla hix de pare e de mare e axi com la conclusio de les premicies e axi com la lenya seca nodreix lo foch axi gola e paresa nodrexen Luxuria. Fol. id. b: Aci es acabada la primera part del tercer libre del crestia. | Deo gracias. | A x. de agost any Mccccclxxij. | L. D. [19

J] BIBLIOTECA METROPOLITANA, Valencia. — Vol. 415 × 285 mm. y cccxij folis (3 de blancs que conten entre la taula y el text) repartits en 2 de pergami per 8 de paper. Lletre del segle XVe, a 2 corondells. Comprèn les 2.ª y 3.ª parts del Terç llibre, o sigui, desde 'l capítol 524 fins al 1060, que es el darrer. — Fol. 1: Prolech sobre la Segona part del Terç libre de la obra del Crestia. | Per tal com aquest terç libre del christia conten moltes materies... Fol. xij: Capítol Dxxiiij. qui posa que es peccat de Luxuria... Fol. cccxj. verso b, darrer: ... Aci son acabats aquests dotze tractats damunt dits daquest Terç libre appellat Christia qui tracten e monstren generalment de tots los peccats mortals e venials. Lo qual libre mijançant la gracia del Saluador nostre Jhesu Christ ha fet e ordonat lo reuerent pare mestre Ffrancesch Eximenis del orde dels frares menors Prima die Decembris Anno a Natiuitate domini Millesimo Trescentesimo Octuagesimo Quarto. | Deo gracias. | Qui scripsit scribat semper cum domino viuat. Amen. Ff. R. Entenem que aquesta data, 1384, ens dona la de la composició del Terç del Crestià; no pot en cap manera referirse a la terminació del manuscrit (el qual cas suposaria una redacció anterior), perquè 'l copista que firma F. R. escriu sens cap dupte al cap de prop d'una centuria: aquest manuscrit es d'aspecte semblant als demés; de l'Eximeniç que 's conserven en aquesta Biblioteca. [20

K] ARXIU CAPITULAR, Barcelona, cod. 47. — Vol. de 382 × 280 mm. y cccxxij folis repartits en 2 de pergami per 12 de paper. Escrit en el XV^{en} segle a 2 corondells, amb boniques caplletres al començar ca la tractat. No hi ha taula; els unichs tractats sencers son els 1^r, 2ⁿ, 3^r i 4^t, i incomplet el 5^e, fins al capítol Dviiiij. El 2ⁿ tractat comença al fol. xj a (cap. xvij), el 3^r al fol. xxviiij a (cap. xxxviiiij), el 4^t al fol. cj a (cap. clj) y el 5^e al fol. ccij b (cap. ccvj). Relligat en pergami flexible. — Fol. 1: Comença lo prolech sobre lo terç libre appellat Cristia. | Mal propiament parlant no es neguna essencia ne neguna cosa... Fol. cccxxij verso, darrer, deturant-se en laire: Capítol .d.viiiij^e. Com es mala cosa la indeuocio que es filla de Peresa. | La novena filla de peresa es indeuocio. E deus saber que indeuocio es defalliment de tot sentiment de deu qui segons diu sanct bernat no... [21

L] REAL BIBLIOTECA DEL PALAU, Madrid, 2-N-1. — Vol. de 373 × 230 mm. y 180 folis de paper sens xifrar, signatures en lletres al peu de plana. Lletra del segle XVe, escrit a 2 corondells, caplletres ornades, la primera a mig ornar. — Fol. 1^r: Comença la segona part del tercer libre del crestia de Reuerent mestre Francesch eximeneg. Cap. cccc. que determina ço que es perea que es lo segon peccat mortal. | Perea es lo segon peccat mortal principal qui souint pren fonament de peccat de guola... Fol. 179 verso, darrer util: ... E aço sia dit al peccat de auaricia per infinita secula seculorum. Amen. | Deo gracias. | Aci acaba e fas fi en aquest segon volum continuant la materia del crestia del Reuerent mestre Francesch eximenes patriarcha de Jerusalem e bisbe de Euna en sacra theologia mestre. E comença lo tercer libre o volum en lo capitol qui comença enueja. sots la rubrica qui es capitol Dcccxcij. [22]

M] [EX-BIBLIOTECA DE L. J. GOHIER, Paris]. — En el *Catalogue de livres grecs, latins, arabes, espagnols, etc. ... composant la bibliothèque de feu M. L. J. Gohier, ancien membre du Directoire exécutif, dont la vente aura lieu le lundi 14 Mars 1831 et jours suivants*, Paris, chez Merlin, 1831, s'hi llegeix l'article següent: 2440. La Segona Part del Tercer libre del Crestia, del R. Francech Eximenec. grand. in-fol. rel. en bois. Ms. du XIVe siècle composé de 179 feuillets, et comme le précédent, écrit du vivant de l'auteur. Nic. Antonio donne à l'ouvrage latin la date de 1379 et il s'étend assez longuement sur les matières traitées; mais il n'a pas connu l'ouvrage limousin tel qu'il est écrit ici. On peut donc regarder ce ms. comme une pièce rarissime et peut-être unique. [23]

Impressions

Modernament s'han imprès alguns fragments del Terç llibre del Crestià: coneixem els que segueixen.

I] BARCELONA, Fidel Giró, 1889, per J. Balari y Jovany. — Fasc. de 21 × 13 cm. y 48 pp. repartit com a folletí per la *Revista Catalana*: Regles de bona criança en menjar, beure e servir be a taula, trets de Lo Terç del Crestià del P. M. Fr. Francesch Eximeniç (segle XIV) per Joseph Balari y Jovany. Barcelona. Estampa de Fidel Giró. 1889. — Aquest fragment es tret del tractat de Gola servituse del ms. A. En apendix se donen els fragments dels dos religiosos que conegué l'Eximeniç: el frugal y el golafre. Alf. Morel-Fatio (*Katalanische Litteratur* en el *Grundriss* den Gröber, Strasburg, 1893, tiratge apart, p. 99) acosta aquestes Regles del *Babees Book*, text publicat en 1868 per la Early English Text Society. [24]

II] BARCELONA, Jaume Puigventós, 1900, per n'Antoni Bulbena y Tusell. — Fasc. de 22 × 14 cm. y 40 pp. sens xifrar, signatures de 4 pp. prel. y fin., de 8 pp. a-d. Lletra gòtica: Sapienciari. Proverbis e dits vulgars, trets de les obres de Fra Francesch Eximeniç e de altres autors, are per primera vegada fets estampar d'en Antoni Bulbena e Tusell. Any .MDcccc. En Barcelona: «L'Arxiu», libreria d'en Johan Batlle, a la Tapineria. — A la fi: Fou acabat de stampar lo present Sapienciari en la ciutat de Barcelona, per en Jaume Puigventós: Diada del glorios Sant Jordi, patró de Catalunya, del any M.Dcccc. — Comprèn els troços següents tots del Terç: Proverbis de Salamó, trets d'un Ms. del terç de Lo Crestià, compost en lo catorzè segle per Fr. Francesch Eximeniç del orde de Preycadors (!). | Paraules del Ecclesiastich, trets de un Ms. del terç libre de Lo Crestià, compost en lo catorzè segle per lo reverent mestre Fr. Francesch Eximeniç. | Sentencies de filosofes e dits vulgars, trets del terç libre de Lo Crestià, compost en lo catorzè segle per lo reuerent mestre Fr. Francesch Eximeniç. | Diu lo noble en Cerverí, parlant de dolencies fembrils. | Faula del Lop e de la luna [25]

III] BARCELONA, La Académica, 1904, per n'Antoni Bulbena y Tusell. — Fasc. de 17 × 12 cm. y 56 pp. sens xifrar, signatures prel. y G de 4 pp. y A-F de 8 pp. Lletra gòtica, tres tintes: Consells, e faules e altres lligendes en la nostra llenga materna, del catorzè e quinzè segles, novament, o

per primera vegada, donats a la llum. A la fi: Fou acabada de stampar la present recopilació, féta d'en Antoni Bulbena z Tosell, a casa de «La Academica». En la ciutat de Barcelona. ✠. Any M.Dccccciv. — En aquest llibret s'hi enclouen els dos extrets següents del Terç: Llettra que un gran golafre ecclesiastich tramés a un metge per demanar-li consell sobre lo regiment de sa vida. Treta d'un Ms. de Lo Terç del Crestià, compost en lo catorzè segle per Fr. Francesch Eximeniç. | De luxuria e d'alcauoteria. Notes estretes de Lo Terç del Crestià, en lo catorzè segle compost per Fr. Francesch Eximeniç. — Per II y III s'ha utilitzat el ms. A. [26

LLIBRE DOTZÈ

El titol d'aquest llibre del dotzè del Crestià es *Regiment de princeps e de comunitats*; a l'acabar tota l'obra l'anomena l'autor *Regiment de princeps, de les ciutats, e de la cosa publica*. Com hem dit més amunt aquest es l'unich llibre del *Crestià* que porta dedicatoria, que està concebuda així:

Al molt alt e poderós senyor n'Amfós, marquès de Villena, comte de Denia e de Ribagorça, fill del molt alt princep e senyor monsenyor e de sancta memoria Infant Pere d'Aragó, de l'orde dels frares menors, fill del molt alt e poderós princep e senyor en Jacme, per la gracia de Deu ça enrrera rey d'Aragó de bona memoria: lo seu humil servent frare Francesch Eximeniç, d'aquell mateix orde, si mateix ab tota reverencia en aquell e per aquell qui es senyor dels senyors e general regidor de tot lo món e de totes senyories. Senyor molt alt: quant pens los famosos princeps e grans cavallers los passats reys d'Aragó, dels quals vos sou devallat per la divinal ordinació e clemencia, e pens en l'estament en que Deu vos ha posat en esta vida, veig que sobiranament es a vos necessaria saviesa e doctrina a governar en orde vos mateix, e los altres negocis de regiment de cavalleria en que 'us cové ocupar. Per quant, senyor molt alt e molt reverent, yo, com en aquesta part en especial pogués servir a la nostra senyoria, propose que, a la gloria del sobiran rey nostre senyor Deu, e après a servey nostre, e puy a profit de la cosa pública que 'us es comandada, e per guanyar alcun fruit e merit a la mia anima; vos ordenas e 'us trametés a la vostra providencia e singularment endreças lo present volum que es de regiment de princeps e de comunitats; e que axí 'us alegras queucom e 'us ajudas a suportar vostres treballs, mijançant la gracia e ajuda principalment de nostre senyor Deu. A aquesta cosa, molt alt senyor, a fer, me tinch per obligat, primerament per la vostra reverencia, a la qual tots los frares menors del mon son specials deutors, e yo singularment per moltes vies que no cal ací de present manifestar; enaprés, per lo capital deute que nos tots havem a la vostra casa per honor e reuerencia del dit senyor Infant, pare vostre e senyor de tots nos; e après per honor de monsenyor sanct Luys de Sicília, avoncle vostre e frare axí mateix nostre, la memoria del qual deu a vos esser de gran gloria e corona, e encara a nos tostemps. Entenent encara, senyor molt alt, que a la casa d'Aragó, d'on vos devallau, som tots molt obligats, per special devoció e benefici e honor que tots temps ha feta al nostre gloriós cap monsenyor sanct Francesch e a son orde; per tal, yo e tots quants som, devem tostemps sens manera entendre a tot servey e honor que fer puxam a la vostra senyoria, per que vos e los vostres hajau per tostemps doctrina e lum en les carreres spirituals e en los temporals negocis. E per ço, molt alt senyor, suplich a la vostra reverencia que 'us placia acceptar e pendre aquest poch servey, devallat dels tresors de nostre senyor Deu, e cullit, ab gran musa e affany del dits e fets dels grans pares, e dels nomenats senyors, filosofos, doctors, cavallers e sancts princeps passats; car sper en la misericordia del Princep sobiran que 'us darà sovin al cor gran alegria, e a l'enteniment clar lum a tractar e finir vostres alts e molts negocis, e 'us ajudarà molt a viure en repòs e a desempatxar-vos de molts carrechs temporals e faenes.

Després d'aquestes paraules l'Eximeniç presenta 'l llibre dividit en set parts, formant amb les quatre primeres el primer volum. A l'empendre 'l segon

volum, va desdoblar la quinta part formantne així un total de vuit parts, quatre per volum. Acabada en el primer la presentació, abans de la taula, posa aquesta nota que reflecta un estat de cansament vingut de l'excessiva producció:

E ací, senyor, notarets, si 'us plau, que les rubriques següents no contenen ni posen tot ço qui 's contén en los capitols sino en summa, perquè consell a aquell qui volrà saber o veure per rubrica tot ço qui en aquest libre se contén, que ell s'ich faça fer una altra taula que de punt en punt contenga e declar tot ço que cascun capitol posa largament; *car yo, senyor, no le y puch fer de present, tant estich las e hujat.*

Ja hem dit que 'l segon volum no 'ns ha pervingut més que en un sol manuscrit, que es el nostre F, essent així que del primer volum, que va imprimirse en 1484, seguint E, que no sabem on se troba, ne coneixem els manuscrits A-D.

A la fi de tota l'obra, l'autor se dirigeix novament al nét del rei Jaume II, al qual l'havia endreçada, d'aquesta manera:

Acabat, donchs, per la gracia de Jhesu Christ, lo present libre qui es partit per les huit parts damunt posades qui totes van sumariament a bon estament e regiment dels princeps e de la cosa publica, resta que faça grans gracies a aquell eternal princep qui es Deu e senyor general de tota creatura, e après a la sua gloriosa mare, madona sancta Maria, e après a nostre pare especial monsenyor sent Francesch, per merits dels quals creu sens dupte que m'i ha endreçat lo nostre salvador Jhesu Christ. E que monsenyor lo marquès, ja primerament nomenat al començament d'aquest libre, p'acia a la vostra altea reebre aquest present volum, segons que 's diu davall, per contemplació e reverencia vostra, e en aquell estudiar e servir-vos d'ell segons que plaurà a la vostra saviesa; e 'us placia de remembrar que açò que ací defall pertanyent a la saviesa real trobarets pus largament en lo *setèn libre del Crestià*, qui s'apella *Legal*, e en lo *sisèn*, qui es de les *virtuts cardenals*. Suplich encara tostamps a la vostra reverencia e bonea, que si res hy ha de bo que tot sia atrebut a aquell qui es font de tots bens e del qual davalla tot ço qui bo es; si defalliments hi trobats sien imputats a la mia ignorancia, qui no es practica en regiment de ciutats ne de gens ne en armes ne en les coses aquí damunt tocadés, e placia a la vostra maturitat los dits defalliments benignament corregir, attenant no al do mas a la afecció ab que 'l vos offir, e a la entenció que m'i a mogut, la qual primerament per fer-ne servey e profit a vos e als vostres e a tota la vostra casa, la qual sab Deus que ham de amor cordial; segonament per servir-ne la cosa publica crestiana, especialment princeps e regidors; terçament, per guanyar merit a la mia anima en mon treball; quartament, sobre tot per reverencia he honor de nostre senyor Deu, princep e senyor de tots los princeps, e generalment pare e faedor de tota creatura, qui tostamps sia loat e per infinita secula seculorum sanctificat, beneyt e glorificat per tota pensa e creada natura en la sua magestat eternal e gloria perdurable Amen.

Tot el conjunt del *dotzè* conté noucents set capitols distribuïts així en les vuit parts:

- La *primera* tracta perquè comunitats e ciutats foren edificades, ne qui primerament les edificà. — Del cap. primer al 68.
- La *segona* què es ciutat, ne què requer de present, ne en què stava en temps passat ans que fos la ley de gracia. — Del cap. 69 al 356.
- La *terça* ensenya com en cascuna ciutat e regne es aparellada cosa publica; e què es cosa publica, e aquí tracta d'açò que 's pertany a ella. — Dal cap 357 al 395.

- La *quarta* tracta què es regiment e senyoria, e com antigament començà, e com es despuys proseguida, e en quina manera stà huy de fet en lo mon. — Del cap. 396 al 466.
- La *quinta* tracta dels grans senyors del mon. — Del cap. 467 al 675.
- La *sisena* tracta dels oficials de grans senyors quins ne quals deuen esser en lurs officis, e de lurs costumes. — Del 676 al 773.
- La *setena* tracta de la colligació natural qui es en la cosa publica, e per quina manera se deu regir per lo princep; e posa tots los fonaments de la dita colligació natural. — Del cap. 774 al 832.
- La *vuytena* tracta d'aquells qui son ajustats segons la colligació legal o de fortuna. — Del cap. 833 al 907.

Son tantes les obres que en l'edat mitjana varen escriure's sota 'l titol *Regiment de princeps* o semblants, que alguns les han confoses amb l'obra del nostre autor. En l'inventari de la llibreria del rei Martí aixecat en 1410, s'hi troben set titols que representen, pel cap més baix, cinch obres diferents en vulgar, cap de les quals m'atreveria a dir que 's referis a la de l'Eximeniç. Son aquestes: *Libre dels Regiments dels senyors* (núm. 17), *Regiment dels Princeps* (21) y *Instrument dels Princeps* (232) que son una mateixa obra, *Regiment de princeps* (73), *De nodriments de Reys* (145), y dos altres que 'n fan un: *Doctrina moral de princeps e d'altres senyors* (268) y *Doctrina moral de princeps e d'altres regidors* (271). Els números corresponen als de l'edició que 'n varem fer en la *Revue hispanique*, t. XII. — En la Biblioteca del Seminari de Girona hem vist un llibre que porta escrit al lloç *Regia De Prin-Xim*, que es un manuscrit de la versió catalana del Regiment de Princeps, d'Edigi Colonna, lo mateix que 'l preciós exemplar que té en la seva llibreria 'l Sr. Ferran de Sagarra, de Barcelona.

Manuscrits

A] ARXIU DEL PALAU, Barcelona. — Vol. de 415 × 290 mm.; la foliació va per lletres fins a la L 16, y es bon xic menjada per l'encuadernador. Escrit a finals del segle XIVe o principis del XVe sobre plechs de paper coberts amb fulls de pergamí. Lligat amb pell y fusta, claus y angles de metall, tanques caigudes. — Fol 1 prel.: Al molt alt e poderos senyor monsenyor namfos marques de villena comte de denia... Segueix l'index, que ocupa 9 folis, partit en set parts, y tot seguit conté 'ls capitols de quatre parts, que son 467, y es tot lo que hi ha en el volum. L'index acaba: Aci fenexen les rubriques de la Quarta part daquest dotxen libre del crestia de regiment de princeps. Després de l'index vénen dos folis en blanch. Fol. 1: Capítol primer qui ensenya que lo regiment e gouernacio general de Deu sobre tot lo mon nos mostra que la sua sauiesa es sens tot terme e que el es tot nostre be e nostra benuyrança. Fol. Lxiiij girat, darrer capítol: Capítol CCCCLXVII que han dit alguns dels regnes presents e de lur durada e de nouel Imperi. — Aquesta descripció es estreta de la del P. Ignasi Casanovas, *Codecs de l'Arxiu del Palau*, en la «Reuista de Bibliografia Catalana», Barcelona, 1906, t. VI, p. 6. [27]

B] ARXIU DE LA CORONA D'ARAGÓ, Barcelona, San Cugat, 10 [abans llibreria del monestir de Sant Cugat del Vallès], 10. — Vol. de 350 × 252 mm. y 259 folis repartits en 2 de pergamí per 6 de paper. Lletra del segle XVe; escrit a 2 corondells, amb caplletretes y hermoses inicials al començar cada part. El primer foli es molt brut, apareixent esborrats alguns mots. Entre 'ls folis 47 y 48 (que es, aquest, en blanch y de pergamí) s'hi nota rastre d'un foli arrencat. Grans espais destinats a contenir miniatures, que no varen ferse, davant de diversos capitols. En els quatre capitols darrers està en blanch l'espai des-

tinat a l'epigrafi. Cap foli xifrat. Relligadura de pergami; al llom: De Regiment de Princeps. — Fol. 1, brut, bella A: Al molt... fill del molt alt... princep e senyor monsenyor e de... moria Infant frare P. d arago... Després de la taula, fol. 12, sota un gran espai, en lletres vermelles: Lo primer capitol ensenya que lo regiment e governacio general de deu sobre tot lo mon nos mostra que la sua saulesa es sens tot terme e que ell es tot nostre be e tota nostra benuyrança. En grans lletres blaves: Regiment excellent e governacio passant tot enteniment dela vniuersitat de les corporals creatures d'aquest mon... Fol. 259^b, acaba 'l llibre: ... E jatsia quen trobas hom a qui plauria Empero per occasio daço se tolria souin la pau de la ciutat e sen seguiria prou guerra vet com los passats zelauen per pau. E daquests exemples hi ha Infinitos los quals leix per amor de breuitat e tornen al principal proposit ab la gracia de deu. | Ffinito libro sit laus et gloria christo Amen. — Villanueva, *Viaje literario*, t. XIX, p. 28, va trobar aquest ms. a la Biblioteca de S. Cugat del Vallés.

[28]

C] BIBLIOTECA NACIONAL, Paris, Esp. 9 [ex-libreria de S. Pere de Rodes]. — Vol. de 370×257 mm. y 335 folis de paper y de pergami. Lletre del segle XVe, caplletres ornades. Al fol. 1 la nota: Es de S. Pere de Rodes. — Fol. 1: Libre appellat lo dotze del Crestia. Fol. 335, darrer, deturant-se en un punt que pertany al capitol 166: ... E vol dir que com fos vengut lo seten temps dela present es...

[29]

D] ARXIU EPISCOPAL, Vich. — Vol. de 396×272 mm. y 9 folis de rubrica més 225 de text (numrats no més els 80 primers) que es incomplet a la fi; paper. Lletre del segle XVe, molt bella y caplletrada; cap a la terça part l'escriptura no es tan bonica. La rubrica es completa de les quatre parts primeres. — Fol. 1 prel.: Comensen les rubriques del present libre dit lo XIIe del christia. | Al molt alt e poderos senyor Namfos marques de Villena... Fol. 1: Capitol primer del present libre qui ensenya que lo regiment e governacio de deu sobre tot lo mon nos mostra que la sua saulesa es sens tot terme e que ell es tot nostre be e tota nostra benauyrança. Acaba 'l llibre amb les paraules que pertanyen al capitol cccliiij qui sol altres rahons contra lo papa, fol. 225 vº: ... car deu lo dona a sent P. e a sos vicaris quant los dix quodcumque liga... super terra del qual tu est successor e vicari eternal e axi mateix per dret humanal perdonacio...

[30]

E] [SALA DEL CONSELL, Valencia]. — En l'edició de Valencia de 1484, l'impressor Palmart fa constar: es stat tret o empremtat del original que es en la sala dela dita ciutat. Contenia donchs, aquest manuscrit, el primer volum o siguin les quatre primeres parts del dotzè.

[31]

F] BIBLIOTECA METROPOLITANA, Valencia. — Vol. de 292 × 215 mm. y 15 folis de rubrica, més 2 de blanchs y 483 de text, tot sens xifrar per haver el relligador retallat el marge superior on se veu algun rastre de foliació; els folis van repartits en 2 de pergami per 4 de paper. Escrit en 1453 a 2 coronells, boniques caplletres; en algunes planes la tinta corrou el paper. Aquest ms. ens dona l'unich text conegut del Segon volum del Dotzè; fa costat a un esplendí exemplar de l'edició del Primer volum de Valencia 1484. La sisena part comença al que seria foli 222 si 'l llibre fos xifrat; la setena al fol. 316, y la vuitena y ultima part del Dotzè al fol. 388. — Fol. 1r: Aci comencen les rubriques del segon volum del dotzè libre de Regiment de princeps appellat Christia. | Segueix se lo segon volum del Regiment dels princeps deles ciutats e dela cosa publica enlo qual uolum se contenen la .va, ela .vj^a, e .vii^a e .viii^a parts de aquest dotzen libre dela obra del christia. E lorde de aquest proces veuras enles robriques següents. Manca 'l full de pergami que contenia 'l capitol primer y l'epigrafi del següent que comença ara en el punt que diu així: E si dius que cascu se pot sens vergonya procurar son prou dich te que ver es si lo prou es be de honor e de regiment.... Acaba 'l llibre, fol. 483 recto a: Quartament sobretot per reuerencia e honor de nostre senyor deu princep e senyor de tots los princeps e generalment faedor de tota creatura qui tostemps sia loat e per infinita secula seculorum sanctificat e beneyt e glorificat per tota pensa e creada natura en la sua magestat eternal e gloria perdurable. Amen. | Ffinito libro sit laus gloria

Christo. Amen. Fol. id. b: Aquest libre fou començat lo dia dels innocents any M^l.cccclij. E fou acabat dijous ans de pasqua cinquagesma a xvj. del mes de mag any dessus dit. — Vaig descriure abans aquest manuscrit en la *Revista de Bibliografia Catalana*, any III, 1903, p. 54. [32]

Impressions

I] VALENCIA, Llambert Palmart, 15 març 1484. — Gran foli de 214 fulles sens xifrar, de 26 quaderns de 8 folis y 1 sistern (C) de 6, amb les signatures a-z-AC; els folis a primer y C sisè son blanchs, el foli a vuitè té blanques una columna y mitja del recto y tot el verso. Imprès a 2 corondells de 52 ratlles cada un, amb lletra gotica de 2 còssos, marcat en caixa baixa 'l buit destinat a les caplletres. — Fol. 1 util, sign. a 2: [A] l molt alt e || poderos seny || or monseny || or Namfos || marques de || villena còte || de denia e de Ribagorça fill || del molt alt senyor e de stā || memoria: infant frare pere darago del or- || de dels frares menors: fill d'l molt alt e po || deros princep e senyor en jacme || ... Foi. 9, sign. b: Aquest es lo dotzen libre de || regiment dels princeps e de || comunitats appellat cristia || E comença la primera part || que tracta perque comūitats || e ciutats foren edificades ne || qui primeramēt les edifica. Fol. 214 verso b, sign. C 6: Aci feneix lo primer volum || del dotzen libre appellat cre || stia ordenat e cōpost per lo molt reuerend || maestre Frāesch eximenes maestre en scā || theologia frare menor digne patriarcha ale || xādri del orde del glorios sanct fraces. En || lo qual volum sumariament se tracta o es || tractat de regiment de princeps e d' ciutats || e d'la cosa publica. zc. segons q̄ largament || se pot veure en lo principi del present libre. || Lo qual volum per prechs e instantia dels || reuerends e honorables senyors e ciutadās || dela insigna ciutat d' valentia: es stat tret o || empremtat del original q̄ es en la sala d'la || dita ciutat per Lambert palmart alamaney || E fonch acabat e complit en la dita ciutat d' || valentia lo quinzén dia de març. || Any. M.cccc.lxxxiiij. La Primera part comença al fol. [9] sign. b; la Segona al fol. [35 a.] sign. e quart; la Terça al fol. [144 verso a.] sign. t. cinquè; y la Quarta al fol. [168 b] sign. y primer. — Incunable descrit per Serrano y Morales, *Diccionario de las Imprentas...*, p. 447, y Haebler, *Bibliografia*, núm 701. Ens hem servit de l'exemplar de la Biblioteca de l'Institut d'Estudis Catalans (Aguiló). [33]

II] Primer estat: BARCELONA, La Académica, [1896], per la Revista de Catalunya. — Fasc. de 24×16 cm. y 128 pp. comprenent quasi tota la Primera part: Biblioteca de la Revista de Catalunya. Tractat de Regiment dels Princeps e de comunitats. Lo dotzèn llibre del Crestià compost en lo XIV^{en} segle per lo R. M. Fr. Francesch Eximenis. Are novament reproduhit per Antoni Bulbena. Primera Part. Marca amb l'inscripció: Lo saber es vida delcor e lum de la vista. — Barcelona. Imprempta La Académica, de Serra Germans y Russell, Ronda Universitat, 6; Telèfono 861.

Segon estat: Modificació de portada y 2 pp. afegides a la fi que completen la Primera part, 1904. — Fasc. de 26×18 cm. y 130 pp.: Tractat de Regiment dels Princeps e de comunitats. Lo dotzèn llibre del Crestià compost en lo XIV^{en} segle per lo R. M. Fr. Francesch Eximènis. Are novament reproduhit per Antoni Bulbena. Primera Part. Barcelona. Feliu Clos, llibreter-antiquari, Llibertat 53; Gracia. 1904 [34]

REGIMENT DE LA COSA PUBLICA (1384)

La primera noticia que tenim d'aquesta obreta es que ja estava escrita en 28 maig 1384, data en que 'ls Jurats de Valencia paguen 7 lliures 5 sous y 6 diners per una copia, compresos en aquest preu: els pergamins, l'escriure, caplletrar, relligar y les cubertes y una cadena per fermarlo a la taula. Precisament 'Eximeniç que tant havia tractat en els seus escrits del bon regiment dels

Num. 36. — REGIMENT DE LA COSA PUBLICA, València, 1499

encarregats de la cosa pública, havia endreçat aquest llibre als jurats de València mitjançant la lletra que comença així:

Molt sabis, honorables e reverents senyors en Bernat Malet e n Bernat de Gurb per los generosos, en Pere Johan, en Jacme Romeu, en Berenguer de Rojals e en Jacme de Marrades per los ciutadans, Jurats de València; frare Francesch Eximenes, del orde dels frares menors, llur humil servidor en J. C., honor tostemps ab deguda reverencia en aquell mateix senyor que, per salut de la cosa pública, morí ab sobirana caritat en l'arbre de la sancta vera creu.

L'Eximeniç divideix aquest llibre en trenta nou capitols y en el darrer, *qui dona conclusió a tot lo tractat*, torna a dirigir-se als jurats:

Acabat lo present tractat per la misericordia de Deu, resta tornar e reduir mi mateix suplicant, senyors meus, a la vostra reverencia que si en açò que damunt dit es ha res de be que sia ne que puxa servir al vostre regiment e de aquells qui a vosaltres, senyors, succehiran, que tot sia atribuit al donador de totes gracies nostre senyor Deu; si hi ha deffalliments, axí com creu que haja molts, placia-us atribuir-los a la mia ignorancia.

Y acaba amb aquestes paraules:

...cap e honor de tot lo poble, als quals deu esser dada per tots cordial amor, special honor, reverent nom, honorable loch, poderosa deffensió, e en per tostemps gloriosa memoria. Veus, senyors, a què us es tengut lo mon per vostre bon regiment, e, ultra açò, que aquesta tanta e tan poderosa obra podets ab confiança sperar la gracia e la misericordia del fill de Deu en esta vida present e après la sua copiosa e eternal gloria.

En el capitol primer exposa què es cosa pública y diu en l'epigrafi del segon que *com per exemple dels membres del cors se deuen amar aquells qui son ajustats en fer una cosa pública*. Tracta dels fonaments de la cosa pública, de bons y mals administradors y exposa les mateixes propries opinions que al cap d'un any va desenrotllar en la tercera part del Dotzè del Crestià.

Manuscrit

[SALA DEL CONSELL, València]. — No hem sabut trobar rastre del manuscrit en pergami que 'ls jurats de València varen fer fer, y del qual parla 'l document següent del Arxiu municipal, Claveria comuna, 13, I: De nos metets en compte de vostra data set ¶ cinch sols vj. diners, los quals per vos, procedent deliberació vostra e nostra, foren despeses a menut en lo cost de un libre intitulat *Regiment de cosa publica*, fet e compost per lo reverent religiós mestre *Francesch Eximeniç, del orde dels frares menors d'aquesta ciutat*: ço es entre pergamins, escriure, capletrar, e ligar, e cubertes del dit libre, e una cadena ab que està clavat en la taula de la escrivania de la Sala. E retenits &c. fiat et datum ut supra (xxviiij die Madii anno. a Natiuitate Domini M^occc^olxxxiiiij^o). — Es molt probable que aquest manuscrit servis per l'impressió de 1499. [35

Impressió

VALENCIA, Cristofol Cofman, 28 janer 1499. — En quart, de 74 folis sens xifrar, de 10 plechs, signatures a-h de 8 folis, y de 6, k de 4. Imprès a tota ratlla, de 29 a 30 ratlles per plana, amb lletra gotica de 2 còssos, caplletres d'impremta; gravat en fusta de plana. — Titol, sign. a: Regimēt de la cosa publica ordenat per ¶ lo reuerent mestre Francesch eximenes. Ocupa tot el verso un gravat en fusta representant les Torres de Serrans amb les armes de València sobre 'l portal, repartits a tres per banda agenollats y en actitut pregant els sis jurats als quals l'autor va endressar el llibre; els de l'esquerra tenen darrera, drets, l'Angel custodi y els dos macers, els de la dreta hi tenen, també dret, l'Eximeniç sostenint el llibre amb les dugues mans*. Fol. (2) sign. a segon: La letra quel actor del libre tramet ¶ endreçāt aquel als jurats dela ciutat ¶ de valencia. E aquest es lo proemi. ¶ Molt sabis honorables e reuerents senyors... Després de la lletra ve la taula que agafa fins al fol. (13) sign. b quint. Acaba 'l llibre fol. (74 recto) sign. k quart: ... podets ab confiança sperar la gracia e la misericordia del fill de deu en esta vida present e apres la sua copiosa e eternal gloria. Ad quas nos perducatur Jesus X^{us}. Qui cum deo patre et spiritu sancto viuit et regnat omnipotens deus in secula seculorum. Amen. — ¶ Deo gratias. ¶ A honor e gloria dela sanctissima trinitat e p in= ¶ structio dels qui lo be augment e conseruacio de= ¶ la cosa publica zelen. fon emprēptat lo present trac= ¶ tat en la inclita ciutat de València per X^pofol cof= ¶ man alamaný. En lo any de la salutifera natiuitat ¶ del redemptor senyor deu nostre jesucrist. Mil. cccc. ¶ lxxxix. a .xxviiij. del mes de Jener. — Haebler, *Bibliografia*, n.º 708, diu que se'n conserva un exemplar en la Biblioteca Provincial de Palma on mai hi ha sigut. N'hi havia un a la Biblioteca Universitaria de València que va desapareixer. L'unic exemplar que sabem d'aquesta impressió es el de la Biblioteca Nacional de Madrid, que deu esser el que va pertanyer an en Salvà, *Catálogo de la Biblioteca*, València, 1872, n.º 3666, i després a l'Heredia, *Catalogue de la Bibliothèque*, París, 1891, n.º 401. Serrano descriu aquest llibre rarissim, *Diccionario de las Imprentas*, p. 73. [36

DOCTRINA COMPENDIOSA DE VIURE JUSTAMENT E DE REGIR
QUALSEVOL OFICI PUBLICH LEALMENT E DILIGENT.

Sense que cap indicati ns serveixi per esbrinar l'epoca en que l'autor va deixar-la escrita, posem aquesta obra en aquest lloch per la semblança de l'assumpte amb la precedent y amb algunes partides del Dotzè del Crestià. La *Doctrina compendiosa* consisteix en un raonament entre un frare y uns ciutadans, y va dividit en dugues partides de vint capítols la Primera y de vint-y-dos la Segona. L'obra comença així:

En nom de nostre senyor Deu e de la verge nostra dona sancta Maria, mare sua, e de tots los sancts e sanctes de Paradís. Lo present tractat conté en sí compendiosa, ço es, abreujada doctrina a cascú de viure justament e de regir qualsevol ofici publich lealment e diligent. La qual doctrina es ordenada per un frare religiós, a laor e a gloria de Deu, e per pregaries e a informació specialment dels dejús scrits, e generalment de tots altres als quals plaurà la dita doctrina. E departeix-se en dues parts: la *primera part indueix com pot ne deu hom viure justament*; la *segona part demostra com pot ne deu hom regir qualsevol ofici lealment e diligent*.

Amb les exhortacions del frare acaba la primera part y s'enceta la segona proposantlos que, així com fins ara ell havia respost a tot allò que 'ls ciutadans li demanaven, d'aquí endavant ell els preguntaria.

En aquestes paraules, fo vist als ciutadans que 'l frare volgués fer fi, e callaren, mas ell los dix:— Tro ací me havets interrogat e jo 'us he respost; ara parriam que jo 'us degué interrogar de alcunes coses e que 'm responesets aquelles.— E ells digueren:— Plau-nos: digats ço que 'us placia e respodrem-hi axí com Deu nos administrará.

En el darrer capítol de l'obreta, que du per epígraf *Prechs e atorgaments de esser meses en scriptura les paraules de aquesta collació*, els ciutadans supliquen al frare que escrigui 'l llibre.

Sabets que la memoria de l'hom es tant flacha que tantes paraules e doctrines com la vostra caritat nos ha dites no poria bonament retenir, e seria gran peccat que tant altes paraules stiguessen en l'aire e en oblit; on pregam reverentment la vostra saviesa, que 'ns ho metats tot per scrit a memoria e instrucció nostra e ad altres.

El frare accedeix baix condicions de bondat y acaba 'l llibre dient que *ho complí lo dit frare, qui n'haja bon guardó de Deu*.

Manuscrits

A] ARXIU DE LA CORONA D'ARAGÓ, Ripoll, 85. [Abans llibreria del monestir de Ripoll]. — Vol. de 292 × 212 mm. y 56 folis (2 de taula, més 2 de blanchs, mes Lij de text) de paper. Lletra de finals del segle XIVe o principis del XVe. Relligadura de pergami; al llom: Doctrina de viurer justament. En un full de guarda hi ha escrit: tractat apelat Doctrina compendiosa de viure justament e de regir ofici; amb lletra antiga. — Fol. I prel.: Rubriques del present tractat appellat doctrina compendiosa de viure justament e de regir qualseuol ofici publich lealment e diligent... Fol. 1: Tractat appellat doctrina compendiosa... | Primera Partida: En nom de nostre senyor deu... Fol. xx: Segueix se la segona partida del present tractat... Fol. Lij recto, acaba 'l llibre: ... E en aquesta manera e ab aquesta condicio ho compli lo dit frare qui haja bon guardo de nostre senyor deu. | Amen. Segueixen 3 folis blancs.

[37]

B] ARXIU DE LA CORONA D'ARAGÓ, Barcelona, S. Cugat, 79. [Abans llibreria del monestir de Sant Cugat del Vallès]. — Vol. de 194 × 135 mm.; mancat de principi, va ara del fol. vij al cxvij, de paper. Lletra de les darreries del segle XIVe o del començament del XVe. En un foli de guarda aquesta nota: Collacio. Este es el titulo exterior que lleva este Códice, pero es probable que seria el siguiente: Libre de Doctrina compendiosa, como se deduce de su Segunda parte que empieza en el foleo XLIX. Constaba de 117 foleos pero hoy dia faltan del 1 al 6, del 9 al 18 y del 25 al 27, todos inclusives, y así vinieron del Monasterio. Manuel de Bofarull. Manca 'l proleg, la taula, el capítol primer y part del segon. Relligadura de pergami, y al llom: Libre de Doctrina compen-

diosa. Fol. vij, tot continuant: maria nostra dona Et misericordia eius a progenie in progenies timentibus eum. Terçament amor e obediencia a deu... Fol. xlix: Comença la segona part del present libre doctrina compendiosa. En aquestes paraules fo vist als ciutadans quel frare... Fol. cxvij. recto, acaba: E en aquesta manera e ab aquesta condicio ho compli lo dit frare quin haja bon guardo de nostre senyor deu. Amen Amen Amen. — D'aquest manuscrit va servir-se'n Pròsper de Bofarull per l'edició de 1857. [38]

C] BIBLIOTECA NACIONAL, Paris, Esp. 48. [En el s. XVIIe, llibreria del noble Cornet, de Puigcerdà]. — Vol. 292 × 208 mm. y 112 folis de paper. Lletre de principis del segle XVe a 2 corondells. En el marge inferior del foli 1, se llegeix la següent nota, en lletre del segle XVIIe: J. de Voisin. Doce me facere voluntatem tuam quia Deus meus es tu. Dono domini de Cornet nobilis uiri de Puigcerdà; en el marge superior l'indicació de procedencia de la biblioteca Colbertina. Manca un foli de taula. — 1. Fol. 2 b: Tractat apellat doctrina compendiosa de viure justament e de regir qualseuol offici publich leyalment e diligent. | Primera partida. Fol. 2 verso: En nom de deu e de la Verges nostra dona santa maria mare sua e de tots los sants e santes de paradix. lo present tractat contenen en si compendiosa ço es abreujada doctrina a cascu de viure justament e de regir qualseuol offici publich leyalment e diligent. La qual doctrina es ordonada per un frayre religios a lausor e gloria de deu e per precaries e informacio specialment dels dejus scrits e n generalment de tots altres als quals plaura la dita doctrina... Fol. 52 verso b, acaba aquest tractat: ... En aquesta manera e ab aquesta condicio ho compli lo dit frayre qui n haja bon gasardo de nostre senyor deu amen. | Maestre ffrancesch eximenis. framenor de gerona ma ordinat. | Ffinito libro. sit laus et gloria Xsto Amen. | Qui scripsit scribat semper cum domino viuat. — 2. Fol. 53: se contenen les rubriques del libre de la flor de la biblia e la flor del salteri per arguments e per demandas. El text d'aquest *libre* comença en b, y acaba al fol. 112 verso b: Aci es acabat lo libre appellat del bisbe de jaent deo gratias Amen | Jhs. Es el text de la *Biblia parva* de Sant Pere Pasqual, impresa per Rosembach a Barcelona en 1492 y ara pel P. Valenzuela *Obras de S. Pedro Pascual*, t. II, Roma, 1907. — Aquest es l'unic manuscrit que coneixem que declari a l'Eximeniç *framenor de Girona*, y conte algunes formes que no's solen retrobar en les seves obres, com *frayre*, *lausor*, *verges*, etc. [39]

D] ARXIU MUNICIPAL, Vich. — Vol. de 210 × 150 mm. y 143 folis de paper (2 de taula, més 97 de text i 40 sens xifrar blanchs); manquen els dos primers folis de taula. Lletre del segle XVe. Al principi 3 folis amb notes curioses, la 1.^a de l'any 1540 sobre morts y caresties; en la darrera guarda de pergami, entre altres notes, aquesta: Tres coses destroexen casa, ço es, plets bandos e jochs, hom bagasser e mala dona. — Fol. primer aparent de rubrica, tot continuant: Declaracio de misericordia E com no es contrari en res a justicia... Fol. 1: Comença lo tractat appellat doctrina compendiosa o doctrina abreujada. qui ensenye de viure justament E de regir qualseuol offici publich leyalment e diligent dictat e compost e ordonat per lo reuerent mestre Ffrancesch exemeniç del orde de Sant Ffrancesch e del Regne de Valencia. | Primera partida del libre e segueix lo preambol. | En nom de deu sia e de la humil verge madona Sancta Maria... En el preambol apareix la interpolació del nom de l'autor on sol dir *un frare* en els demés mss.: ... La qual doctrina fo ordonada per Mestre ffrancesch Eximeniç del orde de Sant Francesch del Regne de Valencia. a lahor e gloria de deu E per pregaries e informacio specialment dels dejus scrits e generalment de tots los altres als quals plaura la dita doctrina... Fol. xcvi, darrer: Ffinito libro sit laus et gloria Christo Amen. [40]

E] BIBLIOTECA NACIONAL, Madrid. 10265. — Vol. de 296 × 215 mm. y 105 folis, més 3 de preliminars, repartits en 2 de pergami per 6 de paper. Lletre del segle XVe, a 2 corondells. La foliació antiga segueix bé fins al fol. 77. Relligadura moderna de pell; al llom: Collations dels Sants Pares en lemosin. — 1. Fol. 1 prel.: Comencen les Rubriques appellant collacions dels sants Pares ço es a saber los Consells de sancta vida que fahien los sants Pares Monges e hermites E los bons eximplis e la bona doctrina que donauen als altres... Fol. 1. Comencen les colla-

cions dels sants Pares les quals foren escrites per alguns dexeables lurs a perdurabla memoria dels esdeuenidors. | No es negun dupte lo mon esser sostengut per merit dels sants Pares dels quals en aquest libre lurs doctrines son scrites... Fol. Lxxvj a, acaba: ... De puritat de cor nex possement de perfeccio de la caritat apostolical ço es amor de deu la qual cosa es sobre tots los altres bens. Deo gracias Amen. | Ffinito libro sit laus et gloria Christo. Amen. | Benedictum sit nomen domini nostri Jhu. xpi. et gloriose virginis Maria Matris eius et omnium sanctorum suorum in eternum et vltra. Amen. Es l'obra de Joan Cassià, *Collationes Patrum*. — 2. Segueix un foli blanc y després, ocupant 29 folis sens xifrar escrits de la mateixa mà, la Doctrina compendiosa. Fol. 1^r: Aci comença la doctrina abreujada e compendiosa de viure a cascuna persona. | En nom de deu nostre senyor e dela uerge nostra dona sancta Maria Mare sua e de tots los sants e santes de paradís lo present tractat conte en si compendiosa ço es abreujada doctrina de viure justament e de regir qualseuol offici publich lealment e diligent La qual doctrina es ordenada per .i. frare Religios a laor e a gloria de deu e per pregaries e a informacio specialment dels dejus scrits... Fol. darrer, acaba 'l libre: ... E en aquesta manera e ab aquesta condicio ho compli lo dit frare quin haja bon guardo de nostre senyor deu Amen. — Vegis José María Rocamora, *Catálogo abreviado de los Manuscritos de la biblioteca del Excmo. señor Duque de Osuna é Infantado*, Madrid, 1882, n.º 58; sobretot Mario Schiff, *La Biblothèque du Marquis de Santillane*, Paris, Bouillon, 1905, p. 160, que descriu el present manuscrit.

[41]

F] BIBLIOTECA DE L'INSTITUT D'ESTUDIS CATALANS, Barcelona, Aguiló, Ms. 12. — Vol. de 274 × 202 mm. y xcv folis. Lletra del segle XVe, escrit a 2 corondells, titols vermells. Relligat modernament en pasta; al llom: Lull Orden de Caballeria Historia de Balter i Grisel. En una guarda, amb lletra den Marian Aguiló: Vid. El Buscapié Adol. de Castro-Cadiz. 1848 p. 80. En el fol. 1 se llegeixen els següents ex-libris y notes: Est Collegii B^{ae} M^{ae} Sap^{ae} Liber his, Es de G^{el} Lull, Libre de cavayleria del Ilum. Doctor, y en relleu: ...libreria de... Caballero Infante. — 1. Fol. 1: Deu honrat glorios qui sots compliment de tots bens ab gracia e ab benediccio vostra comença aquest libre qui es de cauayleria. | Incipit prologus. En lletra del segle XVIIIe, diu: Mestre Ramon Lull, y continua l'antiga: Per significança deles .vij. planetes qui son corsos celestials e gouernen los corsos terrenals. Departim aquest libre en .vij. parts... Fol. xviii verso a, acaba: ... breument del libre del orde de cauayleria. lo qual es finit a gloria e a benediccio de nostre senyor deus. — Ffinito libro sit laus et gloria christo. Hunc scriptori sit gracia ueritatis (?) almi Juuet faciat impleri (?) quod utile fiat. — 2. Fol. xxx a, en lletra del XVIII^{en} segle: Assi comença la ystoria de Valter e de Griselda. composta per Bernat metje, y torna la lletra antiga: **A** la molt honorable e honesta senyora madona Isabel de guimera. Bernat metje salut e reuerencia subjectiua... Fol. xlj b, acaba: ... E apres sos dies lexa son fill senyor e successor dela sua terra. Blanc el verso. — 3. Fol. xliij a: Rubriques del tractat appellat doctrina compendiosa qui uol dir doctrina abreujada de uiure justament e de regir qualseuol offici public leyalment e diligent... Fol. xliij verso a; al començar el text se repeteix l'epigrafi del primer capitol en lloch del titol general; algú, notant aquesta repetició, va escriure 'l en el segle XVIIIe en el marge superior: La doctrina induex cascun a esser bo per auctoritats e per eximplis. Reprèn la lletra antiga: En nom de deu e dela verge nostra dona sancta Maria mare sua e de tots los angels e Archangels e de tots los sants e les sanctes de paradís amen. Lo present tractat conte en si compendiosa sos abreujada doctrina a cascun de viure justament... Fol. Lxiiij Verso b: Segueix se la segona partida del present tractat lo primer capitol del qual es rahonament per hauer entrada a doctrina de regir qualseuol offici publich leyalment e diligent. | En aquestes paraules fon vist als ciutadans quel frare uolgues fer fi... Fol. xcv b, darrer, acaba 'l libre: ... E en aquesta manera e ab aquesta condicio ho compli lo dit frare. Qui hage bon guardo de nostre senyor deu A-m-e-n.

[42]

G] ARXIU DE LA COMUNITAT DE SANTA MARIA DEL MAR, Barcelona. — Vol. de 272 × 208 mm. y 174 folis utils de paper (1 més clxxiiij xifrats en els versos, més 4 de blanchs amb essays caligràfics). Lletra del segle XVe, escrit a ratlla plena, titols vermells. Relligat en pergami, flexible, costelles de

cuïro, al llom: Doctrines morals. — 1. Fol. prel.: Rubriques del present tractat doctrina compendiosa de viure justament e de Regir qual se uol offici publich lealment e diligent... Segueix la rúbrica que omplena 4 cares, o sigui, 2 folis, el preliminar y el 1 verso. Fol. ij: Comensa lo prolech dela primera part del dit libre apellat Doctrina compendiosa fet e ordonat per lo Reuerent maestre Ffrancesch Eximenez Maestre en Theologia dela orde dels frares menors lo qual ensenya en qual manera dega hom Regir a si mateix e altres officis si comanats li son en guisa que hom ne guany deça bona fama e com sera mort la gloria de paradís. | En nom de deu e dela verge nostra dona sancta Maria mare sua e de tots los sants e sanctes de Paradís. Lo present tractat conte en si (doctrina) compendiosa ço es abreujada doctrina a caschu de viure justament e de Regir qual se uol offici publich leyalment e diligent. La qual doctrina es ordonada per un frare religios* a llahor e gloria de deu e per pregaries e informacio especial dels dejus scrits. E generalment de tots altres als quals plaura la dita doctrina... Fol. xxj verso: Comença la Segona part del present libre de doctrina compendiosa. | En aquestes paraules fo vist als Ciutadans... Fol. Lv: ... Empero com es ver dela flaqueza dela memoria que diets yo a lahor de nostre senyor deu e a [me]moría e a instruccio vostra e de aquells qui ho volran fare ço quem pregats. Axi empero qui si us hi par res de be que allo atribuirets ala bonesa de deu e lin farets verso lahors e gracias E ço que y trobarets que be no estiga tot allo imputarets ala mia ignorancia. E per ço tot ho sotsmet a esmena de qui mes e mils hi entena que yo assenyaladament a esmena de sancta mare esgleya e en aquesta manera e ab aquesta condicio ho compli lo dit frare qui haja bon guardo de nostre Senyor deu Amen. | Deo gracias. — 2. Fol. Lvj: Deu tot poderos guart lo Rey nostre qui es gloria dels crehents e comfirm lo seu Regne a Reebre la lum e deffendre la sua lig diuina e a ell faça durar e exalçar la honor e la lahor dels bens. Yo son seruent he fet lo manament que a mi era estat fet en axi que yo he percaçat de hauer lo libre de les bones costumes en Regiment dela sua senyoria lo qual libre es appellat secret dels secrets lo qual feu lo princep dels filosofos Aristotil fill de Nicomach de Macedonia al dexeble seu Alexandre Emperador fill de Phelip Rey dels grechs... El proleg conté 6 apartats, segueix la taula y s'inicia 'l text al fol. Lxj verso. Fol. cxxj verso, acaba 'l Secret dels Secrets: ... La ventura de Capricorn es en besties e en Caualls e en art e en cambi e en libres e en leys de deu e del mon e en mercaderia Venus e luna son bons dies e Mars e saturnus y son mals la sua part es occident e vestadura burella y es bona e roja e negra y son males. | Deo gracias. Per altres mss. del Secret dels Secrets, vegi 's el nostre Catàleg *Manuscripts Catalans de la Biblioteca Nacional de Madrid*, Barcelona, 1896, pp. 61-72. — 3. Fol. cxxij: Apres que Alexandre fill del Rey Phelip de Macedonia Comença a Regnar lo qual ixent ab virtuos consell del seu regne setiat en Auropa ab magnífich coratge per conquistar e sotsmetre assa Senyoria Assia e lo plus del mon ab gran poder de gent batallarosa sotsmesos seus ab Nauili de gran compte batent la mar de rems passa en Assia... Fol. cxxxviii, acaba: ... Triumphant lo damunt dit Judas Machabeus e sos frares començaren a senyorejar lo mon los Romans entre los quals no era negun portant corona de Senyoria On com als dits peruengues les excellents victories de Judes Machabeus e sos frares feren entre ells couinenca e liga de valerse los vns dels altres contra totes altres gents la qual couinenca tengueren viuent los damunt dits .v. germans. E apres mort de aquells romas la Ciutat de Jherusalem e Regne de aquella e la mes part del mon en Senyoria dels dits Romans. e estech per molts anys fins que fonch per Titus e Vespesia destrouida en venjança del escampament dela sanch de Jhesu Xst. Placia a la passio sua quens do la sua benediccio. — Deo gracias. El foli següent en blanc. — 4. Fol. cxxx: Ala tua demanda es satisfet per lo psalmista que diu Diuerte a malo et fachs bonum... Fol. CLxxij verso: ... cami de paradís e gloria per a tots temps Amen. | Deo gracias. Es el *Cercapou* de l'Eximeniç que detallem en el num. 140. [43

H] BIBLIOTECA NACIONAL, Paris, Esp. 55. — Vol. de 285×212 mm. y 104 folis de paper. Lletre del segle XVe. — 1. Fol. 1: Doctrina moral cullida de diuerses actes, la qual per vn hom laych de Mallorques apellat en Pachis, a pregaries de sos fills, es stada complida en lo present libre continuada... Publicada en el t. XIIIe dels *Documentos inéditos del Archivo de la Corona de Aragon* en 1857, y per Gabriel Llabrés, en 1889. — 2. Fol. 44: Tractat apellat doctrina compendiosa de

viure justament e de regir quaseuol hofici publich lealment e diligent... — 3. Fol. 76: Stant a mi laltre jorn ab gran repos e tranquilant dela pensa en lo meu diuersori... Acaba, fol. 76 verso: ... veus encara mes que aquells que hic patexen en van en altres parts no moren de aquest mal e si ho fan son... restant enlaire. Se tracta d'un dialleg filosofich entre 'n Bernat y en Ramon, que 'n Morel-Fatio creu possible atribuir a 'n Bernat Metge. — 4. Fol. 77 verso: Proverbis e dits de filosofos... — Comença: Com lo molt alt e molt noble e poderos senyor en Jacme per la gracia de Deu rey Darago et de Sicilia... Fol. 93 verso, acaba: ... que la gent no demanen en quant fo fet mes diuen que be es fet. Publicada la compilació den Jafuda Bonsenyor en el t. XIIIe dels *Documentos inéditos del Archivo de la Corona de Aragón* en 1857, y millor y complet per en Balari y Jovany, *Sentencies morals per Jafuda, juheu de Barcelona* (segons L. 2, ms. de la Bibl. Nacional de Madrid), Barcelona 1889, y per en Llabrés, *Jahuda Bonsenyor*, Palma, 1899. — 5. Fol. 94 a: Tractat sobre les monedes catalanes, fet per n'Arnau de Capdevila en 1437. Publicat per en Josep Salat, *Tratado de las monedas labradas en el principado de Cataluña*, Barcelona, 1818. Fol. 104 verso; segueix una nota sobre l'evaluació del pes de diverses monedes catalanes. La descripció d'aquest ms. es principalment treta del *Catalogue des manuscrits Espagnols et Portugais*, de la Biblioteca Nacional, Paris, 1892, den Morel-Fatio, n.º 22; descripció copiada per A. Mazzatinti, *La Biblioteca dei re d'Aragona in Napoli*, Rocca S. Casciano, 1897, n.º 348, p. 136. [44]

J] [ESCRITORI DEN FRANCESCH PUIGDENLLUCH, abans de 1473, Perpinyà]. — Die martis xxvij. julii M.cccc.lxxiiij et inuentarium bonorum Francischi Puigdanluch mercatoris [de Perpiniano]. En lo scriptori: ... Un libre scrit en paper, appellat *Doctrina Compendiosa*, de mestre Ximenis, cubert de cuyr groch ab posts. Arxiu dels Pireneus Orientals, E, familia Puigdenlluch. [45]

K] [BIBLIOTECA DEL MONESTIR DE POBLET]. — El P. Villanueva, *Viage literario...*, t. xx, pp. 149-153, posa en el seu cataleg aquet titol, que podria referirse a la *Doctrina Compendiosa*: Francisco de Eximeniz, *Doctrinal en lemosin*. Vegis lo que diem en el num. 130. [46]

Impressions

I] BARCELONA, Carles Amorós, 1509. — Octau, de 48 folis sens xifrar, de 6 quaderns de 8 folis, signatures a-f. Imprès a ratlla plena en lletra gotica de dos cossos, planes de 30 ratlles; diversos gravats de fusta escampats en el text, repetits alguns, com els que representen el frare y els ciutadans. En el primer foli, un gravat representant el judici final, orlat, y el titol en lletres grosses. — Fol. 1^r, dintre d'orla y damunt d'un gravat: Dela temor d' d'u || virtut de justicia. Fol. 1^r verso, a esquerra un gravat d'un frare, a sota l'inscripció, un copista: Comēça lo prolēch de= || la primera part d'l libre apellat || doctrina compēdiosa: fet e orde || nat per mestre Francech exime || nis: Mestre en teologia del orde || dels frares menors. lo qual ensen || ya en q̄l manera degua hom re || gir si mateix e altres officis. Si || encomanats li son enguisa que || hom ne guany desa bona fama || e cōseria mort la gloria del para || dis. Fol. 2ⁿ, caplletra impresa, plana orlada: EN nom de deu e || dela gl'iosa verge Ma || ria mare sua Senyo= || ra nostra... Fol. 48^e recto darrer: ... E en aquesta mane || ra e ab aquesta condicio e compli lo dit frare qui bō || guardo ne ne hauia de nostre senyor deu. Amen. || Deu gracias. || Alahor: e gloria de nostre sen || yor deu Jesu christ he dela gloriosissima || mare sua senyora nostra. Estampat en || la insigna Ciutat d' Barçelona per Car || les amoros. en lany mil. D. cens y nou. Al peu la marca xica de l'impressor. En el verso una estampa representant les penes de l'infern. El titol d'aquesta impressió *De la temor de Deu e virtut de justicia*, està compost amb els epígrafs dels dos primers capítols de la *Doctrina Compendiosa*. [47]

II] BARCELONA, Imprenta del Archivo, 1857. — Vol. de 22 × 15 cm. y 652 pp. Falsa portada: Coleccion de documentos inéditos del Archivo general de la Corona de Aragon, publicada de Real Orden por su cronista D. Próspero de Bofarull y Mascaró. Tomo XIII. Portada: Docu-

mentos literarios en antigua lengua catalana (siglos XIV y XV). publicados de Real Orden por D. Próspero de Bofarull y Mascaró, Cronista de la Corona de Aragon. Barcelona. En la Imprenta del Archivo. 1857. — La *Doctrina Compendiosa*, treta de B segons indiquem en el núm. 38, ocupa no més les pp. 311-393. [48

LLIBRE DELS ANGELS (1392)

α TEXT ORIGINAL

El Llibre dels Angels es l'obra de l'Eximeniç que més va divulgar-se: hem pogut trobar rastre de més d'una vintena de manuscrits del text original català, que va imprimir-se dugues vegades; de set mss. que ns donen la traducció castellana de la qual varen esser fetes tres impressions, y de dotze que ns conserven la traducció francesa que va esser impresa al menys quatre vegades. També va fersen traducció llatina.

L'autor divideix el seu llibre en cinch tractats que presenta així:

... Devets saber, senyor meu, que aquest *llibre dels angels* en summa contén *cinch tractats*.
Lo *primer* tracta de lur altea e natura excellent.
Lo *segon* tracta de lur orde reverent.
Lo *terç* tracta de lur servey diligent.
Lo *quart* tracta de lur victoria fervent.
Lo *quint* tracta de lur honorable president.

L'obra té doscents y un capitols, corresponent-ne *divuit* al primer tractat, *disset* al segon, *cinquanta-nou* al terç, *cinquanta-set* al quart y *cinquanta* al quint; recomençant la numeració en cada tractat o llibre. Va esser acabada de redactar, segons propria declaració de l'autor, en 1392. El manuscrit L, num. 59, es l'únic entre tots y en totes llengües que ns dona la data de 1382, y la lliçó d'aquest ms. es la que va servir de model a les dugues edicions catalanes de 1494. L'Eximeniç va endreçar el seu llibre a mossèn Pere d'Artès, personatge important protector de les lletres, mestre racional durant els regnats den Joan I y den Martí, al qual va dedicar més tart el nostre autor la seva *Vida de Jesucrist*, y una altra obra el valencià Antoni Canals. Aquesta endreça està concebuda en aquests termes:

Num. 72. — LIBRE DELS ANGELS, Barcelona, Miquel, 1494

Al molt honorable e molt savi cavaller mossèn Pere d'Artès, mestre racional del molt alt príncep e senyor, monsenyor en Johan, per la gracia de Deu Rey d'Aragó, lo seu humil servidor frare Francesch Eximeniç, de l'orde dels frares menors, si mateix ab tota reverencia en aquell eternal Deu, qui es pare de tots los sants Angels e virtuosos sperits en gloria. Reverent senyor meu, diverses vegades ha plagut a la vostra sancera e fervent devoció que havets de temps antich ençà als gloriosos angels de Paradis, moure a mi que sobre lur dignitat, regiment, ordinació, principat, servey e altea compilas algun libre qui les dites condicions e altres explicas, per guisa que vos primerament, e los qui vindran après, poguessen lurs coratges inflamar a lur honor, servey, amor e reverencia. Jatsia, senyor meu, que aquesta cosa es a mi molt dificil, axí per lur transcendent altea com per ma gran ignorancia e impericia brutal. Emperò, attenant la fontal pietat e clemencia del nostre Salvador, qui quant li plau fa parlar lengues de besties, ço que a la sua immensitat es placent; attenant encara a la gran obligació que humana natura ha als dits gloriosos sperits benahirats, hoc encara pensant en la fervent devoció vostra que haveu als dits santificats sperits; e cogitant, axí mateix, que açò poria esser promtiu e ocasió de moltes devotes persones a honrar e amar aquells, e que per açò yo mateix poria aconseguir algun merit en la sua anima, en lur fervor, e ajuda en mes grans necessitats; per tal presum de començar lo dit libre, comanant lo procés e la fi al senyor de tot lo mon; protestant tostemps que si ací se conté res que sia bo e profitós e ben dit, que tot sia atribuit a la eternal clemencia sua e a ajuda dels sancts Angels, e si, per ignorancia o inadvertencia, hi havia res mal posat o sospitós en la fe, o offensiu de piadoses consciencies, que tot sia haut per res e per nulle.

En el darrer capítol *qui tanca 'l libre*, s'expressa així:

Acabat, donchs, aquest libre dels sancts Angels, *segons la mia ignorancia compost dels dits dels sancts doctors e pares*, no resta sino a fer gracias a Deu tot poderós, oferint-lo a vos, molt honorable cavaller mossèn Pere d'Artès, mestre racional e camerlench del molt alt e senyor nostre, senyor en Johan, per la gracia de Deu de Aragó, *regnant per compte M.CCC.XCII*, e suplicant a la vostra bonesa que a vos placia pendre aquest poch servey de ma simplicitat, a reverencia de mossenyer sant Miquel e dels sants Angels, als quals sé que havets special devoció. E placi-us que si res hic ha profitós ne digne de lahor, que tot ho atribuiscats an aquell qui es font de tots bens e del qual devallen tots vostres bens, ço es, a nostre senyor Deu; e ço que de defalliment hic es tot sia atribuit a la mia ignorancia, la qual no es bastant a tractar ne determinar ne scriure tan alta e tan gran e tan preciosa e tan speculativa materia dels sants Angels. Tot emperò quant ací es sotsmet a la correcció de la santa sgleya romana, la qual Deus vulla exalçar e comportar e endreçar tostemps per sa mercè, e en special per merits de monsenyer sant Miquel e dels sants Angels, als quals vos recoman axí carament com sé ne puix. E ab aytant, sia ab vos tostemps Jesucrist per la sua clemencia Amen.

En Grahit (*op. cit.*, p. 256) fa un curt analisi de cada una de les cinch parts del Llibre dels Angels. Una de les dugues traduccions franceses fa constar que 'l libre de l'Eximeniç es *fait et compilé sur le livre de saint Denis «De triplici gerarchia» et sur les ditz de plusieurs docteurs devots et contemplatifs*. Això deu esser per allò que es objecte del segon tractat; l'obra sobre la *gerarquia celestial* es una de les erradament atribuïdes a sant Deunís l'Areopagita, de la qual se'n coneixen traduccions llatines dels segles IXe i XIIe (*Histoire littéraire de la France*, t. XIV, p. 191.)

Manuscrits

A] BIBLIOTECA NACIONAL, Madrid, 4030 (abans P. II). — Vol. de 296 × 210 mm. y 207 folis repartits en 2 de pergamí per 6 de paper. Acabat d'escriure 'l 26 Agost 1398; en començant cada part

(folis 1, xvij, xxxvi, c, y clxxj) una grossa caplletra. Manca taula y dedicatoria. Segueix un tractadet devot. — 1. Fol. 1: Capítol primer qui proposa curt e en general la altea dela angelical natura... Fol. ccxxv verso: ... E ab aytant sia ab nos tostemps Jhesu crist per la sua clemencia. Amen. | Qui scripsit scribat cum semper domino viuat. Amen. Ffon acabat la vespra de monsenyor senct Berthomeu a xxvi de agost en lany de la nativitat de nostre senyor M.CCC.XC.vij. Deo gracias. — 2. Fol. ccxxvj: Com en tota aquesta present vida hom sia posat en temptacio segons que diu lo sant hom Job... Es un tractadet devot que acaba, fol. ccxlj: ... e ab nostre senyor deus lo sant esperit e unitat de uera simplea essencia e estaras e regnaras daqui auant ver deu in secula seculorum. Amen. — 3. Fol. cclj verso: Tembre deu es sauiea, Mas amar deu es noblesa. Quatorze maximes devotes rimades. — 4. Segueixen tres folis sense marcar que contenen vint regles de confessió en aragonès que comencen: Primerament yo confieso al fillo de dios en dios el padre senyer por eternal habitacion... [49]

B] LLIBRERIA DE D. SALVADOR BABRA, BARCELONA [abans BIBLIOTECA GIL SÁNCHEZ MUNYOZ], Terol. — Vol. de 290 × 220 mm. y 291 folis (11 de taula, més 2 de blanchs, més cclxxvij de text) de paper. Escrit en l'espai de quatre mesos en 1406, en lletra correguda, títols vermells y caplletres curioses però fetes amb poca traça; manca la dedicatoria, mes el text es complet. Relligat amb posts cubertes de pell esqueixada. — Fol. 1 prel.: Capítol primer del primer libra dels Angels qui proposa cur en general l'alta de la angelical natura. Fol. 1 de text: Enasi comensa lo primer tractat del primer Libra dels Angels, e comensa lo primer capítol qui proposa curt en general l'alta de la angelical natura, comensil descriura digous a xv de joliel lany M.CCCC sis. | Angelical natura es ten alta e ten meravelosa e ten excellent... Fol. cclxxvij verso: ... E ab aytant sia ab vos tostemps Jhesu christ per la sua clemencia. Amen. Acabat es lo libra dels sants angels diluns ha xij. del mes de noëmbra Per la ma de nanthoni duran sabater a qui deus don bona vida per mes de be a fer E apres la sua fi laculla enle sancta Ciutat de paradís Amen. Fol. cclxxvij, acabant: E fo acabat en lany M.CCCC sis. deo gracias Amen. [50]

C] [BIBLIOTECA D'ANTONI AGUSTIN Y ALBANELL, arquebisbe de Tarragona, 1586]. — Segons el catàleg *Antonii Augustini Archiepiscopi Tarraconensis Bibliothecae Graecae manuscripta, Latina manuscripta, Mixta ex editis variarum linguarum* (imprès a Tarragona per Felip Mey l'any mateix de la mort del savi arquebisbe, y reimprès en l'edició de Luca 1772 de les seves *Opera omnia*, en el vol. VII, pp. 29 y següents) posseïa dos exemplars en paper del Llibre dels Angels, un dels quals era datat de 1408. La menció es així, treta dels num. 537 y 538 de la Biblioteca mixta: Francesc Eximenes frare menor de la dignitat, regiment e condició dels Angels, llibre dirigit a mossen Pere de Artes mestre Racional del Rey don Joan. *Duo exempla in carta, quorum alter anno M.CD.VIII. scriptus in forma folii.* [51]

D] [BIBLIOTECA D'ANTONI AGUSTIN Y ALBANELL, arquebisbe de Tarragona, 1586]. — Destinem aquesta sigla per a designar el num. 538, en paper, de que 's tracta en el nostre num. 51. [52]

E] [LLIBRERIA DEL REI MARTÍ D'ARAGÓ, 1410, Barcelona]. — En l'article del Sr. J. Miret y Sans, *Llibres y joyes del Rey Martí no inventariats en 1410 per la Reyna Margarida*, publicat en la *Revista de la Asociación Artístico-Arqueológica Barcelonesa*, Janer-Abril 1910, p. 212, se troba aquesta menció: Item altre appellat de natura angelica scrit en pergamins cubert de cuyr pelós vermell ab v. claus en cascuna part ab dos gaffets de lautó, lo qual comença *Capítol primer* etc., e fenex per la sua clemencia en letres negres. — La menció es treta de l'inventari pres pel deputat del General de Catalunya en Ramon Desplà, en conseqüència del prestech fet pels marmessors del rei Martí, l'any 1413. No podent satisfer els marmessors el prestech que la Deputació 'ls havia fet, al cap de deu anys pensaren de comú acort començar a vendre 'ls llibres. Entre 'ls altres se vengué el *Llibre dels Angels* per 12 florins, havent estat estimat en 15. [53]

F] [LLIBRERIA D'ALFONS D'ARAGÓ, el Magnanim, Valencia, 1417]. — En 1417, poch després d'ocupar la reial cadira d'Aragó, Alfons V manà que 's procedís a inventariar tota la seva guardaroba. En

l'Arxiu del Reial Patrimoni, de Barcelona, se troba ·1 *Manual dels notaments de la cambra del senyor rey e de altres oficials*, que duu aquest epigrafi: En la ciutat de Valencia, primer dia del mes de Juliol de l'any MCCCCXVij, fon comensat de manament del senyor rey a regonexer e pendre inventari de la sua guardaroba e dels altres oficis, del qual inventari a pendre, ha carrech en Johan Ça Font, scrivà de mon ofici, e es segons appar en lo present libre o manual. En el foli 42 verso, se troba ·1 següent article: Item un libre scrit en pergamins en lengua cathalana, apellat *libre dels angells*, ab posts de fust cubert de cuyr vermell empremtat, ab .iiij. claus en cascuna part e i. gafet e .ii. scudets, tot de lauto. E comença la rubrica on ha una letra en letres negres: *Al molt honorable e molt saui*; e lo dit libre comença en letres vermelles: *Capitol primer qui posa* e en letres negres *Angelical natura es*; e fanex en letres negres: *Per la sua clemencia amen*. [54]

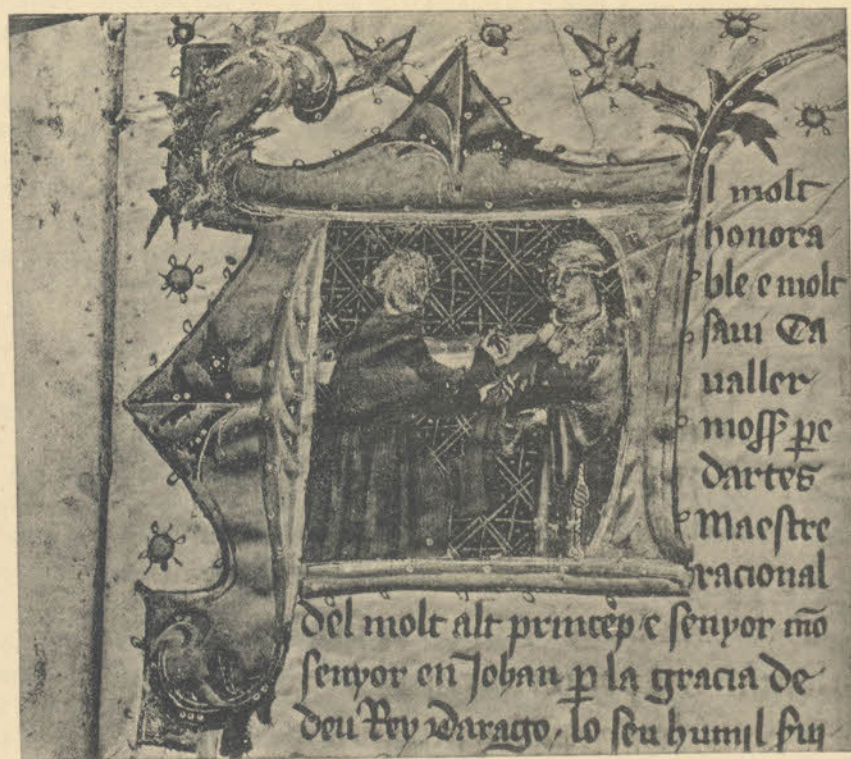
G] BIBLIOTECA DEL PROF. HERMANN SUCHIER, Halle del Saale. — Vol. de 296 × 220 mm. y 189 folis (5 de taula, més 3 de blanchs, més 181 de text) de paper. Acabat d'escriure l'any 1418, a 2 corondells, caplletrat y amb una bonica pintura en la primera plana de text, de bona mà, representant la Mare-de-Deu entre set angels amb l'infant Jesús a la falda, somrient tots dos a Francesc Eximeniç, que s'està agenollat en actitud suplicant*. — Fol. 1 de text: Comensen los tractats del present libre de natura angelical los quals son v. tots per capitols composts per mestre ffrancesch eximenis del orde dels frares menors. | Angelical natura es tan alta e tan meraueylosa e tan excellent... Fol. 181 b, darrer: ...E ab aysant sia ab uos tostemps Jhesu christ per la sua clemencia Amen. | Deo gracias. | Ffinito libro sit laus et gloria xpo. | Qui scripsit scribat semper cum Domino uiuat Amen. Anno a natiuitate Domini millesimo quadingentesimo decimo octavo nona die Decembris. — Aquest mateix manuscrit havia format part de la biblioteca de D. Miguel Mayora, de Barcelona, segons la descripció que 'n fa en Pi y Arimon en sa *Barcelona antiga y moderna*, 1854, t. II, p. 221, amb el mateix titol y explicit; en 1869 estava a la venda a Barcelona com se pot veure pel catalog de la llibreria *La Anticuaria*, p. 105: 8. Eximenis (Francesch), Llibre dels Angels, fòleo, viñetas del s. XV, 1418. Diu en Grahit, *op. cit.* p. 258, que una casa de París va comprar aquest manuscrit per vint-y-cinch duros. D'allí va adquirirlo l'actual posseïdor. [55]

H] BIBLIOTECA NACIONAL, Madrid, 73 (abans B. 95). — Vol. de 289 × 218 mm. y 306 folis repartits en 2 de pergami per 8 de paper. Acabat d'escriure en 1431. — Fol. 1: Aci comença la taula del libre dels Angels compost per lo reuerent pare en Christ patriarcha mestre ffrancesch eximeniz... a requesta e supplicacio del honorable mossen Pere dartes caualler e racional del molt alt senyor don Johan Darago lauors regnant. Fol. 306, darrer: Iste liber fuit expletus per manu Anthoni Marti scriptores ciues Valencie die mercuri vicesima septima mensis Magi Anno M.cccc.xxxj. [56]

J] BIBLIOTECA PROVINCIAL UNIVERSITARIA, Barcelona, 21-2-15. — Vol. de 284 × 212 mm. y 176 folis (6 de taula, més clxx de text) de paper. Escrit en 1445 a 2 corondells, caplletrat. En un full de guarda hi ha aquesta nota, de mà del segle XVIIe: El Autor de aquest Llibre nomenat Llibre dels Angels es del R.^t P. Francesch Ximenes del orde de S. Francesch. Relligadura de pergami flexible. — Fol. 1 prel.: Al molt honorable e molt saui caualler mossen Pere dartes... En el verso del foli blanc, darrer dels preliminars, hi ha escrit en lletra del segle XVIIe: Assi comensa lo Libre del angells ordenat p lo reuerent mestre francesch eximenis del orde dells frares menos mestre en sacra teologia e segexs se lo capitol primer. Fol. 1 de text: Capitol primer qui posa curt e en general la altea dela angelical natura. | Angelical natura es tan alta e ten excellent e marauellosa... Acaba al fol. clxx a: ...E ab aytant sia ab vos tostemps Jhesu Christ per b la sua clemencia. Deo gracias. | Bartholomeus vocatur qui scripsit benedicatur. | Ffo scrit lo present libre en lany de la natiuitat de nostre Senyor deu .Mil.ccccxxxv. | Ffinito libro sit laus et gloria christo. Anagrama de l'escriuent y, a sota, en la lletra del segle XVIIe: Lo present libre de mestre francesch eximenis del orde del monestir de sant francesch fonc acabat de

Num. 55. — LLIBRE DELS ANGELS. Ms. de 1418. Biblot. del Dr. Hermann Suchier, Halle - S

Num. 61. — LLIBRE DELS ANGELS. Biblioteca Dalmases

ordenar per lo dit en lo dit any de la nativitat de nostre senyor, 1392. Sotmetent se sempre a les obediencias de la santa mare iglesia Romana. | Fonc estampat dit libre en Barcelona a 25 de juny de 1494. [57]

K] [LLIBRERIA DE LA REINA MARIA D'ARAGÓ, inventeriada a Valencia en 1458]. — Posseïa un exemplar en pergami: 13. Item hun libre appellat: *De natura angelica*, ab quatre gafets, deu bolles cubertes de fust vermelles picades, scrit en pergamins a corondells, intitulat en rubrica vermella qui comença: *Capitol primer del libre appellat de natura angelica*, e feneix: *ab vos tots temps Jhesu Xpst per la sua clemencia. Amen*, segons en libre de scriua de Racio es continuat pus larch. L'inventari dels llibres de la reina Maria s'ha publicat dugues vegades; *Inventario de los libros de la reina de Aragon doña Maria*, per V. Velasco en la *Revista de Archivos, Bibliotecas y Museos*, t. II, 1872, p. 14, y també en tiratge apart; *Inventari dels llibres de Dona Maria Reyna Daragó e de les Sicilies* [Recull de textos catalans antichs, VIII], Barcelona, 1907. [58]

L] BIBLIOTECA EPISCOPAL del Seminari de BARCELONA. — Vol. de 304 × 222 mm. y 281 folis de paper (7 de rúbrica, més 1 de blanch, més cclxxij de text); davant 2 folis de guardes y a la fi 5 de blancs. Acabat d'escriure en 1486, a 2 corondells. En la guarda primera s'legeix: Del legado del señor obispo Don Joan Dimas Loris; a dalt fol. 1 de taula: Es de la Biblioteca publica Episcopal de Barcelona; a baix de la mateixa plana: Del Collegio de Barcelona de la Compañía de Jesus. Relligadura antiga restaurada. Aquest manuscrit té la particularitat d'esserhi substituït el nom de mossen Pere d'Artès pel de chrestians, y d'enderrerir en deu anys la data de la composició del llibre dels Angels. — Fol. 1 prel.: Ab lo nom de nostro senyor deu e de la humil verge madona santa maria. Comensan aquí les Rebliques o Capitols del libre apellat dels angels segons ques seguxen lo qual es compres en sinch tractats. Fol. 1 de text: Ab lo nom de nostro senyor sia comensat lo present libre apellat dels angels qui tracta primer lur altesa en natura excellent. proceint donchs al primer tractat ab la gracia de nostro senyor deu devets saber que aquis tracta segons que ensenyen e mostren les Rubriques o capitols qui son en nombre xvij. los quals comprenen e contenen en si lo demunt dit tractat. La A de *Angelica natura* amb que comença el capitol es ornada y porta l'inscripció: *Ave Regina Angelorum*. Donarem alguns fragments del darrer capitol de l'obra per les diferencies essencials amb els demés manuscrits; fol. cclxij verso: ... E apres no resta sino fer gracias a deu tot poderos offerint lo a vosaltres crestians que no vullats posar en oblit lo presedent llibre dels angels sants los quals vos ajudaran desa E dalla e us portaran en gloria de paradís hun lloarets e beneyrets Jhesu christ e la sua beneyta mare madona santa maria e monsenyer sant Miquel e sant Rafael e Sant Gabriel e tots los sants e santes del cel in secula seculorum Amen. | Lo present libre dicta mestre francech Eximenis del orde de mosenyer sant ffransech en lany qui comptaua de la natiuitat de nostre Senyor deu Jhesu christ Mil ccclxxxij. suplicant a la vostra bonesa que a vosaltres fels crestians vos placia pendre aquest poch seruey de ma simplicitat... E ab aytal sia deus tostems ab vosaltres E ab mi per la sua clemencia e pietat qui ns tinga en sa guarda e proteccio e per tostems in secula seculorum Amen. Fol. cclxij a: *Benedicamus domino deo Gracias Amen*. | Qui scripsit scribat semper cum domino e custodie angelorum viuat Amen. | Acabat es lo libre dels Angels al dia de la cadira de sant pere a xxij de ffraber Any Mil cccclxxxvj. scrit de ma den Jaume Vilardell sparter Ciutada de Barcelona que deu li lex be acabar sos dies Amen. | Ffinito libro sit Laus Gloria Christo Amen. [59]

M] ARXIU CAPITULAR, Barcelona, cod. 30. — Vol. de 295 × 220 mm. y 194 folis (6 de taula, més 2 de blancs, més clxxxvi de text) repartits en 4 de pergami per 10 de paper. Escrit en el XV^{en} segle, a 2 corondells la taula, a ratlla plena el text fins al fol. XCix que torna a ser a 2 corondells fins a la fi. Acaba tant just el manuscrit que a la 2.^a columna del foli darrer verso, una mà semblant a la que va escriure el text, va posar les ultimes paraules al peu, ocupant el marge inferior. Relligat amb posts corcades recubertes de pell senzilla. — Fol. 1 prel.: Al molt honora-

ble e molt saui caualler mossen pere dartes mestre racional... Fol 1 de text: Capítol primer qui posa curt e en general la altesa de la angelical natura. | Angelical natura es tan alta... Fol. clxxxvj verso b: ...E tota uostra casa en speciall per merits de mossenyer. Escrit al peu de la columna: Sent miquell e dells sants angells als quals vos recoman axi cament com se ne pux E ab aytant sia ab vos tostemps Jhesuchrist per la sua clemencia. | Amen. [60]

N] BIBLIOTECA DALMASES, Barcelona. Ms. n.º 16. — Vol. de 272 × 215 mm. y 183 folis (5 de taula, més 1 de blanch, més clxxvi de text) repartits en 2 de pergami per 4 de paper Escrit en el XV^{en} segle a 2 corondells. Relligadura de pergami que reduceix el ms.; al lloc: Eximenis. De angelical naturalesa. M.S. duplicat. 16. Dugues miniatures: l'una, al primer foli preliminar, en la A de *Al molt* encetant la dedicatoria, representant l'Eximeniç en l'acte d'entregar el llibre a mossèn Pere d'Artès*; al peu de la plana, al mig, un frare menor. L'altra, al foli primer de text, en la A de *Angelical*, representa Sant Miquel matant el dimoni en forma de drach; orla de fullatges y, al mig del peu de plana un angel. — Fol. 1 prel.: Al molt honorable e molt saui Caualler mossen Pere dartes mestre racional... Fol. 1 de text: Capítol primer qui posa curt e en general la altesa de la angelical natura. | Angelical natura es tan alta e tan marauellosa... Fol. clxxvij b, acaba: ... E ab aytant sia ab vos tots temps per la sua clemencia. — Descriu aquest ms. en Francisco de Bofarull, *Bibliologia. Los códices, diplomas é impresos en la Exposición Universal de Barcelona*, 1890, p. 70. [61]

O] BIBLIOTECA NACIONAL, Madrid, 62 (abans B. 94). — Vol. de 293 × 215 mm. y 213 folis, més 11 de taula, de paper. Lletre del segle XVe. — Fol. 1: Assi comensa lo libre dels Angels e comensa lo primer capítol que proposa la altesa de la angelical natura. | Al molt honorable e molt saui mossen Pere Dartes mestre racional del molt alt princep senyor don Johan per la gracia de deu Rey Darago... | Assi comensa lo libre dels Angels. | Angelical natura es tan alta e tan marauellosa... Fol. 213 verso, darrer: Ffinito libro sit laus et gloria Christo. Amen. [62]

P] BIBLIOTECA DEL SEMINARI, Girona. — Vol. de 274 × 212 mm. y 164 folis sens xifrar (6 de taula, més 1 de blanch, més 157 de text) de paper; hi han 2 folis de guardes a davant y 6 darrera. Escrit en el segle XVe a 2 corondells, senzillament caplletrat. — Fol. 1: Aci comença lo libre dels Angels que feu mestre Francesch Eximesis e trames a mossen Pere dartes. | Al molt honorable e molt saui caualler moss. P. dartes... Fol. 7: Aci comença lo primer tractat del libre dels Angels que feu mestre Francesch Eximenis de la orda de frares menors. | Capítol primer qui posa curt e general la altesa del Angelical natura. | Angelical natura es tan alta e tan marauellosa... Fol. 164, verso a, darrer: ...E ab aytant sia ab vos tots temps Jhesu Christ per la sua clemencia. Amen. | Assi acaba lo libre dels Angels. | Deo gracias. [63]

Q] BIBLIOTECA DE L'ESCURIAL, h-ij-13. — Vol. de 290 × 912 mm. y cclxxxiiij folis de paper. Lletre del segle XVe, deixats en blanch els espais destinats a les caplletres. Relligadura típica de la Biblioteca. — Fol. 1: [] molt honorable e molt Saui caualler... Fol. ix verso, on acaba la taula comença arran el text: Capitulum primum qui propose curt e en general la altesa dela molt alta e Reuerent natura Angelical. Fol. cclxxxiiij verso: ...ab tant sia tots temps ab vos Jhesu Christ per la sua clemencia Amen. | Sit tibi laus Christe quoniam explicit liber iste et semper dominus vobis cum Amen. | Ffinito libro sit laus et gloria Christo Amen. [64]

R] BIBLIOTECA DE L'ESCURIAL, h-iiij-21. — Vol. de 270 × 200 mm. y 216 folis de paper marcats amb llapiç. Escrit en el segle XVe a 2 corondells, molt a la correguda. Relligadura típica de la Biblioteca. — Fol. 1: Al molt honorable e molt saui caualler mossen pere dartes mestre racional... Fol. 216, acaba: ... E ab tant sia ab vos tots temps Jhesu Christ per la sua clemencia Amen. | Ffinito libro sit laus et gloria Amen. | Qui scripsit scribat semper cum domino viuat. | Laudabo deum in omnium tempore. | Deo gracias. | Amen. [65]

Num. 71. — LIBRE DELS ANGELS, Barcelona, Rosenbach, 1494

S] BIBLIOTECA NACIONAL, París, Esp. 38. — Vol. de 325 × 245 mm. y 152 folis (6 de rubriques y 146 de text) de pergami. Lletra del segle XVe principis, a 2 corondells. Dels 6 folis que contienien la taula y dels quatre primers de text no'n resten sinó fragments mutilats; dels folis segon y quart ne resten senceres les columnes primeres del recto y segones del verso; el primer capitol sencer es el vuitè en el fol v a. L'enquadrernació es de pell amb escut de dugues aguiles amb corona en els plans; al llom: traïtes ascetiques en catalan. Del encapçalament del text se'n poden llegir fragments de la fi a: Comensen los... libre de natura... quals son v. tots... composts per maestre..... Eximenis del ord..... menors. Lo primer tract..... excellent. Lo segon t..... Fol. cxlvi verso a, acaba: E ab aytant sia ab vos tostemp Jhesu Christ per la sua clemencia Amen. [66]

T] BIBLIOTECA DE L'ATENÈU BARCELONÈS, Ms. IV. — Vol. de 285 × 213 mm. y cxxiij folis de paper, malmesos els 6 primers en l'àngol superior. Escrit en el segle XVe, amb caplletres senzilles. El manuscrit trobant-se ja mutilat, una mà del XVI^{en} segle va completar els folis que mancaven, que son els següents: ij a v, ix a xiiij, xv, xx, xxi, xxviij, lxxxv, xcviij, cxij, cxij bis, cxiiij, cxv. Manquen la dedicatoria y la taula. Relligadura molt malmenada per l'humitat. — Fol. 1: Primera-ment posa curt e en general la altesa de la Angelical natura. | Angelical es tan alta... Fol. cxxiij verso, acabant a: ...e ab vos tostemp Jhesuchrist per la sua clemencia Amen. El mateix foli b: Finito libro sit laus gloria Christo Amen. | Franciscus vaufredi vocatur qui scripsit benedicatur. Amen. D'una altre mà: A xxviij de noyembra la vespra de sentendreu lany Mccccxviij, se despobla la vila de banyoles per ffra G. de Pau abat del dit loch. [67]

U] [ESCRITORI DEN FRANCESCH PUIGDENLLUCH, mercader de Perpinyà, abans de 1473.] — Se troba la següent menció en l'Arxiu dels Pirineus Orientals, de Perpinyà, E, familia Puiganluch: Die martis xxvij, julii m.cccc.lxxiij, inventarium bonorum Francisci Puigdanluch mercatoris [de Perpiniano]. | En lo scriptori: Primo un libre scrit en paper appellat *libre dels Angells* ab cubertas de posts e de pell negre ab bollons de lauto... [68]

X] [ESCRITORI DE N'ANTONI PUIG, calçater de Perpinyà, abans de 1498]. — En l'arxiu de l'Hospital Civil de Perpinyà, pleg 40, n.º 19, se troba la nota següent: Inventarium bonorum Anthonii Puig quondam calsaterii de Perpiniano... die jovis vi. decembris M.cccc.xc. octavo... En

lo scriptori de dita casa. ...Item un libre scrit en paper appellat *Libre dels Angels*. En l'any següent hi ha la nota de venda d'aquest mateix libre en l': Enquant dels bens del dit Senyer En Anthoni quondam calssater, die xv. januarii anno M.cccc.lxxxx. nono. | Item hun libre apellat *dels Angels* compost per mestre Ffrancesch Ximenes. Venut an Vilella carnicer xv s[ous]. [69]

Y] [CASTELL DE FOLGONS, den Pere Galceràn de Cartellà, 1523]. — Item un libre anomenat *dels Angels* de pregamí scrit de ma. — Vegi 's Ramon d'Alós, *Inventaris de castells catalans*, en la revista dels *Estudis Universitaris Catalans*, Janer-Juny 1910, y en tiratge apart, p. 46. [70]

Impressions

I] Barcelona. JOAN ROSENBACH, 21 juny 1494. — En foli. En conjunt 141 folis utils y dos de blanchs; cxxv de foliats; imprès a 2 corondells de 43 ratlles, en lletra gotica de dos cossos, caplletres impreses y en algunes l'espai corresponent marcat amb minúscula. El primer plech té 6 folis sens xifrar, el primer dels quals, que fa de portada, es un rectangol de doble filet amb el retol *Libre dels Angels*, sostingut per dos angels* en la mateixa xilografia usada pel mateix impressor en el *Pecador remut* den Felip de Malla (1495) y en la *Cirurgia d'Argilata* (Perpinyà, 1503). En la majoria d'exemplars apareixen de 7 folis els plechs a y r, primer y darrer del text, lo qual no pot ser: devia correspondrehi una fulla blanca al principi y a la fi del text, que ja es sabut com se solien fer desaparèixer dels llibres els folis blanchs. De manera que hi ha un plech preliminar de 6 folis, y a-r de 8. — Després la portada *Libre dels Angels* sign. ij: AB lo nō || d' nostre || Senyor || d'u e de- || la glori || osa ver- || ge Ma- || dona sã || cta Maria començen assi || les rubriques o capitols || del libre apellat dels an || gels segons ques seguexē || Lo qual es compres tot || en sinch tractats. La taula ocupa cinch folis, el darrer dels quals té blanch el b del recto y tot el verso. El text comença en tinta vermella, després d'una fulla blanca, fol. II, sign. a ij: [A]ci comēça lo libre dels || angels ordonat per lo re || uerend mestre Francesch || eximenis d'l orde dels fra || res menors mestre en la || sacra Theologia e seguex || se lo capitol primer q̄ po- || sa curt e en general la al- || tesa de la āgelical natura. En tinta negra: ANgelical || natura es || tan alta e || tan mara || uellosa... Fol. cxxxv recto b, a la fi: E ab aytāt sia || totstems ab vosaltres e ab mi || Jesu christ per la sua clemencia e || pietat quins tigua en sa guardia || e protectio tots temps Amen. En el verso del mateix fol. en columna centrada: A laor d' nostre senyor d'u || y dela gloriosissima verge || maria mare sua fini la im || pressio del p̄sent libre dels || Angels Per lo reuerent || maestre Johā rosenbach || d' haydelberch Alamany || En la elegāt ciutat d' Bar- || celona a. xxj. d' Juyn Any || de nostre senyor || .M.cccc. || lxxxx. quatre. Marca de l'impressor. — Haebler, *Bibliografia*, 704, no coneix exemplars amb portada. Ens servim de l'exemplar que posseeix el Sr. Bonsoms y Sicart de Barcelona. Aquesta edició, y la següent que n'es copia, segueixen el text del ms. L. [71]

II] BARCELONA, Pere Miquel, 4 setembre 1494. — En foli. En conjunt 154 folis xifrats: plech preliminar de 6 folis, plechs sign. a-c de 8, d de 10, e-s de 8 y t de 4; imprès a 2 corondells en lletra gotica de dos cossos; caplletres y algunes substituïdes per minuscules. El fol. 1 preliminar té blanch el recto y en el verso hi ha un gravat en fusta representant l'arcangel Sant Miquel no duent cap llegenda*. El fol. 1 de text sign. a, va tancat dintre una orla, que apareix en diverses impressions, que duu en la part inferior les armes dels Reis Catòlics. — Fol. 1 prel., verso, gravat de Sant Miquel; fol. 2.ª prel., sign. ij: Ab lo nō || de nos || tre sen || yor d'u || E dela || Glori || osa ver || ... La rubrica ocupa 5 folis, blanch el verso del darrer. Fol. 1, sign. aj, en orla: Capitol primer q̄ pro || posa curt: e en general la || altesa dela angelical natu || ra || ANge- || lical || natu- || ra es || tā al || ta e || tā || mara- || vello- || sa... — Fol. cxxxx, darrer, verso, b a la fi: E ab ay || tant sia tostems ab vosaltres; e || ab mi Jesuchrist per la sua clemē || cia e pieta: quīs tinga ensa guar || dia e protectio tos temps. Amen || A lahor de nostre senyor || deu e dela gloriosissima ver || ge maria mare sua fini la im || pressio del present libre d'ls || angels per pere miquel en la || elegāt ciutat de barcelona a || iiij. de setēbre any de nostre || senyor .M.cccclxxxiiij.

A sota la marca de l'impressor. Utilitzem l'exemplar de la biblioteca de l'INSTITUT D'ESTUDIS CATALANS, procedent de la den Marian Aguiló. Haebler, *Bibliografia*, n.º 705. El gravat de Sant Miquel ha estat reproduït per l'Aguiló en el seu *Cançoner de les obretes en nostra 'engua materna mes divulgades durant los segles xiv, xv, e xvj*, Barcelona, 1900, en les *Cobles en lahor d'l glorios princep Sant Miquel* publicades molt abans. [72]

β TRADUCCIÓ CASTELLANA

Es probable que ls manuscrits castellans ens donin dugues traduccions. L'única coneguda deu esser la feta per Fr. Miquel de Cuenca, prior del monestir de Sant Bernat aprop de Tolèdol, y per Fr. Gonzal d'Ocaña, prior del de la Sisla, en l'any 1434. A judicar per la lliçó que ns dona A, més sembla feta sobre una de les versions franceses que no pas sobre l'original català.

Manuscripts

A] BIBLIOTECA NACIONAL, Madrid, 9243, abans Bb, 91. — Vol. de 287 × 216 mm. y 165 folis (4 de blanchs, més 5 sens xifrar de taula, més 1 de blanch, més clv de text i 4 de blanchs a la fi) de paper. Escrit en el XV^{en} segle a 2 corondells. Relligadura moderna, al llom: Ximenez | Natura | angelica. En el fol. 4^t blanch, en paper enganxat, lletra del segle XIXe: Escrito por Fr. Fran.^{co} Ximenez en lengua catalana y traducido en castellano por Fr. Miguel de Cuenca Prior del Monasterio de S. Bernardo que esta cerca de Toledo, y por Fr. Gonzalo de Ocaña Prior del Monasterio de la Sisla. se hizo la traduccion en el año 1434. — Fol. 1 prel. de taula: Aqui comiençan la tabla delos capitulos del libro que fabla de la general gerarchia. Fol. 1 de text: Aqui comiça (*sic*) el libro que es titulado natura angelica el qual tracta de la naturaleza e esencia delos angeles e de sus ordenes e oficios dellos asy delos buenos como delos malos. [73]

B] [BIBLIOTECA DE L'ESCURIAL? 1576]. — En l'Inventario de los libros que fueron entregados para su custodia á los diputados del monasterio de San Lorenzo el Real por Hernando de Briviesca, guarda-joyas de su magestad, 30 de abril de 1576, publicat y anotat per Rudolf Beer en *Die Handschriftenschenkung Philipp II. an den Escorial...* [Jahrb. der Kunsthistorisch. Sammlung. des Allerhöchst. Kaiserhauser, Band XXIII, Heft 6.], Viena, Tempsky, 1903, se troba en la p. XCVII aquesta noticia, que correspon a l'entrega 169 de les fetes per en Briviesca: 30. Fray Francisco Ximenez, patriarcha de Antiochia, *de natura angelica*. Traduzido por fray Miguel de Cuenca, prior de sant Bernardo de Toledo, y fray Gonçalo de Ocaña, prior de la Sisla, escrito año MCCCCXXXIII. Afegeix R. Beer que aquest ms. així com el següent, semblen perduts, y en entre altres coses de poch interés, retreu que Nicolau Antonio, *Bibliotheca hispana vetus*, II, 225, col. 2.ª, nota, fa una sola menció den Gonçal d'Ocaña, y es també com a traductor al castellà de Sallusti, de Sèneca y dels Diàlegs de Sant Gregori papa, traduccions que s troben totes manuscrites a la Biblioteca de l'Escorial. [74]

C] [BIBLIOTECA DE L'ESCURIAL? en 1576]. — En la mateixa obra den Rudolf Beer del numero precedent 74, venint de la mateixa Entrega 169 d'Hernando de Briviesca, traiem aquesta referencia: 34. Otro libro de natura angelica por fray Francisco Ximenez en papel. [75]

D] BIBLIOTECA NACIONAL, Madrid, Ii-101. — Vol. de 350 × 265 mm. y 128 folis de pergami y paper (a més 3 folis blanchs al principi y 1 a la fi). Lletre del segle XVe. Relligadura en pergami. Prové de la biblioteca Osuna. — Fol. 1: Capitulo primero que propone breue e en general la altesa de la angelical natura. — Angelical natura es tan alta... Fol. 128 verso, acaba: ... E con tanto

sea con vos Jhesu christo por la su clemencia. — Alfonso de Çamora, bachiller en decretos, a seruicio primeramente de Dios e dela sienpre virgen maria su madre, e del señor e strenuo cauallero Iñigo Lopes de Mendoza, señor de la Vega. Este libro se intitula natura angelica. — Descriuen aquest llibre, Rocamora, *Catálogo abreviado de los Manuscritos de la Biblioteca del Excelentísimo señor Duque de Osuna é Infantado*, Madrid, 1882, p. 51, núm. 212, y Schiff, *La Bibliothèque du Marquis de Santillane*, Paris, 1905, p. 424. [76]

E] BIBLIOTECA NACIONAL, Madrid, 9244, abans Bb. 92. — Vol. de 304 × 216 mm. y cclxxxiiij folis de paper. Escrit en 1450 a 2 corondells, de la mateixa mà que va escriure 'l núm 73. Relligadura moderna. — El fol. 1 conté la taula; fol. ij: Aquí comiença el libro de natura angelica. Fol. cclxxxiiij, darrer: Este libro escreuio manuel Rodrigues de seuilla escudero del Rey e noctario en benauente a ruego e mandado del noble e discreto varon dosorno mayordomo del señor conde de haro; afegit a la dreta: enla su villa de villalpando; y continuant: e pa el dicho señor conde. E acabose a xxix de abril del nascimiento de nuestro señor Mcccc^ol años. [77]

F] [BIBLIOTECA DE LA REINA ISABEL I DE CASTELLA]. — Diego Clemencin, en el seu *Elógió histórico de la Réina Católica Doña Isabel* (Memorias de la Real Academia de la Historia, t. VI, Madrid, 1821, p. 443) publica l'inventari dels llibres d'aquella reina y s'hi troba aquest article: 49. Otro libro de pliego entero en romance, de mano, que se dise *natura angelica*, con unas tablas forradas en cuero colorado con las manos de laton. [78]

G] [BIBLIOTECA DE LA REINA ISABEL I DE CASTELLA]. — El mateix autor esmentat en el numero precedent y del mateix inventari: 50. Otro libro de pliego entero de mano, de papel, en romance, que es de *natura angelica*, forrado en cuero colorado. [79]

Impressions

I] BURGOS, Fadrique de Basilea, 15 octubre 1490. — En foli. 148 folis xifrats. Un plech preliminar de 6 folis, signatura a-r de 8 y s de 6. Impres a 2 corondells de 42 ratlles, en lletra gotica de dos cossos; caplletres de fusta o llur espai marcat amb minuscula. — Fol. 1 prel.: Al muy rreuerendo z honorable z sabio mosen per maestro || rracional d'l muy alto principe z señor. El señor do iuhan por la gra || cia de dios rrey de aragon. El su humil seruidor fray francisco xime || nez dela horden de los frayres menores. Eso mesmo con toda rreuerencia en aquel eternal dios que es padre de todos los sanctos angeles z virtuosos spiritus en la gloria. Reuerendo señor mio diuersas vezes... Segueixen 5 folis de taula. Fol. 1 de text: Capitulo primero que po- || ne z cuenta en general la al || teza dela natura angelica. — La angelica natu || ra es tan alta e || tan marauillo- || sa z tan excellen || te criada... Acaba al fol. CXXXXI verso, abaix de a: mencian z piedad. Amen. || . Acaba en b: Fue impresa la dicha copilacion en || la muy noble z muy leal cibdad de || burgos por maestre fadrique de ba || silea aleman a quinze dias del mes || de octubre año del nascimiento del || nuestro saluador ihū christo de mill || z quatrocientos z noventa años. || A honor z rreuerencia d' nuestro sal || uador ihesu christo z dela gloriosa || virgen maria su madre z delos sanc || tos angeles. El darrer foli de l'ultim plech, de 6, es blanch. — No havent pogut veure cap exemplar d'aquesta impressió aprofitem la descripció den Haebler, *Bibliografía ibérica...*, n.º 703, y la reproducció que fa en la seva *Tipografía ibérica...*, n.º 47, de la primera columna de text. [80]

II] BURGOS, Fadrique de Basilea, 30 maig 1517. — En foli. 109 folis en lletra gòtica, més 4 preliminars. — En el fol. 1 prel. la portada forma Sant Miquel batallant amb el Dimoni y el titol: La natura angelica nueuamēte impressa: emēdada z corregida. La taula ocupa dos folis y el recto del següent; en el verso comença la ¶ Epistola prohemia. | Epistola que embio el reue || rendo z deuoto religioso fray frācisco || ximenez: dela horde del glorioso señor san frā || cisco. Al hōrrado z muy sabio caua-llero: mo- || sen Per maestro racional del || muy alto princi || pe z señor El Señor

don Juā Rey de aragon. Acaba fol. darrer: ... Aquí se da fin al pre || sente libro llamado Natura Angelica: el || ql fue impresso en la muy noble z muy || leal cibdad de Burgos. Por arte z in || dustria de Fadrique de basilea: aleman || a treynta dias de Mayo. año del Señor || de mill z quinientos z dieze seys años. — No havent pogut veure cap exemplar d'aquesta impressió treiem la descripció de la que 'n dona en Gallardo, *Ensayo de una Biblioteca de libros raros y curiosos*, IV (Madrid, 1889), núm. 4410. [81]

III] ALCALÀ DE HENARES, Miquel de Eguia, 28 janer 1527. — En foli. 4 folis sens xifrar de portada, taula y Epistola, més CIX folis, més 1 amb una estampa en el recto; signs. aa prel. de 4 folis a-n de 8, i o de 6. Imprès en lletra gotica, amb caplletres al començar cada tractat, a 2 coronells tot, exceptuada la Epistola que va a ratlla plena. — Fol. 1 prel., sobre 'l titol hi ha un gravat representant sant Miquel, tot orlat amb quatre peces de vinyeta, les laterals amb dobles columnes: ✚ || ¶ La natura angeli- || ca: nueuamēte im- || pressa: emenda || da: z corre || gida || ✚ || 1527. El verso es blanch. Fol. 4 prel.: Epistola prohemial. || Epistola que embio el reuerendo pa || dre z deuoto religioso fray Francisco ximenez: dela orden del || glorioso señor sant Francisco. Al honrrado z muy || sabio Cauallero: mossen Per maestro ra || cional del muy alto principe z || señor El señor dō Juā || rey d' Ara || gō. — AL muy reuerendo z honorable z sabio cauallero || mossen Per... Fol. I: Libro primero || Capitulo primero que pone z || cuenta en general la alteza dela || natura angelica. — Es la ange || lica natura tā || alta z tam ma- || rauillosa... Acaba al fol. CIX verso b: ... por la su || gran clemencia z piedad. Amen. — ¶ Fue impresso y corregido: de mu- || chos errores que antes tenia: el || presente libro dela natura An- || gelica: enla villa de Alcala || de Henares .a. xxviij. de || Enero: de .M. y .D. || y .xxvij. Enlas ca || sas de Miguel de Eguia. || ✚. En el recto del darrer foli, que té blanch el verso, hi ha una estampa de plana representant un Crist, la Mare-de-Deu y sant Joan; a dalt la llegenda: O crux aue spes vnica. — Per la descripció me serveixo de l'exemplar que 'n posseeix el senyor Bonsoms y Sicart, de Barcelona. [82]

7 TRADUCCIÓ FRANCESA

Els manuscrits ens donen dugues traduccions franceses diferents: la una 'ns vé representada pels mss. A-D, l'altra pels demés; sobre aquesta ultima varen ferse les edicions, que totes semblen derivar de la de Ginebra de 1478. Els fragments que donem del principi y l'acabament de cada ms. ja son suficients pera establir l'existencia d'aquestes dugues traduccions. El començament del manuscrit castellà A, núm. 73, fa pensar que una de les traduccions castellanes deriva més aviat de la francesa representada pels mss. A-D, que no pas de l'original català. Pels reis y altres personatges que se 'n feien treure copies, per les quatre edicions, se veu l'estimació que aquesta obra de l'Eximeniç va adquirir a França.

Manuscrits

A] BIBLIOTECA NACIONAL, Paris, Franç. 24773. — Vol. de 245 × 165 mm. y 217 folis de pergamí. Excellent escriptura igual, del XV^{en} segle, amb caplletres d'or a cada capitol, y a cada part, esplendida miniatura de plana sencera. Aquestes son així: 1.ª, fol. 10, on comença 'l text, representa sant Miquel y demés angels vencent dimonis y llençant-los a l'Infern; 2.ª, fol. 25 verso, on comença el segon tractat, figura 'ls angels en la cort celestial voltant el Pare Etern; 3.ª, fol. 44, començant el terç tractat, dames, cavallers y poble implorant, tot sostenint tires amb llegendes, els sants que

s'estan en gran nombre entorn del Pare Etern*; el quart tractat, fol. 105, no porta miniatura; 4.^a, fol. 169, on comença 'l cinquè tractat, sant Miquel vençent al diable. Relligadura antiga amb gaufratures y rastre de claus y de tanques. Saint-Victor.— Fol. 1. pergami blanc; fol. 2: **A** lonneur et louange de la sainte et de la benoiste vierge marie de la tres excellant angelique nature et de tous les sains et saintes de paradis. Cy commence le traicte que frere françois dachimenis docteur en theologie de lordre de monseigneur saint françois de la province darragon...

Num. 87. — LLIBRE DELS ANGELS, trad. francesa E

Fol. 9 verso: Cy commence le liure des anges fait et compile sur le liure de saint denis de triplice gerarchia et sur les ditz de plusieurs docteurs deuots et contemplatifs Ausquelz les saints anges sont souuen apparuz en visions Et fait mention le dit liure tant des bons anges comme

Num. 83.—LLIBRE DELS ANGELS, trad. francesa, Biblioteca Nacional, París
 Miniatura 3.^a

des mauvais. Acaba al darrer fol. que es el 217 verso: ... Et avecques ce soit tout temps avec vous Jhesucrist par sa sainte clemence. Amen. — Les versions llatines de l'obra atribuida a sant Deunis l'Areopagita, solen dur en els manuscrits mig-evals el titol *Dionysii Areopagitae Atheniensis de cœlesti et angelica hierarchia*. La traducció francesa A-D hi fa referencia. [83

Num. 87. — LIBRE DELS ANGELS, trad. francesa E

B] BIBLIOTECA NACIONAL, Paris, Franç. 1777. — Vol. de 125×146 mm. y 291 folis de pergami. Escrit en el segle XVe, amb caplletretes més ornades al començar cada part, que son als folis 13, 34, 57 verso, 134 verso y 266. Relligat amb pell groga, al llom: Fr. Eximenès Le livre des anges.

Havia sigut den Mazarin. — Fol. 1: A lonneur et loange de la saincte trinite. De la benoiste Vierge marie De la tres excellent angelique nature et de tous les saints et saintes du paradis. Cy commence le traictee que frere francois dachimenis Docteur en theologie de lordre de monseigneur saint francois de la Province darragon a fait et compile sur le liure de saint denis. Cest a ssauoir dangelique et chastique gerarchie et mistique theologie... Segueix la taula que arriba fins al fol. 12, blanch el verso. Fol. 13, a mitja plana: Cy commence le liure des anges fait et compile sur le liure de saint denis de triplici gerarchia et sur les ditz de plusieurs deuotz et contemplatifs Ausquels les sains anges sont souuent apparus en visions. Et fait mencion le dit liure. tant des bons anges comme des mauuais. — Angelique nature est tant haute et tant merueilleuse... Acaba al fol. 291: ... Et auèques ce soit tous temps avec vous Jhesucrist par sa saincte clemence. Amen. A sota, amb lletra correguda: Ce liure est a noble damoiselle anne de cuyse vesve de feu noble homme Jehan Rapine en son viuant conseiller et maistre dostel de la maison Du Roy notre sire et gouuerneur des villes et conte daucerre.

[84]

C] BIBLIOTECA NACIONAL, Paris, Franç. 19273. — Vol. de 250 × 170 mm. y 212 folis de pergamí. Lletra del segle XVe; caplletres d'or a cada capítol, més grosses al començament de cada tractat, essent la taula lo més decorat. Relligat en pergamí; al llom: Dachimenis Sur le livre de St. Denis des hierarchies celestae. Séguier. — Fol. 1: A lonneur et louenge de la saincte trinite de la benoiste vierge marie De la tres excellant angelique nature et de tous les sains et saintes de paradis. Cy commence le traicte que frere francois dachimenis docteur en theologie de lordre de monseigneur saint francois De la province darragon A fait et compile sur le liure de saint Denis cest a ssauoir... Fol. 8: Cy commence le liure des anges fait et compile sur le liure de saint denis... Fol. 212, darrer: ... Et auèques ce soit tous temps avec vous Jhesucrist par sa saincte clemence. Amen. — Cy finist le liure des Anges.

[85]

D] BIBLIOTECA NACIONAL, Paris, Franç. 13210. — Vol. de 238 × 162 mm. y 229 folis de pergamí. Escrit en el XV^en segle, amb tochs d'or en totes les caplletres y omplertes amb boniques vinyetes totes les ratlles curtes del llibre; orles al començar cada tractat, mancant el començament del 2ⁿ que 's trobava entre 'ls actuals folis 19-20; els demés se troben als folis 40, 108 y 176. La taula no ve després de l'introducció sino que va distribuïda al principi de cada tractat. Relligadura de pell vermella amb les armes reals de França al pla; al llom: Traite des anges. — Fol. 1: A lonneur et louange de la saincte trinite De la benoiste vierge marie De la tres excellant angelique nature et de tous les saints et saintes de paradis. Cy commence le traicte que frere francois Dachimenis Docteur en theologie... Fol. 2: Cy commence le liure des anges fait et compile sur le liure de saint denis de triplici gerarchia et sur les ditz de plusieurs docteurs et contemplatifz... Fol. 229 verso, darrer: ... Et avec ce soit tous temps avec vous ihesucrist par sa saincte clemence. Amen. Al peu hi ha una firma que no puch llegir. Al foli següent, marcat modernament 230, s'entreveu quelcom gratat; al verso, en lletra que sembla del XVI^en segle, apareix escrit: O nostre dieu Pere et Sauueur Puis quil t a Pleu me faire la grace de passer la nuict Pour venir iusque au iour Present Veille nous aussy maintenant faire ce bien.

[86]

E] BIBLIOTECA NACIONAL, Paris, Franç. 186. — Vol. de 385 × 265 mm. y cclv folis de pergamí, més 1 foli xifrat però blanch; la foliació antiga comença al foli jx, no obstant compten els vuit anteriors que contenen les rúbriques. Escrit en el XV^en segle, a 2 corondells, magníficament decorat amb bones caplletres y miniatures. La 1.ª d'aquestes, al fol ix, representa Jesús en la cadira celestial voltat d'angels, ben orlada amb les armes reals de França*; la 2.ª, fol. xv verso a, la Mare de Deu voltada d'angels, començant la segona part; la 3.ª, fol. xxxvj b, un jove entre un dimoni y un angel en mig d'un paisatge rialler*; la 4.ª, fol. cxiiij a, dimonis fugint d'uns cercols d'angels presidits pel Pare Etern; la 5.^a, fol. ciiij^{xx}xvj (196), un senyor vestit de blau entremig de dos arcangels, amb paisatge. Relligat en pell vermella amb les armes reals de França; en la guarda s'ha conservat el retol retallat de l'antiga relligadura: Le liure des Angelz compose par frere francois examinez

cordelier. Exemplar de Lluís de Bruges. — Fol. 1: **Cy** commence la table des Rubriques de ce present liure qui se nomme le liure des anges lequel liure contient chincq parties Et premier commence le prologue... Fol. 8 verso, després de la rúbrica: **Cy** commence la premiere partie de ce liure nomme des Angeles Et premiers commence le prologue. Fol. ix *a*, a sota la 1.ª miniatura: **A** moult honnorable seigneur monseigneur Pierre dartes maistre racional du tres hault et puissant prince Jehan par la grace de dieu Roy darra *b* gon. le sien serviteur frere françois examinez de lordre des freres mineurs a soy meismes avec toute Reuerence en celui eternal dieu qui est le pere de tous les saints et beneurez esperilz en gloire... Fol. cclv verso *b*, acaba: ... Et en tant soit avec vous Jhesuchrist tousiors par sa clemence et misericordieuse pitie. Amen. — Explicit le liure des Angeles. [87]

F] BIBLIOTECA NACIONAL, París, Franç. 1000. — Vol. de 270×182 mm. y 198 folis de pergami. Escrit en 1476, a 2 corondells, caplletres corrents, res marcant la diferencia entre tractats y capitols. Relligadura de pell vermella amb super-libris real de França; al llom: Le livre des Anges. Colbert. — Fol. 1: **C** est le prologue de ce present liure des anges compile par frere François eximines de lordre des freres mineurs a la requeste de messire pierre dartes cheualier iadis gouverneur du roy darragon. Lo que comença es la taula, que ocupa 5 folis. Fol. 7: Cest le prologue de cest present liure appelle le liure des anges compile par frere françois eximines de lordre des freres mineurs a la requeste de messire pierre Dartes. cheualier chamberllen et maistre dostel du roy darragon. — **A** moult saige et honnorable seigneur... Fol. 198 *b*, acaba: ... Et en tant soit avec vous Jhesucrist tousiours par sa clemence. Amen. — Explicit le liure des sains Anges lequel a fait escrire en son viuant seur clemence de Channray de l'ospital de beaune et fust finist descrire le iij daost mil iij^e: Lxxvj. Amb altra lletra y escarnint aquesta: dieu ay son ame Amen et tous bons trepasses a morir de dieu nourri Amen. [88]

G] BIBLIOTECA NACIONAL, París, Franç. 17087. — Vol. de 280×210 mm. y 242 folis de pergami. Lletra grossa del segle XVe; al principi de cada tractat, exceptuant el quart, una bella caplletra; davant del proleg caplletra **A** amb miniatura d'angel amb dimoni als peus. No hi ha taula. Relligat en pergami; enganxat al marge inferior, en un paper: Ex Bibliotheca MSS. Coisliniana, olim Segueriana, quam Illust. Henricus Du Cambout, Dux De Coislin, Par Franciæ, Episcopus Metensis, &c. Monasterio S. Germani de Pratis legavit. An. M.DCC.xxxij. — Fol. 1: Cest le prologue de cè present liures des anges Compile par frere franchois eximines de lordre des freres mineurs a la requeste du Roy darragon — **A** moult sage et honnorable seigneur messire Pierre dartes cheualier chambellan du tres hault et puissant prince Jehan par la grace de dieu Roy darragon le sien seruiteur frere franchois eximines... Fol. 242, darrer: ... Et avec ce soit tousiours nostre seigneur Jhesucrist avec vous par sa sainte clemence Amen. — Explicit tout le liure des sains anges Deo gratias. [89]

H] BIBLIOTECA NACIONAL, París, Franç. 13211. — Vol. de 212×145 mm. y 283 folis de paper. Lletra correguda del segle XVe; desde 'l fol. 34 s'observa un cambi de mà. En diverses parts del llibre notes fent constar a qui pertany, p. e.: Ce liure est a Gaucian Guillebert maistre boulanger de ceste ville de... no podent cap vegada llegir el nom de la localitat. En una fulla de paper enganxada, una nota de 1740 en francès sobre l'obra y l'edició de Ginebra (1478). Relligat a mitja pasta; al llom: Fr. Eximénès Le livre des anges. — Fol. 1: **A** moult honorable et sage seigneur Monseigneur Pierre dartes maistre racional du treshault seigneur Jehan par la grace de dieu Roy darragon... Fol. 283 verso, darrer: ...Et soit avec vous tousiours par sa clemence Amen. Deo gracias Alleluya. | Explicit liber de angelis. [90]

J] BIBLIOTECA NACIONAL, París, Franç. 1791. — Vol. de 205×142 mm. y 158 folis de paper. Lletra correguda del XV^en segle; el text no agafa sinó 'ls tractats quart y cinquè. Relligat pell vermella, amb escut de Béthune: al llom: Manuscrit de la création et des ordres des Anges. —

Fol. 1: Le premier chappitre du quart liure qui enseigne quelle fut la creacion et ordonnance des anges en leur commencement. | Puis que nous auons declaire es precedents chappitres et traictez de la nature angelique... Fol. 158, els primers mots del capitol 50e del cinquen y darrer tractat, son: [] omme mortel ne pourront dire la haultesse valoir et excellence des sains anges selon que dit Damascenus en sentences. Acheue donques cestuy liure des sains anges. Els darrers mots, que s'estronquen per manca de l'ultim foli del llibre, son: ...seigneur Jehan per la grace de dieu Roy daragon Regnant lan mil ccc iiij^{xx} et xij supplient. [91

K] BIBLIOTECA [d'Henrich d'Orleans, duch d'Aumale] DE L'INSTITUT DE FRANÇA, Chantilly. Ms. n.º 634. — Vol. de 295 × 200 mm. y 418 folis de paper. Acabat d'escriure en 1452. Relligat en pell bruna amb les armes de Bourbon-Condé. — Fol. 1: C'est le prologue de ce present livre des Angels composé par frere François Eximenes, de l'ordre des Freres Mineurs, a la requeste de messire Pierre Dartes, chevalier, gouverneur jadis du roy d'Arragon. — A moult honorable et sage seigneur Monsr Pierre Dartes, maistre racional de tres hault et puissant prince Jehan, par la grace de Dieu roy d'Arragon, le sien serviteur frere François Eximenes, de l'ordre des Freres Mineurs. Acabat el llibre, en el fol. 412, hi ha la següent curiosa soscripció: L'an de grace mil cccc et liij, le premier jour du moys de mars, a la requeste et instance de honorable et discrete personne maistre Estienne Roussel, maistre aux arts a Paris, en celuy temps recteur des escolles a Pontoise, fut faict, escrit et accomply cestuy present livre des saints Angelz. Aquel temps estoit la sainte Eglise Romaine en gran paix et union en la main de tres saint pere Nicolas pape Ve-Lequel en celuy mesmes temps canonisa Monsr saint... de l'ordre des Freres Mineurs. Et aussy estant le royaume de France en la main de Charles de Valoys, roy de France. Lequel conquesta gracieusement le duché de Normendie entierement sur les Anglois et le pays de Bourdeloys aussy. Et ne restoit a conquerer, fors le conté de Guines et la ville de Calays, lesquelz estoient en trevez avecques mon tres redoubté S^r puissant et victorieulx Monsr le duc de Bourgoigne. Combien que en celuy mesme temps, ou pou apres la dicte conqueste ainsy faicte, aucuns manans et habitans de la cité de Bordeaux avoient mis ung chevalier anglois nommé Talboth avecques quatre mil anglois dedans lad. cité; pourquoy et a esté cause le Roy avoit fait grande armée. Et ou temps d'icelle mesme date avoit mis le siege devant lad. Bordeaux. Et aussy avoit esté en l'année passée grant guerre, laquelle duroit encore, entre mon dit tres redoubté S^r le duc de Bourgoigne et la ville de Gant, où avoit esté faicte grande effusion de sang humain, mesmement sur les Gantoys rebelles ou pays de Wast, pour laquelle cause mon dit Sr de Bourgoigne avoit fait grant armée en ses pays. Non obstant que lesd. choses ainsy estaincts, on avoit esperance que lesd. guerres avoyent en brief fin a l'honneur et victoire du Roy et des princes de son royaume et au prouffit et utilité du commun peuple de son royaume. Et tout par l'ayde de Dieu et de son eglise militant. Lequel, par sa sainte grace et misericorde et par les merites de la glorieuse Vierge Marie sa douce mere, des saints Angelz et des saints et saintes de paradis, vueille garder et conserver en paix et union, en prosperité lad. Eglise Romaine et ses bienveillans, et du Roy et tous les amans de la coronne et dud. royaume. Amen. | S'ensuipt la table de ce present volume. Aquesta taula ocupa cinch folis que clouen el llibre. — Aquest mateix manuscrit se troba en l'inventari de 1523 de la llibreria dels duchs de Bourbon; en 1661 va passar desde Moulins a l'hôtel de Condé. Tots els particulars referents ad aquest exemplar de la traducció francesa del Llibre dels Angels els hem enmatllevat al Cataleg que 'l mateix duch d'Aumale va deixar llest poch abans de morir en 1897 (deixant el castell de Chantilly amb tots els seus tresors a l'Institut de França), que va publicarse amb aquest titol: [*Institut de France. Musée Condé*] Chantilly. *Le cabinet des Livres. Manuscrits*, Paris, Plon, 1900, t. I, p. 138. [92

L] BIBLIOTECA DE L'ARSENAL, París, n.º 5177 (46 T. F.). — Vol. de 277 × 202 mm. y de 246 folis més un foli A, de paper. Llettra del segle XVe; al fol. 161 verso un gravat antich de boix en color representant sant Miquel. — I. Fol. 1: Cy commence le livre des anges, compilé par frere François Eximenes, cordelier, a la requeste de messire Pierre d'Artes, chambellan de Jehan,

par la grace de Dieu roy d'Arragon, l'an mil iiie quatre vings douse. Proleg: A moult sage et honnorable seigneur monseigneur Pierre d'Artes, maistre rational... Comença 'l text: Angelicale nature est tant haulte, merveilleuse... Acaba 'l llibre dels Angels: ...Jhesu Christ soit avec vous par sa clemence et glorieuse misericorde pitié. Amen. — 2. Fol. 216: Ci comence le livre de la montaigne de contemplation, faicte par maistre Jehan de Gersons. — Treiem aquesta noticia del *Catalogue des Manuscrits de la Bibliothèque de l'Arsenal* per Henry Martin, Paris, Plon, 1892, t. V, p. 112.

[93]

M] BIBLIOTECA DE L'ARSENAL, París, n.º 5213 (45 T. F.). — Vol. de 274 × 200 mm. y 154 folis de pergamí. Lletra del segle XVe, amb caplletres d'or y colors; miniatures als fols. 1 y 115. Prové de la biblioteca de M. de Paulmy y abans de la de Ch. A. Picard. — Le livre des sains anges. Fol. 1: Cy commence le prologue... A moult sage et honnorable seigneur monseigneur Piere d'Artes... Acaba al fol. 151: ...et en tout soit avec vous Jhesu Christ tousjours par sa clemence. Als fols. 152-154 hi han notes de naixements y defuncions de la familia Chauvet, de Tours, 1483-1536. — Treiem la descripció del mateix *Catalogue* y volum, p. 159, referit en el numero 93 precedent.

[94]

Impressions

Les quatre edicions franceses que coneixem s'han copiat les unes a les altres: la primera I ens dona 'l text que representen els precedents manuscrits E-M, el nostres num. 87-92.

I] GINEBRA, Adam Steinschaber, 24 mars 1478. — En quart. 189 folis sense xifres, reclama ni signatures. Imprès a ratlla plena en lletra gotica d'un sol cos, deixat en blanch l'espai destinat a les caplletres; planes de 31 ratlles. Primer llibre imprès a Ginebra: no hi apareix el nom de l'impressor, però per l'agost del mateix any, usant els mateixos caracters, n'Adam Steinschaber, bavarès, s'anomenava imprimint la novela *Melusine*. Son comptats els exemplars que se'n coneixen, gaire bé cap en perfecte estat: Biblioteques pública de Ginebra, Nacional de París, Chantilly y poques més. — Comença: Cest le prologue de cest present liure des || sains anges compile par frere francoys eximines de lordre || des freres mineurs a la requeste de messire pierre d'artes che || ualier chambellain et maistre dostel du roy darragon. | [a] Moult saige et honnorable seigneur || messire pierre d'artes cheualier maistre || racional du treshault et puissant prince || iehan par la grace de dieu roy darragon || le sien seruiteur frere francoys eximines de lordre des freres mineurs a soy meis || mes avec toute reuerence. En celluy eter || nel dieu qui est pere de tous les sains et beneurez esperis en || gloire...* Acaba el verso del darrer foli, omplintlo tot: ...En especial par les merites de monseigneur saint michiel || et des sains anges ausquelz vous recomande ainsi chierement || cōme ie puy. Et en tout soit avec vous ihūcris tousiours par sa || clemence. Amen. | Cy finist le liure des sains anges. Imprime a genesue Lan || de grace Mil.cccc.lxxviij. le xxiiij^e iour de mars*. — Hain, num. 16230, Brunet, *Manuel*, num. 1238.

[95]

II] LIÓ, Guillaume Le Roy, 20 maig 1486. — En fol. petit. 154 folis sens xifrar, signatures a-t de 8 folis, v de 2. Imprès a ratlla plena en lletra gotica, de 36 ratllas per plana. 2 gravats en fusta, un al verso del 1^r foli sign. a, que té blanch el recto, representa 'l Pare Etern voltat d'angels, que's repeteix al recto de l'ultim foli; en l'altre son posats angels tocant diversos instruments*. — Fol. 2ⁿ sign. aij: Cest le prologue de cest present liure appelle le livre des saints || Anges compile par frere François Eximines... El primer pleg a, que conté el gravat, el proleg y la taula, te blanch el foli 8e sign. a vuitena. Acaba 'l llibre al fol. 153e, sign. :vj Cy finist le liure des saintz Anges. Imprime a Lyon par mai || stre guillaume le roy. le .xx. iour du moys de may. Lan de grace mil. || cccc.lxxxvj. — N'hem vist un exemplar en la biblioteca d'Alexandre Cortada, de París.

[96]

Cest le prologue de cest present liure appelle le liure des
sains anges compile par frere francops eximines de lordre
des freres mineurs a la requeste de messire pierre dantes che
ualier chambellain et maistre desiel du roy darragon

Hoult saige et honnorable seigneur
messire pierre dantes chevalier maistre
racionel de treshault et puissant prince
iehan par la grace de dieu roy darragon
se sien seruiteur frere francops eximines
de lordre des freres mineurs a soy meis
mes avec toute reuerence. En celluy eter
nel dieu qui est pere de tous les sains et beneutez esperis en
gloire. Voulez seigneur plaie vous scauoir que lentrete et fer
uente deuotion que auez des long temps aux glorieux anges
de paradis si ma esmeu de compiler et escrire aucunes de
leurs dignitez regimine et ordinations principaultez et seruiues
haultes conditions et excellences a celle fin que vous et to
ceulx qui viendront apres vous puissent vos courages enflam
mer en leur honneur seruire amour et reuerence. Et ia soit ce
mon seigneur que ceste chose me soit forte et difficile tant pour
leur transcendat haultesse et condicion come pour mon ignorā
ce et impurite brutal. Toute fois ie attendat la fontaine de pitie
et clemence de nre sauueur auquel plaist faire parler langues
de beste ce quil plaist aussi a son inmensite. Attendant encoze
a la grant obligation que humaine nature a ausdis glorieux
anges. Et encoze pensant a la dicte feruente deuotion q̄ auez
aux dis sains anges beneurs. Et pensant aussi que ce pourra
estre promotion et occasion de plusieurs psonnes deuotes a les
honnorer et amer et que pour ce meismes ie pouuoie acquerir
aucun merite pour mon ame en leur sauueur et aide en mes gras

L nest homme mortel qui des anges puisse dire leur
 haultesse valeur ne excellence selon ce que dist damas
 cenis en ses sentences. Acheue doncques est le liure
 des anges selon ma ignorance compole des dis des sains de
 deurs et sains peres dessus allegues. Ne reste si non a faire
 graces a dieu tout puissant. En le offert a moult honnorable
 sage cheualier mestrre pierre d'artes maistrre doctel et a tresbault
 et puissant prince ie han par la grace de dieu roy d'aragon reg
 nant q'ontons mil trois cens. iiii. vingz et. xii. Suppliant a vee
 bonte quil vous plaise prendre cestuy petit seruire de ma sim
 plesse a la reuerence de monseigneur saint michiel et des sains
 anges ausquelz scay que aues especialle deuotion. Et po^r plu
 se que fil y a riens prouffitabel ne digne de louenge q' tout soit
 attribue acelluy qui est fontaine de tous biens et de qui deual
 lent tous biens cest de nre seigneur dieu. Et de semblablement y
 soit attribue a ma ignorance laquelle nest souffisante a traider
 ne determiner escripre tant haulte tant grande et tant specula
 tiue matiere come est des sains anges. Coute foyz tout ce qui
 est escript ie le soubmets tousiours a la correction de nre mere
 sainte eglise laquelle dieu veuille exaulcer et adrester tousiours
 par sa misericorde et a vous et a nous si face et a tout vostre bo
 nel. En especial par les merites de monseigneur saint michiel
 et des sains anges ausquelz vous recomande ainsi chierement
 come ie puy. Et en tout soit avec vous ihu crist tousiours par sa
 clemence Amen.

Cy finit le liure des sains anges. Imprime a geneue lan
 de grace Milccc. lxxviii. le xxij^e iour de mars.

III] PARÍS, Michel Lenoir, 2 agost 1505. — En quart, 156 folis sens xifrar, plechs de 6 fulles.

Num. 96. — LIBRE DELS ANGELS, trad. francesa, Lió, 1486

Lletra gotica y els gravats següents: fol. 1^r, sota 'l titol y 156, Jesucrist voltat d'angels; 7^e, angels tocant diversos instruments; fol. 117 verso, Sant Miquel. — Fol. 1^r: Le liure des saintz anges y a sota 'l gravat. Fol. 1^r verso: ¶ Cest le prologue de cest present liure appelle le liure des saintz anges compile par frere Francoys eximines de lordre des freres mineurs a la requeste de messire pierre dartes chevalier... Fol. 155, el capitol final: Le .j. et dernier chapitre met la conclusion de ce liure le soubsmettant a la sainte esglise romayne en tout et par tout que acaba amb aquests mots, seguits de l'explicit: ... avec vous ihesuchrist tousiours par sa clemence. Amen. | ¶ Cy finist le liure des saintz anges que contient plusieurs beaulx traictiez et per especial de monseigneur saint michiel leur honorable president. Imprime a paris per Michel le noir libraire de luniuersite de Paris demourant deuant saint denis de la chartre a lymage nostre dame le .ij. iour daoust lan mil cinq cens et cinq. En el fol. 156 gravat en el recto y en el verso la marca de l'impressor.

[97]

IV] PARÍS, Michel Lenoir, 5 janer 1518. — En quart, 154 folis sens xifrar, plechs de 6 folis. Lletra gotica y els gravats següents: fols. 1^r y recto del darrer (repetició), Jesucrist voltat d'angels; fols. 7^e y 144^e (repetició), angels tocant diversos instruments; fol. 72^e, el Pare Etern amb la victoria dels angels sobre 'ls dimonis; fol. 144^e verso, un bisbe pregant, mentres els angels destrueixen un temple. — Fol. 1^r, el titol: Le liure des saintz anges. A sota, ocupant tota la plana el gravat. Fol. 1^r verso: ¶ Cest le prologue de cest present liure appelle le liure des saintzanges compile par frere Francoys eximines de lordre des freres mineurs a la requeste de messire pierre dartes cheuallier chambellain et maistre dhostel du roy darragon. | A Moult saige et hon-nourable... Els cinch folis que completen el sistern contenen el proleg y la taula; el text comença fol. 7^e sign. b, ocupant la meitat superior el gravat: ¶ Le premier traictie de ce liure parle de la nature et haultesse des saintz anges et contient six chappittres. | NAture angelique... Acaba fol. 153 verso: Cy finist le liure des saintz anges qui contient plusieurs beaux traictiez et per especial de monseigneur saint michel leur honorable president. Imprime a Paris le .v. iour de Januier Lan mil cinq cens et .xviiij. par Michel le noir libraire iure de luniuersite de paris demourant en la rue saint Jacques a la Rose blanche couronnee. En el foli següent, que es el darrer, gravat ocupant tot el recto, y tot el verso la marca den Michel Lenoir.

[98]

δ TRADUCCIÓ LLATINA

A] BIBLIOTECA AMBROSIANA, Milà, C. 27 infer. (abans S. y també P.). — Vol. de 255 × 180 mm. y 243 folis, xifrats en llapiç, repartits en 2 de pergami per 3 de paper; els folis 242 verso y 243 son blanchs. Acabat d'escriure en 1476 per mà que sembla francesa. El ms. es a l'Ambrosiana desde la seva

fundació, y al cap del foli 1^r s'hi llegeix la nota: comprato in Lione. Una altra mà del segle XVIIe, que podria esser del fundador de la Biblioteca, el cardenal Frederic Borromeu, va escriure al fol. prel.: Fran. Ximenius de Angelis huius operis nullus meminit. Títols vermells y caplletres senzilles als capitols, més grosses en començant tractat y més important al fol. 6 la que comença 'l text. Rel·ligadura recent en cartró y pergami. — Fol. 1: Incip. Iste liber continet quinque partes principales. Et prime partis sequuntur tituli capitulorum Et sunt decem et septem capitula. Prima pars. | Primum Capitulum est quod natura angelica extitit tam excelsa... Segueix la taula. Fol. 6: Incipit liber de angelis. deuotus et utilis. Compositus per Reverendum in Christo Patrem et dominum franciscum eximenis patriarcham ierosolimitanum et episcopum elnensem. in sacraque pagina magistrum egregium ordinis minorum. Et hoc ydiomate suo proprio scilicet arragonico. Sed postea per quemdem alium ut esset communior translatatus fuit in latinum prout sequitur. | Angelica natura est tam excelsa tam admirabilis et tam excellens... Acaba 'l llibre al fol. 242: ...Et sic sit semper uobiscum iesus christus per suam clementiam. Amen. Jesus Maria Completus Anno domini M.^o cccc^o Lxxvj^o xij^a nouembris. — Mons. Aquileu Ratti va esmentar aquest llibre en la seva contribució a les *Mélanges Châtelain*, Paris, Champion, 1911, p. 592, *Manoscritti di provenienza francese*. [99]

B] BIBLIOTECA MUNICIPAL, Albi, n.º 32. — Francisci Eximenis patriarchae Hierosolymitani, liber de Angelis. Paper, en foli. Escrit en el XV^{en} segle a 2 corondells. Prové del Capítol de la Seu d'Albi. [100]

LLIBRE DE LES DONES

a. TEXT ORIGINAL

El Llibre de les Dones va dividit en dugues partides molt desiguals. En la primera part l'autor tracta generalment d'açò que a dones pertany; la segona part tracta d'elles en especial segons cinch maneres de dones. La primera part no comprèn sinó tretze capitols; la segona tres cents setanta vuit y es dividida en cinch tractats segons les maneres de dones que son per l'Eximeniç: infantes, donzelles, maridades, viudes y religioses.

L'autor va escriure aquesta obra, no sabem en quin any però segurament en temps del rey Martí, pera satisfer el desig de la senyora Sanxa Ximeneç d'Arenós, comtessa de Prades, que li havia demanat un tractat devot. Es curiós observar que 'ls manuscrits de la traducció castellana cambien el cognom Ximeneç d'aquesta senyora en Ramírez. Es així aquest preàmbol, que, a més de l'endrega, conté el plà de l'obra, precedint, com de costum en les obres de l'autor, a la taula:

A la molt alta e molt honorable senyora mia dona Sancha Ximeniç d'Arenós, comtessa de Prades, lo meu humil servidor en Jhesu Christ, senyor dels senyors, frare Francesch Eximeniç, de l'orde dels frares menors, honor tostemps e deguda reverencia en aquell mateix sobres-alt e reverent redemptor qui dóna, per ell creada e feta, per la gran dignació elegí per mare. Molt alta senyora: asamble vostra altesa que ha plagut a la vostra devoció de diverses vegades moure a mi que yo volgués a vos ordenar algun devot tractat per a la vostra salut e per endreçament de la vostra vida; per que, senyora molt alta, volent satisfer al vostre bon desig, oferir-vos la present qui, jatsia que ell no sia tal com la

vostra dignitat ho requer; emperò, jo hi he fet segons la mia ignorancia; perque, senyora, placia a vos que en los defalliments que ací trobarets, ajats mi per escusat, e tot ço que de be hi contemplarets e y veurets grayts a la font de tot be, Jhesu Christ, d'on es tot devallat. Lo libre aquest, senyora mia molt reverent, es tot de dones, e tracta de lurs boneses e vicis, e remeys de aquells, segons que la sancta Scriptura, e los sancts doctors e filosofos han parlat e segons que continua experiencia nos ensenya. Jatsia que d'esta materia hajen los demunt dits doctors tractat largament, emperò, aytant com he pogut ne sabut, he compresos lurs dits en brevitat per squivar enuigs aquells qui ací legiran: car diu lo poeta que lissó curta es pus placent e més profitosa car menys agreuge lo ligent.»

Segueix la divisió de l'obra en les dues parts y la segona en els cinch tractats, y després la taula dels capitols. A la fi, com en totes les obres que l'Eximienç va dedicar, torna a endreçarse a la senyora comtessa de Prades, reduint el merit del llibre. Es en el capitol, cccxcvj, que es el darrer:

Qui fa gracies a Deu de l'acabament de aquest libre, ab sclemació a la dita senyora comtessa a qui es ofert primerament. — Acabat es aquest libre per ajuda de la clemencia de nostre salvador, fas a ell sol gracies qui per sa mercè lo m'ha fet finar. Perque, senyora comtessa molt alta e molt reverent, placi us que ací ligent hich ha res que bo sia, e a vos profitós, que de tot façats gracies a nostre senyor Deu qui tant li plau que per lengua de besties fa parlar a les gents. E placie us que quants deffalliments ací veurets, que tots sien imputats a la mia ignorancia e impericia, que molta es, e per tal que tan leugera-ment cascú, en esta vida entrant, ha a defallir en moltes coses, segons que diu l'apostol, per tal tot açò que ací es, vull que tot sia sotsmès a tota correcció de la sancta Esgleya e dels piadors esdevenidors de Jhesu Christ.

Manuscrits

A] BIBLIOTECA [d'Henrich d'Orleans, duch d'Aumale] DE L'INSTITUT DE FRANÇA, Chantilly, Mss. n.º 534. — Vol. de 395×280 mm. y 266 folis de paper. Escrit en 1427 a 2 corondells. Rel·ligat en badell pintat, duent les armes de Bourbon-Condé. — Fol. 1: A la molt alta e molt honorable senyora mia la senyora dona Sancya Xemenes d'Arenos, comtessa de Prades, lo seu humil servidor en Jhesu Christ, Senyor dels senyors, frare Francesch Eximenes del orde dels Freres Menors, honor tostemps e deguda reverencia... La taula acaba al fol. 10 y al següent comença 'l text. Fol. 266 verso, acaba 'l llibre: Fust completid duo decima decembris, anno Domini millesimo quadringentisimo vicesimo septimo. Més avall se llegeix aquesta inscripció ratllada: Ce livre des Dones estau duc de Nemours, conte de la Marche. *Jaques*. Pour Castres. També hi ha escrit de la mateixa mà en la contraguada: Ce livre a feuilles ijº Lxvj. En el pergami de la coberta hi ha escrit en lletra molt insegura: Ce liure est à mossr le marechal du Boys Menard. *Joachim*. — Aquestes notes de possessió del llibre ens diuen que de primer va pertanyer a Jaume d'Armanyach, duch de Nemours, l'important personatge nat en 1437 y fet escapçar per Lluís XI a París en 1477; devia 'l duch haverlo adquirit envers 1463 quan va anar al Roselló com a lloctinent del rei de França. Ell mateix, com feia amb altres dels seus llibres, destinantlos a altres castells, va destinar aquest al de Castres. A sota hem llegit l'ex-libris den Joaquim de Rouault, senyor de Bois-Ménard, conegut per mariscal de Gamaches, motejat *escorcheur du bon roy Louis le XIº*; no podia posseir-lo sino una anyada, perque va finar al cap d'any d'haver sigut escapçat el duch de Nemours. Aquest ms. del Llibre de les Dones se retroba més tard a Moulins entre 'ls llibres del duch de Nemours que va endurse 'n el sire de Beaujeu; va escapar-se de la confiscació dels bens del conestable de Bourbon en 1523. De Moulins va passar a mans del Gran Condé quan va entrar en possessió del ducat de Bourbon. En l'inventari de 1523 figurava amb el titol Livre des vices et des vertus. que es també el que 'l relligador del segle XVIIIº va posar

al llom. Les precedents notícies son tretes del catalog redactat pel mateix duch d'Aumale y publicat per l'Institut de França: *Chantilly. Le Cabinet des Livres. Manuscrits*, Paris, Plon, 1900, t. I, pp. 133-138. [101]

B] BIBLIOTECA PROVINCIAL UNIVERSITARIA, Barcelona, 21-2-21. — Vol. de 280 × 210 mm. y 333 folis de paper (15 de preliminars no xifrats d'endreça y taula, més 318 de text, el foliador no havent marcat sinó fins al fol. xiiij). Acabat d'escriure en 1435, a 2 corondells. Relligat en pergamí flexible. En la 1.ª guarda hi ha escrit en lletra del segle XVIIIe: Lo Author de aquest libre es fr. francesch Eximenis del Orde dels frares Menors com consta del Proleg. — Fol. 1 prel.: A la molt alta e molt honorable Senyora mia dona Sanxa ximeniç Contessa de Prades lo seu humil seruidor... Fol. 1 de text: Capítol Primer que Jhesu Christ per gloria sua e eximpli nostre ha fetes pujar Infantes e dones en la perfeccio evangelical. | Jhesu christ Eternalment deu e incommutable principi de tota creatura... Fol. 317 verso b: ...pertal tot aço que açi es vull que tots temps sia sotsmes a tota correccio dela sancta mara esgleya e dels padores esdeuenidors de Jhesu christ. | Ffinit. Amen. Miquel Çegrau pellicer ffeçit any 1435. e Siutada de Barcelona. Fol. 318 a, darrer: Açì acaba lo Libre apellat deles dones lo qual feu Mestre ffrancesch Eximeniz mestre en theologia dela orda dels frares menos Deo gràcias. | Amen. Escrit per ma den Miquel çagrau pellicer e çitlada de barcelona. 1435. — El P. Villanueva, *Viaje literario*, t. XVIII, pp. 176-200, va veure aquest mateix ms. en la Biblioteca del convent de santa Caterina, de Predicadors, de Barcelona. [102]

C] BIBLIOTECA NACIONAL, París, Esp. 57. — Vol. 295 × 215 mm. y 325 folis de paper. Acabat d'escriure en 1438. En els folis 313 verso a 318 hi van escrites unes receptes de medecina, la primera de les quals comença: Tenasmon es una malaltia quis fa en aquel budell appellat langeon o budell cular... No conté sinó la quinta part del Llibre de les Dones. — Fol. 1: Quinta part de aquest libre en ques tracta deles dones religioses... Fol. 313, darrer: ...A requesta del honorat en Pons Desledo mercader e ciutada de Mallorques fon scrit lo present libre appellat de las donas per mans de Barthomeu Sorell scriuent dela dita ciutat lo jorn del beneyt sant Thomas de Nadal en lany Mccccxxx vuyt. Les animes de aquests hajen repos ab Deu. Amen. [103]

D] [LIBRERÍA DE LA REINA MARÍA, esposa d'Alfons d'Aragó el Magnanim, inventariada a Valencia en 1458.] — En l'inventari s troba aquesta menció: 28. Item un altre libre *De les dones*, scrit en pergamí, ab cuberts de fust e de cuyro vermell ab gafets dargent sobredaurades. E comença en les Rubriques: *Comencen les Rubriques* E comença lo tractat: *Aci comença lo libre appellat de les dones*, etc. E feneix: *de la Sancta mare Iglesia*, etc., segons pus larch en lo libre de scriuà de Ració es continuat. — Vegis l'*Inventario de los libros de la Reina de Aragón doña María*, publicat per V. Velasco en la *Revista de Archivos, Bibliotecas y Museos*, t. II, 1872, p. 29, y en tiratge apart; y la nova edició: *Inventari dels llibres de Dona Maria Darago e de les Sicilies* [Recull de textos catalans antichs, VIII], Barcelona, 1907. [104]

E] [ESCRITORI DEN FRANCESCH PUIGDENLLUCH, abans de 1473, a Perpinyà, després Convent de Sant Francesch, Perpinyà]. — Pel seu testament, otorgat en 11 juliol 1473, en Francesch Puigdenlluch llega al convent de la Passió, de Framenors librum meum vocatum *De les dones*. Arxiu dels Pirineus Orientals, E, familia Puigdanluch. [105]

F] BIBLIOTECA NACIONAL, Madrid, 1984 (abans P. 10). — Vol. de 368 × 265 mm. y 277 folis de paper. Acabat d'escriure en 1478; en començant el primer capítol una orla a mig fer. — Fol. 1: A la molt alta e molt honorabla senyora mia la senyora dona Sanxa ximenes Darenos comtessa de Prades... Fol. 277, darrer: Ffinito libro sit laus gloria Christo. Qui scripsit scribat semper cum domino viuat. Quod fuit perfectum scribendi per me Paulus Oliuerii Minoricensis insule desgens in Ciuitate barchinone, die veneris vj^o die febroaerii anni M.cccc.lxx. octaui. [106]

G] BIBLIOTECA DALMASES, Barcelona, Ms. 175. — Vol. de 280 × 214 mm. y 375 folis repartits en 4 de pergami per 12 de paper (11 d'endrega y taula més 4 de blanchs més ccclx de text). Escrit en el XV^{en} segle, a 2 corondells per un *Gundisalvus*; bonica portada d'or y colors y bones caplletres. En la fulla de guarda, en lletra del s. XVIIIe, hi ha escrit: Eximenes. llibre de les virtuts y vicis de las donas. Relligat en pergami; al llom: Eximenes Lib de les virtuts y vicis de les dones m. s. — Fol. 1 prel.: A la molt alta e molt honorable senyora mia la senyora dona Sancha Ximeniç darenos comtessa de prades... Fol. 1 de text: Capitol primer que Jhesuchrist per gloria sua e eximpli nostre ha fetes pujar infants e donas en la perfeccio euangelical. | Jhesuchrist eternal deu e incommutable principi de tota creatura... Fol. ccclix b, a la fi: ...pertal tot ço qui es aci uull que tots temps sia sotsmes a correctio de la sancta mare esglesia e dels piadosos seruidors de Jhesuchrist. Fol. id. verso a: Ffinito libro sit laus gloria Christo. | Gundisaluus vocatur qui scripsit benedicatur. En el verso fol. següent, hi han aquestes notes, a més d'una creu: fra march de Cardona ducat del duc de Prades comte. | frater marcus Cardonensis ducatus et comptus. [107]

H] BIBLIOTECA NACIONAL, Madrid, 1797 (abans P. 9). — Vol. de 408 × 290 mm. y 199 folis de paper. Lletre del segle XVe. — Fol. 1: A la molt alta e molt honorabla dona Sanxa comtessa de Prades. lo seu humil seruidor en Jhesu Christ senyor dels senyors frare Francesch eximeniç del orde de frares menors... Fol. 13: Capitol primer, que Jesu Xpst per gloria sua e eximpli nostre ha fates pujar infants e dones ala perfeccio euangelical... Fol. 199, darrer: Ffinito libro sit laus gloria J. C. [108]

J] BIBLIOTECA DEL COLLEGI DE SANT IGNASI, Barcelona-Sarrià. — Vol. de 295 × 204 mm. y cclx folis de paper. Escrit en el XV^{en} segle a 2 corondells. Dugues guardes al principi en la primera de les quals hi ha aquest ex-libris: De Don Ramon de Paguera y de Berardo. Al peu del fol. 1: Es de Narcisa Cornet y Marc, 1616. Relligadura moderna a mitja pasta, al llom, de pergami: Libre de les Dones. — Fol. 1: Capitol. Aci començen les Rubriques del libre de les dones a laor de deu e de la gloriosa verge Maria mare sua e de sent Johan baltista. | A la molt alta e molt honorable Senyora dona Santxa xemenech darenos Comptessa de prades... Fol. xiiij: Capitol primer que Jhesu christ per gloria sua e eximpli nostre ha fetes pujar infants e dones en la perfeccio euangelical. | Jhesu christ eternal deu e incommutable principi de tota creatura... Fol. cclx verso b, acaba l'obra: Ffinito libro sit laus gloria Jhesu Christi. [109]

K] [BIBLIOTECA DEL MONESTIR DE SANTES CREUS]. — El P. Villanueva, *Viaje literario*, t. xx (1851), p. 125, va veure a Santes Creus: De Fr. Francisco Eximeniz *Llibre de las Donas y la Vida de Cristo*, dos vol. fol. del siglo XV. [110]

L] [CASTELL DE FOLGONS, 1523]. — En l'inventari pres en 1523 hi consta aquesta partida: Item un libre de les dones, en paper, scrit de ma, lo qual se diu sta en penyora. — Vegis Ramon d'Alós, *Inventaris de castells catalans*, en la Revista dels *Estudis Universitaris Catalans*, Barcelona, Janer-Juny, 1910, y en tiratge apart, p. 46. [111]

Impressió

BARCELONA, Joan Rosenbach, 8 maig 1495. — En foli de 280 fulles xifrades; 12 fols. preliminars sens xifrar, sign. a-b de 6 fulles més cclxvii xifrats, signs. a-z-z-ÿ A-D de 8, E-F de 6. El fol. clxxvi es duplicat. Imprès en lletra gotica de dos cossos a 2 corondells de 39 a 40 ratlles cada un. Caplletres impreses però en algunes deixat el buit. — Fol. 1 prel., gravat de 235 × 155 mm. representant un frare menor (Eximeniç) assegut en una catedral o trona sostenint un llibre obert y ensenyant a vuit dones de les cinch categories: infants, donzelles, maridades, viudes y religioses: en la part de dalt, dintre d'una cinta, hi ha tallat aquest rètol: Libre deles dones. mestre francesch

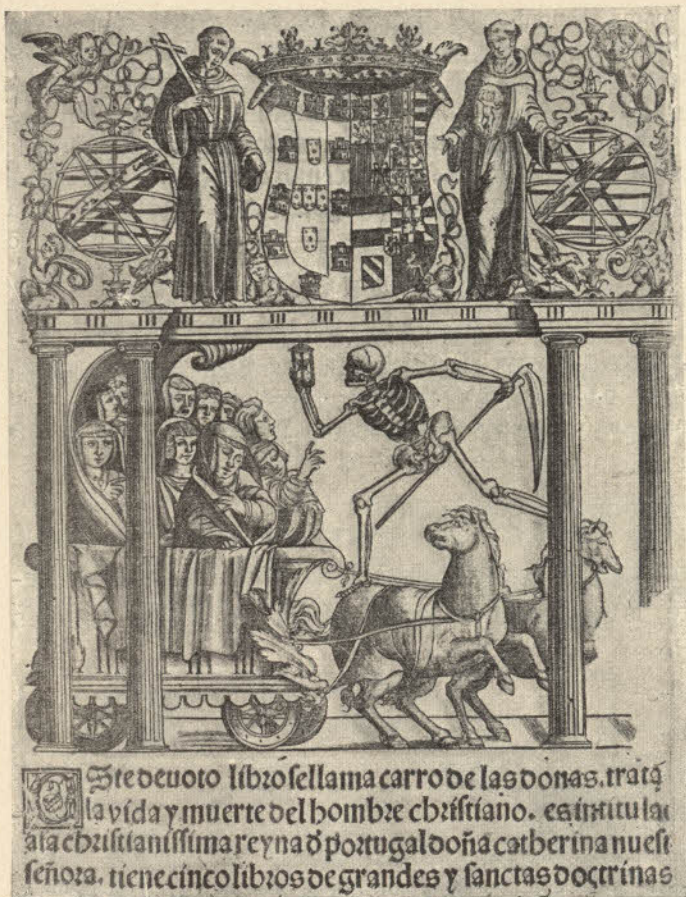
exjmenjs*. El cognom *Eximeniç* ve a parar demunt del cap del frare. Fol. 2 prel. caplletra en tinta negra y epigrafi en vermella: Aquesta || següent || taula del || p̄sent li || bre com || post per || lo Reue || rend me || stre Francesc eximeniç... La dedicatoria y la taula ocupen tots els 12 folis prels. El fol. 13, sign. *a* es blanc; el fol. 14 sign. *aij*, tancat dintre d'una orla, l'epigrafi vermell: En nom de nostre Se || nyor iesu christ. || Comença lo libre vul || garmēt appellat deles || dones ordenat e cōpi || lat p̄lo Reuerend mestre || Francesh eximenis me || stre... Fol. cclxvii verso *b*, sign. *F* sisé: ...ptal tot || ço q̄ es açi: vull q̄ tostēpsia sots || mes a correctio. d'la sancta mara || sglesia: e d'ls piadosos seruidors || de Jesu christ. En vermelló: Acabat fou lo present li- || breургarmēt dit deles || dones en la nobla Ciutat || de Barcelona per mestre || Johan Rosenbach Ala- || many a instancia del dis || cret en Johan Bernat no || tari e scriua dela cort del || oficial del Reuerend Se || nyor Bisbe de Barçelona || en lany dela natiuitat de || nostre senyor Jesu christ. || Mil.cccc.l.xxxxv. || a vuyt dies del mes de || Maig. Al peu la marca de l'impressor, que dona 'n Salvà, *Catálogo*, n.º 3896. Ens servim de l'exemplar que hi ha en la Biblioteca de l'Institut d'Estudis Catalans, Aguiló. Haebler descriu aquesta impressió n.º 706. [112]

β TRADUCCIÓ CASTELLANA

Els manuscrits ens presenten dugues traduccions. L'una ens la deuen presentar A-H; l'altra, que no conté els dos primers tractats, la coneixem no més per J y per K. L'impressió de 1542 ens ofereix una nova traducció, y en part adaptació amplificada, deguda a un frare de la província de la Concepció que podria ésser Alonso de Salvatierra. Aquest darrer traductor no havia conegut les traduccions castellanes manuscrites, perquè, a més de no esmentar-les, declara traduir directament de l'original català: *He trabajado de traducir un libro maravilloso de lengua catalana en castellana*. En una introducció y en tres prolegs explica el traductor que es *religioso de Sant Francisco, morador en Sant Francisco de Valladolid*, que ha patit *muchas enfermedades*, que 's dirà sempre humil capellà de Caterina, germana de l'emperador Carles V, esposa del rey Joan III de Portugal, la qual va donarli forces per acabar l'obra. Es interessant saber d'on va venir-li l'idea de traduir el llibre:

Num. 112. — LIBRE DE LES DONES. Barcelona, Rosenbach, 1495.
Gravat - portada

Num. 124. — LLIBRE DE LES DONES, traducció-adaptació castellana.
Valladolid, 1542

doctrina de doctores muy sanctos. *Copilé otro libro* que trata del aparejo que el hombre christiano ha de hacer para la muerte: *todo junto se llama Carro de las Donas...* Repartese ..en cinco libros: el *primer libro* es... para los niños hasta los doce años, y para los mancebos y doncellas hasta los veinte años: llámase *libro de las doncellas*, y en el se contiene para todo estado de mancebos. El *segundo...* del *matrimonio*. El *tercero...* de las *viudas*. El *quarto* se llama *Sumo bien*, y trata de todo estado de hombres cristianos... Se *acrecentaron muchas cosas* así en el libro de las *doncellas*, que se puso algo de la cristianissima reyna de Castilla Doña Isabel y de sus hijas. En el libro de *viudas* se puso de la devota Señora Doña Teresa de Quiñones, mujer del almirante Don Fadrique, y de Doña Teresa Enríquez, mujer del Comendador mayor Don Gutierre de Cardenas, y de otras devotas señoras. Y el *quinto libro* se llama *Memoria eterna*, el qual no fué compuesto por este Doctor; y el *religioso que trasladó los quatro libros lo compuso*, porque le pareció que hablando estos quatro libros de la vida del cristiano, era menester otro que hablase de la muerte... Y deste devoto libro *quité algunas cosas que el Doctor habia puesto las quales no eran para estos tiempos; y quité otras que hablaban de los religiosos*, porque en doctrina de casados no anduviese la de los religiosos (si place a Dios ello se hará aparte), y *puse otras muchas muy buenas...*

Diverses vegades repeteix que fa la traducció del català y diu respecte a l'autor lo següent:

...Diome animo para tomar este trabajo... porque estando... el papa Adriano VI en Tarragona adereszandose el armada para la ida de Roma, un secretario suyo que se llamaba Cisterel, natural de allí, le presentó este libro (l'original català); y como su Santidad era tan amigo de Letras, le alabó mucho... y como yo viese que le alababa varon tan docto y tan sancto, aficioneme en ponelle en lengua castellana...

Copiarem alguns paragrafs on se tracta de la traducció y de la composició del llibre:

...el qual libro compuso el muy sabio y devoto Doctor Don fr. Francisco Jimenez, obispo de Elna, patriarcha de Hierusalem, el qual libro enderezó a las mugeres christianas porque criasen bien a sus hijos... Aquesta es la causa, porque este Doctor intituló este libro a las mugeres, aunque la mayor parte del libro habla con los hombres... *Va repartido en cinco libros*: los *quatro* hizo este Doctor, aunque *yo añadí mucho en ellos* copilando y sacando

...Este devoto libro compuso el muy famoso Doctor Don fr. Francisco Jimenez... obispo de Nela... *está sepultado en el devoto monasterio de Sant Francisco de Perpiñan*. Escribió este excelente varon muchos libros de doctrina cristiana, entre los quales fizo un *Vita Christi*, y otro que se llama *Natura angelica*, y otro que se llama *los doce libros del Christiano*, y este... y otros muchos libros los quales están impresos en lengua catalana porque este Doctor era natural de Cataluña.

Aquesta traducció porta una llicencia d'imprimir donada per Alonso Enríquez, abad de Valladolid en data de 21 novembre 1541, haventli presentat el llibre *el muy reverendo padre fray Alonso de Salvatierra, ministro provincial de la provincia de la Concepción*, que podria esser el traductor.

A] BIBLIOTECA NACIONAL, Madrid, 12731 (abans Cc. 34). — Vol. de 392 × 273 mm. y 308 folis de paper, xifrats actualment, incomplets el primer y el darrer, del qual sols ne resta la llenca més acostada al llom. Escrit en el XV^{en} segle a 2 corondells, mancanthi la fi; el darrer capitol es el ccxcij. Relligadura moderna de pergamí, al llom: Ximenez | Libro | de les donas | M. S. — Fol. 1: Aquí comiença el libro llamado delas donas compuesto e ordenado del reuerendo maestro françisco ximeñes delos frayles menores a requesta dela muy alta e muy honorable señora doña sancha ramirez darenos condesa de Prades... Fol. 308, acaba el verso de la llenca final: ...ornado el mundo, de alli... restant enlaire el text. [113]

B] BIBLIOTECA NACIONAL, Madrid, 6228 (abans S. 32). — Vol. de 293 × 212 mm. y 277 folis sens xifrar, de paper. Lletra del XV^{en} segle, escrit a 2 corondells. Relligadura antiga de posts; al llom un rètol de paper: Ximen d ins | truct. matronar. — Fol. 1: Aquí comiença el libro delas donas compuesto e ordenado por el reuerendo maestro francisco ximenez dela orden delos frayles menores a petición de la honrrada señora doña sancha ramirez de arenos condesa de prades. Fol. 277, darrer: Jhoanes vocatur. A domino nostro ihū xpō benedicatur. [114]

C] BIBLIOTECA DE LA R. ACADEMIA DE LA HISTORIA, Madrid, Coll. Salazar? — Vol. en fol. de unes mil planes; lletra del segle XVe. — Fol 1^r: Aquí comienza el Libro llamado de las Donas compuesto z ordenado por el Maestro frey Francisco Jimenez, de la Orden de los Frayles Menores, a petition muy alta z honrada Señora Doña Sancha Ramirez de Arenos, condesa de Prades... A la fi: Acabado este libro por ayuda dela clemencia de nuestro Salvador, fago a él solo muchas gracias que por su mercet me lo ha fecho acabar. Por lo cual, Señora Condesa muy alta z de grande reuerencia, plega vos que, si leyendo en él, fallaredes alguna cosa buena z a vos provechosa, que de todo fagades gracia a nuestro señor Dios, el cual quando le place, por lengua de bestias face hablar la verdat a las gentes. z vos plega que cuantas menguas z defectos aqui vieredes, todos sean contados a la mi ignorancia z impericia que es mucha: z porque ligeramente todos erramos en esta vida, z desfallecemos en muchas cosas, segunt que dice el Apostol. Por ende todo lo que aqui està, quiero que siempre sea sometido a toda correccion de la Santa Madre Iglesia, z de los Perlados seruidores de Jesu-cristo. | Laus tibi, Chrìste, quem liber explicit iste. Dexteram scribentis regat manus Omnipotentis. Qui scribit scribat, et semper cum Domino vivat. Petrus vocatur, qui a Christo benedicatur. Finito libro, sit laus et gloria Christo. | Deo gracias. — Treiem aquesta noticia de la que 'n dona 'n Bartomeu Josep Gallardo, *Ensayo de una Biblioteca española de libros raros y curiosos*, t. IV, Madrid, 1889, núm. 4412; l'indicació de procedencia B. Sal., pot designar la Biblioteca Salazar, que 's troba a la Real Academia de l'Historia, de Madrid; però ara sembla que el ms. del Libro de las Donas no hi es. [115]

D] BIBLIOTECA DE L'ESCURIAL, h-iiij-14. — Vol. de 283 × 203 mm. y 335 folis de paper. Lletra del segle XVe, a 2 corondells, caplletretes. Relligadura típica de l'Escorial. Segons el text el darrer capitol que hi ha es el ccxc que demuestra como en el parayso ay yuegos z risos, pero per la

taula aquest capítol correspon al cclxxxix; manquen a la traducció els cinch capítols finals.— Fol. 1: Aquí comienza el libro llamado delas donas compuesto z ordenado del Reuerendo maestro Francisco ximenez dela orden delos frayles menores. A requesta dela muy alta z muy honorable señora doña sancha ramires darenos condesa de Prades. | A la muy alta e muy honorable... Fol. 335 b, acaba: ...que puedan loar a Dios espeçialmente de leyes z juycios de amores. — Sense que pugui assegurar-se, algun dels mss. que marquem amb les sigles G y H podria esser aquest. [116]

E] [BIBLIOTECA DE L'ESCURIAL, 1576?]. — En l'*Inventario* de libros que fueron entregados para su custodia a los diputados del monasterio de San Lorenzo el Real por Hernando de Briviesca, guarda-joyas de su magestad, 30 de Abril de 1576, se troba aquest titol en l'entrega 172: 35. Libro de las donas, escrito por fray Francisco Ximenes, dirigido á la condesa de Paredes. Escriviose año de 1458. Està en marca mayor y de muy buena letra. Dels dos mss. que ara hi han a l'Escorial, cap porta data. Vegis la publicació de l'*Inventari* den Briviesca per Rudolf Beer en *Die Handschriftenschenkung Pilipp II. an den Escorial...* [Jahrb. der Kunsthistorisch. Sammlung. des Allerhöchst. Kaiserhauses, Band xxiii, Heft 6.], Viena, Tempsky, 1903, p. cii. [117]

F] [BIBLIOTECA DE L'ESCURIAL, 1576?]. — En el mateix *Inventario* den Briviesca y en la mateixa entrega 172, hi ha la menció: 36. Otro libro de las donas del mismo. [118]

G] [BIBLIOTECA DE L'ESCURIAL, 1576?]. — En l'*Inventario* den Briviesca y en les mateixes entrega y publicació, hi ha encara: 37. Otro libro de las donas del mismo. [119]

H] [BIBLIOTECA DE L'ESCURIAL, 1576?]. — En l'entrega 172 de l'*Inventario* den Briviesca publicat per R. Beer, hi ha: 39. Otro libro de las donas del mismo, de letra mas antigua. [120]

J] BIBLIOTECA DE L'ESCURIAL, h-iii-20. — Vol. de 270 × 208 mm. y 250 folis de paper. Lletra del segle XVe, a 2 corondells. Manca 'l proleg y els dos primers tractats. Relligadura típica de l'Escorial. — Fol. 1: Comienza los titulos del tercero tratado del libro que se llama delas mugeres el qual fizo el maestro fray francisco de menores. Davant del mot *menores* hi ha ratllat el de predicadores. Fol. 8, comença 'l text: En el nombre de Jhesu Christo z de la gloriosa virgen madre suya comienza el tercero tratado del libro que se llama delas mugeres el qual fizo maestro francisco ximenes e fabla de los dies mandamientos dados por nuestro señor en el monte de sinay. Fol. 250 a, acaba: ...dela santa madre iglesia e delos piadosos seruidores de Jhesu christo. A sota 's llegeixen les següents notes autografes, la segona firmada y rubricada: El seruidor frayle menor en Jhesu Christo de sant francisco ximenez natural de aragon fizo el suso dicho libro a seruicio de Jhesuchristo z utilidad de fieles christianos z personas deuotas que lo leer quisieren. | Este libro es de a^o ms [Antonio Martines] arcipreste de Talauera en la iglesia de santa maria de Toledo comprado en xxvi dagosto de xlviii años de mas mill cccc's, en Toledo quinientos maravedises y otro libro.—L'*Inventario* de 1576 den Briviesca, publicat per Rudolf Beer, menciona aquest mateix ms.: 38. Otro libro de las donas del mismo. Es la tercera y quarta parte, y del arcipreste de Talavera, que escrivio contra mugeres, y esta firmado de su nombre. | Donas, libro de las. El título dice: En el nombre de Jesu Cristo e de la Virgen madre suya comienza el tercero tratado del libro que se llama de las mugeres, el cual fizo maestro Francisco Ximenez, etc. Perteneció antiguamente a Alonso Martínez, arcipreste de Talavera. Un codice en papel en fol. Pasta, h, iii, 20. M. 54. Vegi-s Beer, *op. cit.* p. cii. [121]

K] BIBLIOTECA NACIONAL, Madrid. — Ignorem la signatura actual, però procedeix de la biblioteca Osuna segons la nota den Rocamora, *Catálogo de los Manuscritos*, 211: Ximenez, Fr. Francisco. El carro de las donas. (Termina) Finito libro. Anno domini millesimo quadringentesimo tercio mense apl.—Ms. en papel y vit. con iniciales en colores. Escrito á 2 cols. Fol. pasta de la época.

Aquest mateix ms. havia format part de la llibreria de Isabel de Castella la Catòlica. Vegis Diego Clemencin, *Biblioteca de la Reina Doña Isabel* [en el seu Elogio històric de la Reina Doña Isabel] insertat en les *Memorias de la Real Academia de la Historia*, t. VI, Madrid, 1821, p. 443: 51. Otro libro de pliego entero de mano en papel de romance, que se dice el *tercero tratado del libro de las mugeres* que hizo el maestro Fr. Francisco Jimenez de la orden de predicadores: las coberturas de cuero amarillo con dos cerraduras de laton. Nicolau Antonio, *Bibliotheca hispana vetus*, t. II, p. 181, diu que va veure aquest ms. en poder del seu nebot Josep de Bernuy y Mendoza, marquès de Benamejí. Afegeix en Clemencin en nota, *loc. cit.*: Existe actualmente... en la biblioteca del duque de Osuna. Es en folio y vitela, escrito a dos columnas, con las rúbricas é iniciales de los libros encarnadas. Al fin de la primera página se lee *Alberto de Medina 1537*; y concluye así: Finito libro sit laus et gloria Christo. Anno Domini millesimo quadrigentesimo septuagesimo tercio mense aprili incoante. | Scripsit scribat semper cum Domino vivat. Andreas Mudarra vocatur, qui a Domino benedicatur. Scripsi autem hunc librum ex precepto prioris nostri fratris Joannis de Guadalupe, prioris Sancte Marie de Guadalupe. [122]

L] BIBLIOTECA DEL NOVICIADO DE LA UNIVERSIDAD CENTRAL (abans Universitat de Alcalá), Madrid, Ms. num. 153. — Vol. de 280 × 203 mm. y 278 folis de paper. Lletra del segle XVe, a 2 corondells. Del foli on acaba 'l capítol Lxi y comença 'l Lxij, ne manca la meitat. — Libro llamado de las Donas por el Maestro Francisco Ximenes, de la orden de los frailes menores, compuesto e ordenado a petición de la onrrada et alta señora dona sancha rramirez de arenos condesa de prados... Capitulo primero que muestra como ihu xpo. por gloria suya a exemplo nuestro ha fecho subir niñas e doncellas a la perfeccion angelical marauillosamente. L'epigrafi del darrer capítol es: Capitulo cccLxix. que fabla a todos los onbres desta vida como siempre debian beuir en grande gozo pensando en los grandes bienes que les estan aparejados et como deuen trabajar para los non perder. A la fi hi han unes anotacions de lletra posterior y molt confosa, difícils de llegir per trobarse forrada la fulla en la qual apareixen escrites. — Enmanllevem aquesta noticia a la descripció que d'aquest ms. fa José de Villaamil y Castro en el seu *Catálogo de los Manuscritos existentes en la Biblioteca del Noviciado de la Universidad Central (Procedentes de la Antigua de Alcalá)*. Parte I. Códices, Madrid, Imp. de Aribau & C.^{ia}, 1878, p. 65. [123]

Impressió

VALLADOLID, 29 juliol 1542. — Fol. de 286 fulles repartides així: 6 de preliminars sens xifrar, més L del Primer tractat, més L del Segon tractat, més Xl del Tercer tractat, més Cl del Quart tractat, més 4 de taula d'aquest darrer, més Lxxxij del Cinquè tractat, més 1 de taula, més un de blanc. Imprès en lletra gòtica a 2 corondells. El plech prel. es de 6 folis a-z A-N de 8, o de 6 (que acaba amb el primer explicit), P de 4, Q-Z aa-bb de 8 y cc de 6. — Fol. 1 prel., portada contenint un gravat en fusta representant, entre quatre columnes, un carro tirat per dos cavalls en el que van dretes nou dones de diferents estats; la mort, amb un peu a cada cavall mostra a les dones el rellotge d'arena; a dalt de la columnata, al mig les armes de Portugal y Espanya y a cada banda, un franciscà; al peu aquesta inscripció en lletres vermelles y negres: *ESte deuoto libro se llama carro de las donas*. trata de || la vida y muerte del hombre christiano. *es intitulado || a la christianissima reyna d' portugal doña catherina nuestra || señora*. tiene cinco libros de grandes y sanctas doctrinas*. Fol. 1 prel. verso: ¶ A la christianissima muy alta y || muy poderosa señora do || ña catherina reyna de || Portugal. S. N. || ¶ Prologo. || NO sin ca || usa xpianissima re || yna el maestro de || las sentēcias... Fol. 5 prel. a: ¶ Prologo alos le || ctos. Fol. 5 prel. verso a: ¶ Introduction y || declaracion de este deuoto li- || bro, el qual es dicho ca || rro de las donas, q || es de marauí || llosa doc || trina p̄atodo fiel christiano. Fol. ij: EN el nombre de dios... Comienza el primer libro || del muy deuoto y singular libro, y de marauillosa doctrina... el qual libro se llama. Carro || delas donas: es intitulado ala muy alta z muy poderosa, y christianissima reyna d' || portugal, doña catherina nuestra señora. | ¶ Capitulo .i. que trata como jesu christo nuestro redēp || tor dios y hōbre verdadero ha hecho || subir niños, y niñas, hombres

y muge || res en perfection y estado angelical a || los cielos. — Fol. cl, verso b, darrer del llibre quart: ...z por reuerencia de dios pues || que tanto le va lo ponga por obra. || ¶ A gloria y alabā || ça de dios todo poderoso: y de la biena- || uenturada virgen su madre sancta ma- || ria: y de todos los sanctos: acabo || se el quarto libro del carro de || las donas llamado vita || christianorū: fue || impresso ē la || muy || noble villa de valladolid: por el || honrrado varō Juā de villaqui- || ran a. xxvij. del mes de junio || de. M. D. y. Xlij. años. || ¶ Laus deo. Fol. 1 del llibre 5, orlat, com els tres precedents: ¶ Libro quinto del libro lla- || mado carro delas donas: el qual se llama de memoria eter || na: que tracta del aparejo que los christianos han de ha || zer para la muerte. En el verso: ¶ Comienza el prologo deste quin- || libro... Acaba 'l llibre fol. lxxxij verso b: ...y tambiē doy gracias || a v̄ra real alteza: porq̄ d'baxo de sus alas || me dio fauor, y fuerças para acaballo. Al centre: ¶ A gloria de dios todo poderoso: se aca- || bo el presente libr o: llamado carro delas donas: en el q̄l ay cinco libros de muy san- || cta doctrina: Los tres primeros se intitulan: del carro delas donas. El quarto || se llama vita christianorum. El quinto y vltimo se llama memoria eterna. || Fue ympresso enla muy noble Villa d'alladolid: por idustria d'l muy || honrrado varon Juan de villaquiran. Acabose a veyte y nueve || de julio d'l año mil y quiniētos, y quarēta, y dos anos. || ¶ Laus deo. Segueix un foli de taula y un altre de blanch. — Aquesta obra es traducció y adaptació de la de l'Eximeniç. L'autor, que no's nomena, explica clarament el seu procediment en els tres prolegs y en l'introducció. Com se veu la tasca semblava llesta en acabant la quarta part, que porta colofó; sembla que, potser el franciscà havent rebut nous subsidis de Caterina de Portugal, a la qual reina endreça la seva adaptació, hagués decidit l'impressió de la Quinta part o llibre; així 's diria que ho indiquen els darrers mots del proleg an aquest darrer llibre. De totes maneres entre 'l primer y el segon *explicit* no va sino un espay de temps de trenta-quatre dies que ja calia per l'impressió. En Salvà, *Catálogo*, p. 783, dona un facsimil de la part central d'aquesta portada, que reproduim servintnos de l'exemplar de la Biblioteca Universitaria de Barcelona.

[124]

SCALA DEI. — TRACTAT DE CONTEMPLACIÓ

El devocionari que l'Eximeniç va escriure destinat a la reina Maria, primera esposa de Martí d'Aragó, a la qual va assistir a Vilarral en l'hora de la mort (29 desembre 1407), apareix sota 'l titol *Scala Dei* en el ms. B y en totes les edicions. Els documents ens diuen que en 1404 la reina va entregar quantitats de certa importancia al nostre autor triantlo com a mitjancer per piadoses comandes; podria esser que dels volts d'aquell any de relació més directa entre la reina y el menoret datés la redacció del llibre. Tan solament consta pel preàmbol que va esser escrit a pregaries de la reina.

A la molt alta e molt excellent senyora la senyora dona Maria, per la gracia de Deu regina d'Aragó, frare Francesch Eximeniç, de l'orde dels frares menors, tostemps son servidor e factura en aquell qui es rey de reys Jhesu Crist Salvador e amador de tota consciencia pura. Senyora molt alta, diverses vegades m'ha stimulat la vostra gran senyoria que per endressament de la vostra speritual vida, vos ordenas qualque poch volumet del qual poguessets pendre algun lum o direcció a mils guardar-vos de tota offensa de Deu, e poguessets pus abtament profitar en tota virtut e més a Deu plaure. Perque, senyora molt alta, yo volent satisfer a la vostra sancta intenció e a creximent de la vostra devoció, he ordonat lo libre seguent.

Com sempre solia, a la fi del llibre se dirigeix novament a la reina a la qual l'havia endreçat:

Num. 125. — SCALA DEI. Biblioteca Imperial, Sant-Petersburg

Acabat aquest poch volum, resta supplicar a vos, molt alta e excellent senyora dona Maria, per la gracia de Deu regina d'Aragó demut dita, que us placia pendre aquest poch servey del dit vostre servidor frare Francesch Eximeniç, lo qual es fet principalment a gloria de nostre senyor Deu e per profit e salvació de la vostra anima. E ço qui de bo hi es, sia tot atribuhit a la font de tots bens nostre senyor Deu; los deffalliments qui aqui son, sian atribuhits a la mia simplicitat. E placie us que sia en aquesta part suppartada per la vostra magnificencia e pasciencia copiosa, per les quals virtuts, e altres moltes qui en vos son, confiu en Deu que us darà deçà la sua gracia e dallà la sua gloria. Amen.

Aquest, en havent dit la *nobla Regina e virtuosa en que deu sovint pensar*, conté les oracions y exposicions sobre ls pecats mortals, els manaments, etc., y en una mena de segona partida, perfectament destacable del devocionari, se tracta de la vida contemplativa y de l'art de deslliurarse de les temptacions del dimoni. En alguns mss. y en les tres impressions se troba en aquest punt de junció l'epigrafi *Comença lo tractat de contemplació*. Per documents y per noticies de llibres que no sabem que s conservin, se troba rastre d'un llibre de *contemplacions* que no dubtem en ajuntar amb aquest devocionari intitulat *Scala Dei*: no obstant, pera diferenciar degudament les notes recullides, direm que A-F designen els mss. de *Scala Dei*, en G-K reunim les noticies que poden referirse al *tractat de contemplació* solament.

Manuscrits

A] BIBLIOTECA IMPERIAL, Sant Petersburg, Hisp. Q. I. 7. — Vol. en 4^t de 4 folis prels. sens xifrar, més cliij. de text, repartits en plegs de 4 fulles de pergamí per 12 de paper, exceptuant el primer que n te 2 per 2. Lletre de principis del segle XVe. La caplletra A del proleg-dicatoria porta una miniatura representant la reina Maria asseguda en real cadira voltada per tres angels; l'Eximeniç, agenollat, li presenta 'l manuscrit*. Al davant dos folis afegits pel relligador; en el primer hi ha la nota den Dubrovsky, bibliotecari de l'Imperial a començaments del segle XIXe: Francisci de Ximenes Tractati theologici cum orationibus codex originalis in lingua arragonica, ms. original du XVe siècle dédié à la Reine Isabelle d'Arragon. Al fol. i hi ha una altra nota de la mà den Zalusky: Arra Aragoniæ R. De la celebrada collecció d'aquest Zalusky, de Varsovia, prové 'l present manuscrit. — Fol. i prel.: Comença lo prolech. | **A** la molt alta e molt excellent senyora la senyora dona Maria... Fol. i, comença 'l text: La molt nobla Regina en que deu souent pensar. | Primerament donchs ab la ajuda de nostre senyor deu ha uem a tractar la nobla regina en que deu souent pensar e posen aci alguns doctors los següents punts... Fol. cliij verso, acaba: ...Que anch es en souent pensar les dites .vii. coses seras luyat de molt malt pensament e souent merexeras que t sia dada e crescuda la gracia de deu e puy que t sia dada en sua gloria amen. Fol. cliij recto: Deo gracias. Ffinito libro sit laus gloria xpo. amen. — Es aquest ms. el que fou propietat de la reina d'Aragó a la qual va dedicat el llibre? Així ho fa pensar la miniatura, que reproduim. [125

B] BIBLIOTECA NACIONAL, Madrid, 92 (abans B. 97). — Vol. de 273 × 191 mm. y 102 folis, més 2 de blanchs, de paper. Escrit en 1444. Relligadura de marroquí vermell, del segle XVIIIe; al llom: Ximenez | Scala dei. Hi ha repetit el foli vj., en el segon bonica caplletra en Primerament. — Fol. i, manca; fol. ij: Aquest libre es appellat. Scala dei. lo qual libre ha ordenat Mestre ffrancesch eximeniç dela orde dels frares menors e patriarcha de Jherusalem. | **A** la molt alta e molt excellent senyora la senyora dona Maria... Segueix a la dedicatoria la taula que arriba fins al fol. vj verso. Fol. vj bis: La molt nobla e virtuosa Regina en que deu souent pensar. | Pri-

merament donchs ab la ajuda de nostro senyor deu... Fol. cij recto, a baix: ffon acabat de scriure lo present libre appellat Scala dei disapte a .v. dies del mes de Agost any M.ccccxluij.

[126]

C] BIBLIOTECA PROVINCIAL UNIVERSITARIA, Barcelona, 21-2-16. — Vol. de 292 × 202 mm. y cvij folis de paper, més 3 de guardes al principi. Lletra del segle XVe, caplletres senzilles; la que començava 'l text, fol. iij, que devia esser més important, ha sigut arrencada no restant ara sino la part inferior del foli. Els tres primers folis contenen l'endrega y la taula. En la part superior del terç foli de guarda hi ha escrit en lletra del XV^{en} segle: Aquest Libre es del monastir de Scala Dei del orde de cartoxa Lo qual dona al monjo don Pera sala lo Sor Antoni sala pare seu mercader de Barcelona. Relligadura antiga de posts recubertes de pell gaufrada amb dibuixos diferents a cada plà, cinch claus y rastre de tanques. — Fol. 1: **A** la molt alta e molt excellent Senyora la senyora dona Maria... Fol. cvij, darrer: ...E placies que sia en aquesta part suportada per la vostra gran magnificencia e pasciencia copiosa per les quals virtuts e altres moltes qui en vos son confiu en Deu queus dara daça la sua Gracia e dalla la sua Gloria. Amen.

[127]

D] BIBLIOTECA DE D. ISIDRO BONSONS, Barcelona. — Vol. de 275 × 208 mm. y 144 folis de paper, sens xifrar. Lletra del segle XVe, escrit a 2 corondells. El llibre no comença ni acaba: el darrer tractat copiat, 4, l'unich de l'Eximeniç, ha sigut completat per una mà moderna en un full de paper de barba, treient l'acabament de l'imprès de 1494. Relligat en pergami; al llom, escrit en negre: Any 1336 Ximenes Lo Cartuixa. El tractat que porta aquesta data es 1; el 3, que es el Serchapou del Cartoixá, no es de l'Eximeniç. — 1. Fol. 1, tot continuant una obra: ...fe ne vera creença. Com sia aço que dins aquests dos se do compliment de vera creença e de vera conaxença de deu... Fol. 2 verso *a*: La Segona partida la qual es de vera obediencia... Fol. 21 *a*, acaba l'obra: Començat fo aquest libre a xx. dies de Nohembre, e fo acabat a xxviiij. del dit mes en la ciutat de Valencia En lany de Mcccxxxvi. dela incarnacio. Fol. 21 *b*: E plau ma la sua correccio que per sancta mare esgleya Romana sie feta dell si en res hi havia fallit car fill son e mapell de aquella. Deo gracias. — 2. Fol. 21 verso *a*: A lahor e honor de vos verge regina comença aquesta salutacio qui es Ave Maria Ihs. | Deus te sal Maria la bonesa del fill de deu... Fol. 24 *a*, acaba: ...E com enla creu estant penjat pres de mort li remembra de tu com te comena a sent Johan. Deo gracias. — 3. Fol. 24 verso *b*: Aci comença lo libre appellat lo sercha pou del Cartoxa lo qual es molt profiots segons se segueix. Fol. 25: Compendi molt profitos a illuminacio de la anima Crestiana... Per més detall d'aquest tractat vegis num. 141. — 4. Fol. 56: Preambol del present libre lo qual feu mestre Ffrancesch exemenes frare de la orde dels frares menors de la Ciutat de Valencia a pregaries dela Reyna dona Maria per la gracia de deu Regina darago segons se segueix e comença la Rubricha. | **A** la molt alta e molt excellent senyora la senyora dona Maria... Fol. 144 acaba 'l llibre a mitjan capitol penultim al punt: ...Donchs pensa com ten poras guardar lo quart pensament si es... Una mà d'ara fa pochs anys ha completat l'obra copiant l'acabament de l'edició de 1494, omplint 4 corondells, representant el text en el punt: ...que penses com has fets pochs bens... Acaba amb la copia del colofon: Migencāt la divina gracia fō stampat lo present libre en la insigne ciutat de Barcelona p diego de gumiel castella: Fon acabat a xxvij. dies de octubre Any mil.cccc.lxxxx. iij. — Aquest ms. es probablement el que fou de la biblioteca den Josep Anton Llobet y Vall-llosera. Vegis Pi y Arimon, *Barcelona antigua y moderna*, 1854, pp. 226 y 1105.

[128]

E] [LIBRERIA DE MARIA, reina d'Aragó, esposa d'Alfons el Magnanim, inventariada a Valencia en 1458]. — 15. Item un altre libre intitulat: *Libre de Dona Maria Reyna Darago*, cubertes de fust ab quatre gafets e huyt bolles. *Jhesus-Xps.* en cascuna cuberta, scrit tot en paper, rubrica precedent comença: *Primerament donchs, feneix lo dit libre e de la sua gloria Amen*, segons en lo dit libre de scriuà de ració es pus larch cohtengut. Nota treta de l'*Inventari dels llibres de Dona Maria Reyna Daragó e de les Sicilies* [Recull de textos catalans antichs, VIII] Barcelona, 1907. Edició

precedent: *Inventario de los libros de la reina de Aragon doña María*, publicat per V. Velasco en la *Revista de Archivos, Bibliotecas y Museos*, t. II, 1872, p. 14. [129]

F] [BIBLIOTECA DEL MONESTIR DE POBLET]. — El P. Villanueva, *Viage literario*, t. xx (1851), p. 152, va veure a Poblet: De Fr. Francisco Eximeniz el libro Doctrinal dirigido á la señora doña María, Reina de Aragon, en lemosin. [130]

G] [LLIBRERIA DE MARIA, reina d'Aragó, esposa d'Alfons el Magnanim, Barcelona, 1421]. — En el *Primer libre Ració den Martí Diez Daux*, regent la tresoreria de la senyora reyna e de la lochti-nencia general que ha del senyor rey, fol. 131 verso (Arxiu del R. Patrimoni) hi ha la següent partida: Item done a mossen Francesch Çesgleyes, canonge de la seu de Tarragona, los quals li eren deguts ab albarà de scrivà de ració scrit en Barchinona a .xxv. dies del mes de Juny del any M.cccc.xxj, per preu de .xv. pergamins de cabrits que den Dalmau Colomer, scrivent de Tarragona, havia comprats; dels quals per manament e ordinació de la senyora reyna, fon fet .i. libre en en aquell transladat un libre que feu mestre Eximinis, frare menor, tractant de *contemplacions*, e per transladar lo dit libre e per ligar e cobrir-lo de un cuyro vermell e per un tancador d'argent sobre daurat a ops del dit libre, segons qu'en lo dit albarà se conté que cobre lxxij solidos iij diners barchinonesos. [131]

H] [LLIBRERIA DE PERE, CONESTABLE DE PORTUGAL, Barcelona, inventariada en 1446]. — 54. Item un altre libre de la prop dita forma (de full), scrit en paper a colondells, ab posts de fust cubertes de cuyro vermell ja molt usat, ab sinch bolles de leutó a cada cuberta, ab dos gaffets e dos scudets molt sutils. Es intitulat en la cuberta la *contemplació de la Reyna*. Es scrit en vulgar català, e feneix en la penultima carta, e *salvació de la vostre*. Menció treta de l'inventari publicat per n'Andreu Balaguer y Merino, *D. Pedro el condestable de Portugal, considerado como escritor, erudito y anticuario*, en la *Revista de Ciencias históricas*, Barcelona, t. II, 1881, p. 404. [132]

J] [LLIBRERIA DE MARIA, reina d'Aragó, inventariada a Valencia en 1458]. — En el mateix inventari que hem retret en el núm. 129, s'hi troba aquesta partida: 16. Item un libre appellat *contemplació de mestre Francesch Eximenis* en paper scrit quinternat en pergami ab cubertes de fust vermelles ab Rubrica precedent, *Donchs ab la ajuda de Nostre Senyor Deu*, e feneix: dara deça la sua gracia e della la sua gloria, segons en lo libre de scrivà de Ració pus largament es contengut. — Ni aquest ms. ni el del núm. 129 que era en paper, trobats pels notaris entre 'ls llibres després de la mort de la reina Maria, s'assemblen amb la copia que del mateix llibre havia fet treure en la seva juvenesa y que es objecte del nostre número 131. [133]

K] [LLIBRERÍA DE LA REINA ISABEL LA CATOLICA, de Castella]. — 62. Otro libro de pliego entero escrito de mano en catalan, que es la *vida contemplativa*: las coberturas de cuero colorado e las cerraduras de laton. — Vegis Diego Clemencín, *Biblioteca de la Reina Doña Isabel* [Elogio histórico de la Réina católica Doña Isabel] en las *Memorias de la Real Academia de la Historia*, Madrid, t. VI, 1821, p. 446. [134]

L] [BIBLIOTECA DE L'ESCURIAL, 1576?]. — En l'entrega 188 de l'*Inventario de libros que fueron entregados para su custodia á los diputados del monasterio de San Lorenzo el Real* per Hernando de Briviesca, se llegeix aquesta nota: 2. *Tratado de la vida contemplativa* para la señora doña Sancha, condessa de Paredes, por fray Francisco Ximenez. Al formarse la llista hi hagué error o respecte a la persona a la qual l'obra anava dirigida o en el titol. L'Eximeniç no va dedicar altra obra a la comtessa de Prades que 'l *llibre de les Dones*. En R. Beer, que publica l'*Inventario* en *Die Handschriftenschenkung Philipp II an den Escorial...* p. cxv, que ja hem citat, acosta aquest tractat de la vida contemplativa a la *Doctrina compendiosa*, atribució errada que res justifica. [135]

Impressions

I] BARCELONA, Diego de Gumiel, 27 octubre 1494. — En 4^t, de cxxvii folis xifrats, més 2 de prel. y 1 de blanch a la fi; signatures prel. de 6, a-q de 8 més r de 4. Imprès en lletra gòtica a ratlla plena. Caplletres d'impremta o minuscules marcant el buit per omplir. El fol. 1 prel., podia esser blanch o dur lamina o titol. — Fol. 2 prel., sign. ij: ¶ Aquest libre es appellat scala dei: lo qual ha || ordonat e fet mestre francesch eximenis del or- || de dels frares menors: e patriarcha de ierusalē || A La molt alta: e molt excellent sē || yora la senyora dona Maria per || la gracia de deu regina d'arago: Fol. v, sign. aj: ¶ La noble e virtuosa regina en que deu || souint pensar. || P Primerament donchs... Fol. cxxvii recto, darrer: cōfiu en deu || q̄⁹ dara deça la sua grā e d'lla la sua gloria amē || ¶ Migencāt la diuina gracia fō stampat lo pre || sent libre en la insigne ciutat de barcelona p die- || go de gumiel castella: Fon acabat a .xxvij. dies || de octubre Any mil.cccc.lxxxx.iiij. — Haebler, *Tipografia*, n.º 136, reproduex la primera pagina, aij. Utilitzem l'exemplar de la Biblioteca del Seminari de Barcelona. El tractat de contemplació comença al foli LXXXX verso. [136]

II] BARCELONA, Joan Luschner, 16 maig 1501. — En 4^t, de 6 folis prel. més cxvi xifrats; signatures a-e de 8 fulles, f de 6, g-a de 8, p de 4. Imprès en lletra gòtica a ratlla plena, a 18 ratlles per plana. — Sign aij: ¶ Prolech || ¶ Aquest libre es appellat Scala dei || lo qual ha ordenat e fet mestre Fran- || cesch eximenis d'l orde dels frares me- || nors: e patriarcha de hierusalem. || A La molt alta e molt ex- || cellent senyora la senyo || ra dona Maria... Fol. cxvi recto, darrer, acaba: ...per les quals virtuts e altres q̄ en vos || son confiu en deu queus dara deça la sua gracia e || della la sua gloria Amen. || ¶ Migencāt la diuina gracia fon stā- || pat lo present libre en la insigne ciutat || de Barcelona per Johā luschner ala- || many a .xvj. dies de Maiç. Any . Mil . cinch centes e vn. — Aquest rarissim llibre haurà sigut el que ha donat peu a Hain, *Repertorium bibliographicum*, n.º 16237, per fer-ne una edició de Barcelona de 1500 baix el titol, sens dupte errat, de *Scala coeli*. Utilitzem l'exemplar del Seminari de Girona. El tractat de contemplació comença al foli LXXXI. [137]

III] BARCELONA, Dimas Bellestar y Joan Giglo, 11 agost 1523. — En 4^t, de xcviij folis xifrats, exceptuats els 5 primers y els 53 y 54 però seguint tots be; equivocat el xxix per xxxi sense alterar l'orde. Signatures a-l de 8 folis, m de 10. Imprès a ratlla plena en lletra gòtica de 2 cossos. — En la portada un boix voltat d'orles representant un frare menor pujant l'escala de Jacob. — Fol. 1: Llibre intitulat scala dei: ordenat || per lo Reuerent mestre Francesch Exime || nes: mestre en sacra theologia d'l orde d'ls || frares menors. Nouamēt traduit de Le || mosi en nostra lingua vulgar Valēciana vtil y molt || profitos pera contemplar les coses diuines. Fol. 1 verso: La present obra es intitulada Escala dei || ordenada per lo reuerēt mestre Frācesch || eximenis: d'l orde d'ls frares menors: y pa || triarcha d' hierusalē: dirigida ala molt al- || ta y serenissima Senyora la senyora dona || Maria Reyna de Arago. || A la molt alta... Fol. v: Principi La noble e virtuosa Reyna en que deu tostemps pensar. Fol. lxx: ...que serem eternament: ab deu en alta gloria. || Comença lo tractat de contemplacio. || Desijāt daqla supna gloria: aci tenir algūa noticia: es cosa necessaria eleuar p cōtēplacio la nra fragil pēsa... Fol. xcviij verso, darrer, acaba: ...quēs donara aci la gracia: alla la gloria. Amen. || Fi del present tractat. || Laus deo. || Fonch traduhida la present obra intitulada || escala dei. Per vn reuerēt indigne puere. A peticio de vn || deuot: zelant la salut deles animas de aqls: que la via recta || del alt regne trobar desigen. En los defectes dela qual hu- || milmēt suplica p aqls qui mes dell en l art tenen intelligen || cia: sia feta deguda correccio y esmena. No atribuintho a || presumpcio hauer pres tā grā carrech: sino sols per satis- || fer ala intrinseca deuocio del dit deuot. La qual lincita q̄l || hagues de pēdre. Al qual benignamēt exorta: q̄ aquest mi || nim treball accepte: Ab aquella benignitat: ab la qual co- || stuma sobre los serueys dels q̄ gran amor y affeccio li tenē. || La qual obra

preuenint la diuina gracia: fon estampada || enla insigne ciutat de Barçelona. per Dimas Beles-
tar y || Joan Giglo a .xi. del mes de Agost. Any. M.D.xxiiij. — Ens servim de l'exemplar de la
Biblioteca de l'INSTITUT D'ESTUDIS CATALANS, Aguiló n.º 830. [138]

CERCAPOU

El Cercapou ve a esser un tractat de confessió: no 'n coneixem sino dos manuscrits, A y B. C ens ofereix un altre Cercapou que no es de l'Eximeniç sino d'un frare cartoixà que potser va donar idea al primer per escriure 'l llibret. Adhuc sembla que 'l frare menor se refereixi a l'obra del cartoixà quan, tractant de les quatre coses que l'home cristià ha de tenir presentes, diu:

La *una* es la mort, a la qual sap que no pot fugir car ab la sentència de mort nasqué en aquest mon e no sap la hora. La *segona* es lo juhí de Deu final. La *terça* es l'infern e penes que son aparella-des als mals. La *quarta* es lo regne de Deu e bens que son aparellats als bons. — Prech-te que de les dites que de les dites quatre coses me instruesques a plè, tant com possible sia, car molt me par cosa necessaria al chrestia esser informat de aquelles. — De aquesta materia han parlat los sants doctors e molt solemnes de santa mare esglesia, mas no pens que sia algú en la present vida que a plè puxa explicar les dites coses segons son o seran, e ja molt menys qui sia en aquesta vida transitoria. Mas per çò com en *un tractat que un solemne e molt reverent mestre en theologia*, hom de molt santa vida e exemplar en virtuts, de gran devoció, *per alguns religiosos amichs seus ha fet no ha molt temps*, assats compendiosament son toquats los dits quatre punts; lexant-me, per abreujar algunes coses, *te recitaré de aquelles per la forma que 'l molt reverent les posa*.

De manera que 'l cartoixà no sols va suggerir a l'Eximeniç l'idea del titol sino que va copiarne troços. El tractadet va dividit en tres *Punts*. El *segon* no te cap divisió de paragrafs y es més curt que 'ls altres dos. En el *primer* tracta per capitols dels deu manaments, dels set pecats mortals y dels cinch senys corporals. El *tercer punt* va dividit en aquests capitols:

De Esperança, De karitat, De prudencia, De fortaleza, De justicia, En saber, En pobre de esperit, En humilitat, Pobresa, Saviesa, En plorar, En justicia, En misericordia, En Nedeja de cor, En Sofferir persecucions per Justicia, En pacificació, De Infern, Del Regne de Deu, Manera de fer memorial per a confessar-se, Manera de confessar.

El llibre està desenrotllat, com el Cercapou del cartoixà, en preguntes y respostes. Un dels moments en que apareix la brillantor del frare menor es en l'exposició del primer manament.

Manuscripts

A] BIBLIOTECA PROVINCIAL UNIVERSITARIA, Barcelona, 21-3-3. — Vol. de 212 × 140 mm. y 101 folis sens xifrar. Lletre del segle XVe, amb titols vermells. Relligat modernament a mitja pasta. — 1. Fol. 1: Aquest libre se appella cercapou compost per lo Reuerend pare en Christ Mestre ffrancesch eximenes del orde dels frares menors qui fo patriarcha de Jherusalem Administrador del Bisbat delna. | Demana un amich a altre que l'informe quals coses deu fer lom per obtenir saluacio. A la tua demanda he satisfet per lo psalm qui diu *Diverte a malo et fac bonum Inquire*

pacem et prosequere eam. Alius replicando interrogat a quibus malis christianus deuet diverti vel abstinere. Et respondetur sibi dich-te que primerament se deu hom guardar ut sequitur. | Primer punt. | Primerament se deu hom guardar contra lo primer manament lo qual es No hauras deus stranys... Fol. 73, darrer, a la fi del recto: ...Item que souent reconegues com vius e que fas e ab lo memorial de la doctrina dessus escrita quet arredonesques souent per via de confessio o almenys poses en memoria. Fol. 73 verso, acaba: tos peccats ab intencio que al temps ordenat per sancta mare sglesia ten confessaras. | Ffinito libro sit laus et gloria christo Amen. — 2. Fol. 73 verso: Comença lo tractat de art de ben morir. Vegis el nostre núm. 148. [139]

B] ARXIU DE LA COMUNITAT DE SANTA MARIA, Barcelona. — Vegis la descripció en el nostre núm. 43. En els quatre tractats que conté aquest ms. el Cercapou es el darrer, havent deixat de copiar'shi els primers mots. 4. Fol. cxxx: A la tua demanda es satisfet per lo psalmista que diu Diuerte a malo et fachs bonum Inquire pacem et prosequere eam. Alius replicando Interrogat a quibus malis christianus debet diuerrere vel abstinere Respondetur sibi Dichte. | Primer punt. | Que primerament se deu hom guardar contra lo primer manament de fer ço es no hauras deus estranys.. Fol. clxxij, acaba: ...Item que sovint recorregues com e que fas ab lo memorial dela doctrina dessus escrita que t arredonesques souent per via de confessio, o almenys posa en memoria tos peccats ab intencio que al temps ordenat per sancta mare esglesia ten confessaras. E axi seran los huylls de la diuinal gloria e gracia no contra tu. axi com son enlos dampnats ni entorn de tu axi com en cells de purgatori mas sobre tu per singular amor donant te per misteri dela confessio la sua gracia deça puys lo. Fol. id. verso: camí de paradís e gloria per a totstemps Amen. | Deo gracias. Aquest darrer paragraf no 's troba en A. [140]

C] BIBLIOTECA DE D. ISIDRO BONSONS, Barcelona. — La descripció d'aquest ms. se trobarà en el nostre núm. 128. Comprèn quatre tractats; en el lloch 3 hi ha 'l *Serchapou del Cartoxà* atribuït erradament a l'Eximeniç, frare menor. — Fol. 24 verso b: Aci comença lo libre appellat lo serchapou del Cartoxa lo qual es molt profitos segons se segueix: Fol. 25: Compendi molt profitos a illuminacio de la anima Crestiana de tot ço que en la sancta fe Catholica deu creure e obeyr e de tot quan deu squivar e repellar on ha molt bon e gran avisament deles coses que lo crestia es tengut saber E dels actes e coses virtuoses en que s deu ocupar e exercitar qui per tota la sua vida vol a nostre senyor Jhesuchrist plaura e a ci acostar E quantes coses que tot bon christia deu portar tostemps enla mamoria per salut de la sua anima. E axi mateix hi es lart del confesar per confecio jeneral e perfeta. Lo qual Compendi ha complit vn Religios Cartoxa per sola amor e reuerencia de Jhesuchrist a requesta de hun seu amich qui s sentia per molts vicis fort empetxat per anar a la eternal gloria. E lo dit Cartotxa mogut de gran compacio e pietat al auisat e instruit axi com a bon e franch amich Per lo present Compendi com se deu Regir ell e encara tot bon crestia per tota la sua vida E procehir en manera de un devot rehonament que fa un bon amich a vn altre. | Del primer manament. | Molt car amich molt amat... Fol. 54 a, acaba l'obreta: ...E esteras e regnaras de qui avant ver deu In secula seculorum. Explicit liber vocatum lo Sercha pou del Cartutxa. | Deo gracias. [141]

CONFESSIONAL

Reunim sota aquest titol algunes notes sense 'l convenciment de que cap d'elles sigui obra de l'Eximeniç, essentli però totes atribuïdes. El ms. A 4 pot esser extracte d'alguna obra més gran que no tenim ara elements per verificar; B era, més que un *confessional*, el conegut *Scala Dei* dedicat a la reina Maria, muller den Martí d'Aragó. Els quatre impresos que posem a continuació se re-

fereixen tots a un mateix text del qual no'n coneixem copia manuscrita. Aquest text no te res a fer amb el de l'impressió de Valencia de 1493 (Haebler, *Bibliografia*, 161).

A] BIBLIOTECA PROVINCIAL UNIVERSITARIA, Barcelona, 21-2-22. — Vol. de 270 × 202 mm. y ciiij folis de paper. Lletre de darrers del segle XVe, escrit a 2 corondells. Relligat en pergami flexible. Alguns folis blanchs; en el de guarda: Es de Anthoni del Codony menor, 1621. La taula ocupa 5 folis preliminars. — Fol. 1: Taula de la present obra en la qual son mencionats tots los capitols de aquella segons per orde se segueixen en aquella hauent .iiij. libres los dos tractant de providencia sobre consell l'altre de art de ben morir l'altre la confessio de maestre francesch eximenis. — 1. Fol. xi: Tractat fet de prouidencia sobre consell la materia del qual es de bons e mals administradors e regidors de coses publiques com ne en quina manera se han de hauer ab llurs administradors e actes a ffi que la virtut entre aquells sia mes prospera. | Per tant com lavors la cosa publica es benauenturadament ordenada a perpetuitat de tot be disposta quant los regidors de aquella son sauis... Fol. xxxxiij, acaba: ...Al qual deu e sobiran senyor nostre Jhesu Christ sia donada honor e gloria e laor per tota creatura per infinita seculorum secula Amen. | Deo gracias. El foli següent es blanc. — 2. Fol. xxxv: Una petita obra la qual es stada feta per recobrar e hauer lo exercici de moderacio a ffi que la virtut sia pus prospera entre los exercidors de tals actes. | Capítol primer de consell en si corregit. | Tot abans que digues mot guarda en ton cor tu qui est ne que vols parlar... Fol. 4 b, acaba: ...Diu lo saui que mal es lo consell qui mudar nos pot. | Deo gracias. El verso y els folis lj a lv son blanchs. — 3. Fol. lvi: Comença lo tractat de la art de ben morir. Vegi's el nostre núm. 148. — 4. Fol. xcij: Una molt bella confessio feta per lo molt reuerent maestre francesch eximeniz frare de la orda del ffreres menors. | Requer donchs sertament la vera confessio que sia dolorosa e ligada ab molt desplaer de mal fet... Fol. ciiij verso b, acaba: 'l tractat y tot el llibre: ...E hauda la absolucio e benediccio sua ffe gracies a nostre Senyor Deu qui tanta gracia ta feta que ta reconciliat ab si mateix E guardet d'aquí auant al mils que puxes. Deo gracias. — El P. Villanueva, *Viaje*, t. XVIII, p. 176-200, que va veure aquest ms. a la Biblioteca y sacristia de Santa Caterina de Barcelona, atribueix tots els tractats a l'Eximeniç. [142]

B] [LLIBRERIA DE LA REINA MARIA D'ARAGÓ, esposa d'Alfons el Magnanim, inventariada a Valencia, 1458]. — 38. Item un libre appellat: *Confessional*, scrit en Romanç en paper sisternat de pregami ab cubertes de fust cubert de cuyro vermell ras ab platons que comença: *A la molt excellent e alta senyora la Senyora Reyna*, etc., e feneix: *Es honor e gloria per secula seculorum*, segons en libre de scriuà de ració es continuat. — Remetem novament a l'*Inventari dels llibres de Dona Maria Reyna Darago e de les Sicilies* [Recull de textos catalans antichs, VIII], Barcelona, 1907. [143]

Impressions

I] VALENCIA, Nicolau Spindeler, 3 juliol 1497. — En 4^t, 14 folis sens xifrar; signatura d, tot seguint al tractat de la art de ben morir, de 8, y e de 6. Imprès en lletra gotica amb caplletres d'impremta. — Sign. d: ¶ Tractat de confession ordenat per lo ¶ molt reuerēt mestre Francesch eximeniç del orde ¶ dels freres menors: e patriarcha de hierusalem. ¶ E primerament ensenya quina cosa es confessio ¶ ni que requir a aço que sia verdadera. ¶ Confessio verdadera es anos necessaria ¶ p la ordinacio de deu. Sign. e cinquena, blanch el verso: ...Respon se que si aquell tal es en parts remotes ¶ e apartades de la cort romana pot esser absolt. E ¶ deu li esser iniungit e manat ques faça absolve p ¶ lo superior com e quant pora .zc. ¶ ¶ A lahor e gloria dela sanctissima Trinitat: e ¶ dela sacratissima verge Maria sēyora nostra fōch ¶ stampat lo present tractat en la insigne ciutat de ¶ Valencia: a tres de Juliol Any.M.cccc.xc.vii. ¶ Per Nicolau spindeler.—Exemplar en possessió de n'Antoni Bulbena, de Barcelona, que 'l va reproduir en IV, vegi's el nostre num. 145. [144]

II] VALENCIA, sense nom d'impressor, 1502. — En 4^t, de 16[?] folis sens xifrar; signatures a-b de 8 fulles. Imprès en lletra gòtica. — Sign. aij: Tractat appellat Confessionari= E || compost per lo molt reuerēt Francesch eximenis. || Confessio vertad'ra es a nos ne || cessaria; per la ordinacio d' dev e per lo manament de la sancta mare esglesia... Acaba: ...Donant fi al tractat: prech als legidors que || tenguen sment a les paraules que yo he escri || tes: e fassen com diu lo puerbi. No digues || quant sabs: ni cregues tot lo que tes dit. e si || tu no obserues aquestes coses que he dites desus: se po || ra dir de tu lo que diu lo prouerbi: Qui laua lo cap al || ase: pert laigua e lo sabo: e qui prehica en desert pert sō || sermo. ¶ Per hon sia loat lo nostre senyor iesuchrist e || la sacratissima verge Maria mare sua: de hon venē to || tes gracies e dons: e no sols lo pensar mes lo obrar || el esser hauē dell: la qual obreta es stada treta del toska || enla present lengua catalana. || ¶ Migençant la diuina gracia fonch emprentat lo p. || sent tractat enla insigna ciutat de Valēcia. any M.d.ij. — Exemplar del Seminari de Girona. [145]

III] BARCELONA, Gabriel Pou, 2 abril 1507. — 4^t de 12 folis sens xifrar; signatures a de 8 fulles, b de 4. Imprès en lletra gòtica de dos cossos. En el primer foli, en bloch de fusta: Confessi || onari; al verso un gravat en fusta representant la crucifixió amb els signes dels Evangelistes en els quatre angols. — Fol. 1: Confessi || onari: || Ordenat p lo molt reuerēt mestre frā || cesch Eximenis del orde dls frares me || nors e Patriarcha de Jherusalē e pme || rament ensenya quina cosa es cōfessio || ne que requir aço que sia verdadera. Fol. 1 verso, gravat. Fol. 2, sign. aij: Tractat appellat Confessionari. = E || compost per lo molt reuerēt Francesch eximenis. || Confessio vertad'ra es a nos ne || cessaria: per la ordinacio d' deu e per lo manament dela sancta esglesia... Fol. darrer verso, sign. biiij: ...Respon se || que si aquell es en parts remotes dela cort roma || na pot esser absolt: e deu li esser eniugit e manat || ques faça absolve p lo superior com e quāt pora. || Deo gracies. || Migençant la diuina gracia fou emprentat lo pre || sent tractat enla insigne ciutat de Barcelona per || gabriel Pou cathala a .ij. de Abril Mil y .D. y || e set. A sota la marca de l'impressor. [146]

IV] BARCELONA, Borrás y Mestres, per Antoni Bulbena, 1906. — Fasc. de 20 × 11 cm. x-30 pp. ¶ Tractat de confessio || ordenat per lo molt reverent || mestre Francesch Eximeniç, || com a complement a la || art de bé morir, stam- || pat a Valencia || any. M.cccc.xc.vii. — En Barcelona: Stampa Elzeviriana, de Borrás & Mestres, Rambla Catalunya, 14. Any M.DCCCC.VI. Es reimpressió de I. [147]

ART DE BEN MORIR

Si tenim duptes sobre l'autenticitat del *tractat de confessió* no creiem gens ni mica en la de l'*Art de ben morir*. L'impressor Gabriel Pou posa sota 'l nom autoritzat de l'Eximeniç l'edició de Barcelona de 1507, el text de la qual es el mateix de les edicions de Valencia de 1491? y de 1497, que precedeix al tractat de confessió del nostre num. 145. Totes tres impressions no son sino una traducció de l'*Ars moriendi* que desde l'edició xilografica de Colunya 1450? s'ha imprès tantes vegades. Pot compararse 'l text català (Valencia 1491?), sense nom d'autor ni de traductor, reproduït per l'Angel Aguiló (Societat Catalana de Bibliòfils, Desembre 1905) amb la copia de l'edició princeps xilografica de Colunya 1450? publicada per la Holbein Society (*The Ars moriendi*, a reproduction of the copy in the British Museum, edited by W. Harry Rylands, Londres, 1881);

el fet més curiós es que les tres edicions catalanes reproduïxen, simplificant-les extraordinàriament, les estampes de l'edició xilografica alemanya; y cap de les tres aprofita les fustes de l'altra. Convé, de passada, observar un altre fet que's repeteix en altres impresos catalans: mentres l'edició més antiga de València parla de traduir al català, la de Barcelona tradueix al *valencià*.

Per pura curiositat donem nota de dugues *arts de ben morir* diferents que's troben en dos manuscrits que contenen altres obres de l'Eximeniç.

Manuscrits

A] BIBLIOTECA PROVINCIAL UNIVERSITARIA, Barcelona, 21-3-3. — Per la descripció vegi-s el nostre núm. 139.—2. Fol. 73 verso: Comença lo tractat de art de ben morir. | Com lo pensament dela mort qui es pensament dela miseria del present exili a molts per no saber morir no solament a lechs hoc a religiosos e deuots sia molt difícil e perillos hoc mes los aparega espauentable e molt orrible per ço enlo present tractat qui es de art de ben morir ha una breu manera de exortar aquells qui son constituïts en l'article de la mort... Fol. 101 verso, darrer: ...Obre li senyor la porta de vida e del celestial Regne e fes la sens fi alegrar ab los teus sants en gloria Qui ab lo pare e ab lesperit sant vius e Regnes deus in secula seculorum Amen. | Ffinit es lo tractat del art de ben morir gracias a deus.

[148]

B] BIBLIOTECA PROVINCIAL UNIVERSITARIA, Barcelona, 21-2-22. — Vegi la descripció en el nostre núm. 142, en el 3. Fol. lvi: Comença lo tractat de la art de ben morir Empero deu se auisar lo qui l legira al malalt que nol lige tot ensemps E attena be si deu començar al principi o al mig o a la darrera mes segons veura en la necessitat o disposicio del malalt. | Per testimoni dela sancta scriptura hoc e per eximplis e praticia appar que molt es vtil e necessari a les corondell b persones posades en lo pas dela mort e en lo trespasament de aquesta vida que sien ben informades... Acaba fol. lxxxvj verso b: ...benigne e alegre deuant aquella ineffable trinitat Pare ffill e sant sperit e dauant aquella gloriosa verge mare de deu educada sua presents aquelles viiiij. ordens dels sants angels e multitud de sants e Santes ab los quals stigue e habite per infinita seculorum secula Amen. | Deo gracias. Son blanchs els folis lxxxiiij a xcj.

[149]

Impressió

BARCELONA?, Gabriel Pou, 1507. — En 4^t de 16 folis sens xifrar; signatures a-b de 6 folis, c de 4. Imprès en lletra gotica de dos cossos, planes de 32 ratlles. El mot morir de la portada es un bloch de fusta; hi han deu gravats en boix inspirats en els de l'*Ars moriendi*, amb la particularitat de tenir cinta negra en lloch de llegenda; son diferents dels de l'edició incunable d'aquesta mateixa traducció que's suposa impresa a València 1491?, qual unich exemplar conegut se troba en la biblioteca de l'INSTITUT D'ESTUDIS CATALANS; el Sr. Angel Aguiló va ferne una reproducció publicada per la Societat Catalana de Bibliòfils (Barcelona, 1905). Aquests deu gravats son també diferents dels de l'edició de València de 1497, a judicar pel que publica el Sr. Bulbena en el *Tractat de Confessió* (Barcelona, 1906). En el proemi del traductor, on en la 1.ª edició diu: delibere de trauel segōs la possibilitat del meu pobre entēdre en lenguaje cathala clar e manifest estil, aquesta de Barcelona de 1507 posa: en lēgua valēciana e māifest estil. — Fol. 1: Molt vtil e necessari per qualseuol christia Ordenat per lo reuerēt mestre francesch Eximenis apellat art de ben morir. Fol. 1 verso, 12 versos llatins el primer dels quals es: Mortales dominus cunctos in luce creauit. Fol. 2, signatura aij: A honor y gloria de nostre sen- yor iesu christ: e dēla sacratissima e īteme rata v^{ge} maria mare sua senyora n^{ra} Comença lo tractat appellat Art de ben morir: tornat de lati en romāç per instructio e doc trina deles persones no sabents lo lati: les quals no es

rao sien freturoses de tan profitos e tan ne || cessari fruyt com es e se seguix del present cō-
pen || di en aquesta forma seguent: || Prohemi || ENcara q̄ segōs lo Phi || losoph en lo terç d̄
les ethiḡs || la mes spantable de les coses || terribles sie la mort corporal || ... Acaba 'l tractat,
fol. 16 verso: ... ¶ Per ço cascū || deu sollicitament puga be morir: e hauer aci gracia e en || la
patria gloria sempiterna. Amen. || ¶ Migençant la diuina gracia fou enpremtat lo || present trac-
tat apellat art de be morir: ordenat p || lo reuerent mestre Farācesch eximenis p gabriel || Pou
cathala en lany m. v. cents e set. Hem tingut a la mà l'exemplar de la Biblioteca del Seminari de
Girona.

[150]

QÜESTIONS SOBRE LS NOVISSIMS

Aquest extravagant tractat el coneixem no més per un sol text y aquest se troba comprès en un incunable que, si be anomenat, ignorem que may s'hagi descrit. Podria esser que formés partida d'alguna obra més extensa de l'Eximeniç: ens ne manquen les taules o fragments suficientment importants pera establir comprobacions. Tal com se ns presenta aquesta obreta de vulgarització sembla dividida en aquestes *cinch* parts o *tractes*:

La *primera* es de la *resurrecció dels morts*.

La *segona* es de *lurs receptables*.

La *terça* cosa d'aquets tractes, so es, sobre lo fet d'*infern e de ses penes*, podem veure dues coses: la 1.ª es quina cosa es *infern*, la 2.ª es quina es aquella pena qui es en *infern*.

En la *quarta* partida d'aquests tractes, so es saber, *del fet de purgatori*, podem veure tres coses: la 1.^a es si purgatori es, la 2.^a es hon purgatori es, la 3.^a es de les ajudes dels vius qui son fetes per los morts.

A la *quinta* cosa d'aquests tractes, so es saber, sobre *lo fet de la benaventuransa*, podem veure breument dues coses: la 1.ª es quina cosa es benaventuransa, la 2.ª es en quals coses aquesta benaventuransa se parteix.

Acaba l'obra tractant *de les excellencies de la confessió*.

L'incunable de 1486 que anem a descriure ens menarà a tractar d'un manuscrit que donaria lloch a alguna confusió respecte 'l nostre autor.

Impressió

BARCELONA? Pere Posa? GIRONA? un frare de sant Francesc? 1486. — Collecció de vuit tractats que, malgrat una repetició de signatures que caractitzarien dugues impressions, tenen identich aspecte tipografich. El peu d'impremta apareix només a la fi de la segona impressió; el cambi de signatures està marcat per tenir blanch el verso de la primera; les marcarem I y II. — En 4^t; signatures I a-c de 8 fulles, d-e de 6 (36 folis, tractats 1-3), II a-c de 6 fulles (18 folis, tractats 4-8); en conjunt 54 folis sens xifrar. Imprès en lletra gotica de 2 cossos en planes a 2 corondells de 42 ratlles cada. Només el titol del tractat I (Eximeniç) es a ratlla plena, els demés, 2-8, van dintre columna. En l'exemplar que hem examinat, unich, en possessió del Sr. Babra, hi manca la portada y el foli que correspondria a la sign. a vuitè. El lloc destinat a les caplletres es marcat per minúscula. — I 1 Fol. 2ⁿ, sign. aij: En nom de deu sia e de la gloriosa verge madona san^{ta} Maria e de tots los sancts. Com lo reuerēt mestre Fran || ses xinenis de [la reli]gio serafica e pare sanct Franses qui de || ell e de molts altres se anomena confirmat per laltissime qui || de tots vehent la captiuitat per misericordia e special gracia || nos ha de tal obligacio preseruats de molts los entenimēts || vehent caliginats e tenebrosos la part de aquella siensia qui || theologia se appelle ētre les altres

En nom de deu sia e de la gl'iosa verge madona sancta Maria e de tots los sancts. Com lo reueret mestre Francesc rinenis de ...gio serafica e pare sanct Francesc qui de ell e de molts altres se anomena confirmat per laltissime qui de tots vehent la captiuitat per misericordia e special gracia nos ha de tal obligacio p'feruats de molts los entenumets vehent caliginats e tenebrosos la part de aquella siensia qui theologia se apelle être les altres senyoza per gracia sua e de molts ensenyamēt ha volgut per comu parlar per questions algunes son libre atals manifestar fahent de tals paraules en son libre principi.

A comemoza cio de tots los feels deffuncts fo en aquest dia stab lida per sanctama// re sglesie. per aso que fossen ajudats d' generals benificis. los quals no poden auer specials. Axi com en la dita visio nos es stat demostrat. don diu mestre Pere Damia que sanct bodi// lo trobāt que en bolcā qui es ves cicile vens be crits de demonis plangent se eren boides. per so com les animes dels morts per al moynes be per oracions eren tol// tes delurs mans en sos monastirs ordona que apzop la festa de tots los sancts fos feta general cōme// moracio d' tots los mortels qual cosa apzop fo aprouada per tota sancta mare sglesya. Dues co// ses podem nos specialment ven// re asi. La primera es daquells qui

deuen esser purgats. La segona es de lurs aiudes. Quant ala p' mere cosa podem veure tres coses La primera es. qui son aquells qui son purgats. La segona es per que ells son purgats. La terca es on ells son purgats. La primera qui son aquells qui son purgats. don deuen saber que son tres maneres de gens qui son purgats. Los primers son aquells als q's fo encarregade alguna penitencia be trespasaren abans que laguessen complida en aquest mon. Empero si bagueren contrictio de esmenar lo peccat franquament trespasaren auida perdurable be eternal satisfia que no compliren la penitencia acabadamēt car contrictio es gran partida de satisfactio per lo peccat. don diu sanct Jeronim. denant deu no val tant solamēt la mesura del temps. mas la dolor del cor ne la abstinencia de les viandes mas lo mortificament dels

a. ii.

Num. 151. — QÜESTIONS SOBRE 'LS NOVISSIMS. Barcelona? 1486. Primera plana

senyora per gracia sua e de // molts ensenyamēt ha volgut per comu parlar per questions // algunes son libre atals manifestar fahent de tals paraules // en son libre principi. D'aquí endavant tot el llibre es a 2 corondells, a: [1] A comemoza // cio de tots los // feels deffuncts fo // en aquest dia stab // lida per sanctama- // re sglesie. per aso // que fossen ajudats d' generals be //

nificis. los quals no poden auer || specials. Axi com en la dita visio || nos es stat demostrat. don diu me || stre Pere Damia que sanct bodi- || lo trobāt que en bolcā qui es ves || cicilie veus he crits de dimonis || plangent se eren hoides*. Fol. 28^e verso, sign. d quarta, b, acaba 'l tractat: ...So son les ales deles quals Da || vid dix. de sota la vmbra deles tues || ales cobrem. De la tots ena- || michs qui man affligit. Encara diu || ala vmbra de tes ales. Encara quim || dara plumes axi com a colombe he || volere em reposere leyxant es coses || terrenals. he demanant les celestials. || e reposere en vertadera libertat vsant || de eternal beatitut. Amen. — 2. Fol. 29^e, sign. d cinquena, a: Aquest libre es vna demanda la qual feu mossenyer sant Agusti a la verge madona santa Maria sobre lo fet d' la passio de Jhesu crist la q̄l reuela la dita verge ab gran dolor e ab grā passio segons que segueix. — 3. Fol. 36^e, sign. e sisena, ocupant els dos corondells del recto, deixant blanc tot el verso: Beneyt he loat sia Jhesu crist ab la sua beneyta mare verges sagrada per tostēps amen. Aquestes son dotze diuēdres q̄ Jhū crist saluador nostre mostra a sant Pera los q̄ls papa Clemēt q̄les canoqs d'ls apostols aq̄st dons dotz diuēdres son en layn q̄s deuen deiunar a pa e a aygua ans d' la sua mort aixi cō ferē los sāt̄s apostols... — II. 4. Fol. 37^e, signatura a, a: [i]N nomine sancte et indiuidue trinitatis Amen. En l ayn dela natiuitat de nostre senhor Jhesu crist mill.ccc.xcvij. les vespres de nostra dona de septembre obtenguda la benedictio del papa benehet yo parti d' la ciutat de vinho yo ramon per la gracia de deu vesconte de perellos e de Rodas senyor de la baronia de seret per anar a purgatori d' sant patrisi per tal que totz homes daquest mon desigen de saber coses stranyes e merauelloses... Acaba al fol. 47^e verso, sign. b cinquena, omplint el cor. a, deixant blanch b: ...preguem a deu que nos gart. e pregau p my si vos plau aquells qui legireu aquest libre escript de ma propria ma. | Explicit liber beati Patricii de || penis purgatorii. Deo gracias. — 5. Fol. 48^e, sign. b sisena, a: Assi comensa lo libre de sant Amador e la sua vida. | [e]Ra vn home de Roma que auia nom Preconius e sa muller auia nom Athica... — 6. Fol. 50^e verso, sign. cij, b: Aquesta epistola de nostre senyhor Jhesu crist fo tremessa per virtut d' deu en iherusalem de sobre l altar de sant Pere escrita en taules de pedra marbra he hix lum della ayxi cum de lamps e l angel de nostre senyhor la tenia en les sues mans... — 7. Fol. 53^e, sign. c cinquena, b: Aquest es lo Testament sant de Jhesu crist fill dela vges Maria lo qual ell feu he ordena cum los Juheus lo volia crucificar en la ciutat de Jherusalem... — 8. Fol. 53^e verso, sign. c cinquena b, es l'oració de S. Agustí: [m]Olt dols senyor Jhesu crist verdader deu qui del sobiran pare fust trames en lo mon per los peccados rehembra... Fol. 54^e recto, sign. c sisena, b, acaba tot el llibre: ...E per aq̄stes coses e p̄ q̄ vlls no vehen ni lo cor d' l hom pot no pot pēs̄sar adorte senyor e benehesc te e glorific te lo teu sant nō car tu es beneit e loable e glorios p̄ tostēps e sens fi. Amen. | Los presents libres ab gran diligē || cia corregits p̄ vn frare d' sant Fran- || ses. Lan mil.cccc. vuytanta he sis. El verso es tot blanch. — Apuntem l'atribució d'aquesta impressió an en Posa per la semblança dels characters amb els d'aquest prevere impressor (vegis p. e. *Vida del rey Alexandre*, de 1481). Debem confessar que alguns mots (p. e. *cum*) ens han fet pensar en una impressió Gironina, els characters, majuscles apart, assemblantse també en els usats per en Mateu Vendrell (Malla, *Peccador remut*, Girona, 1483); però les formes dialectals podrien provenir també del frare franciscà que declara haver corregit aquests tractats. Per altra part en Posa es un dels impressors que poch se sol oblidar el nom en els colofons.

[151]

Manuscrit

Com s'ha vist en la precedent descripció el que senyalem II 4 es el text original del Viatge al Purgatori de Sant Patrici den Ramon de Perillós. No s'en coneixia sinó la traducció llenguadociana que s'havia publicat en gran partida pel marquès de Castellane, *Mémoires de la Société archéologique du Midi de la France*, 1834, y integralment MM. A. Jeanroy y A. Vignaux, *Voyage au Purgatoire de St. Patrice...* Tolosa, 1903. Tant bon punt retrobat el text català, se fa esperar la seva publicació, que ja està a punt d'imprimir el Sr. Miquel y Planas tot continuant les iniciades *Llegendes de l'altra vida*. — Hem tingut a la vista un manuscrit del segle XVIIe que conté una traducció castellana del *Viatge al Purgatori* den Ramon de Perillós, traducció que una nota, que copiarem, semblaria

atribuir a l'Eximeniç. — Fasc. de 214×155 mm. y 64 planes de paper marcades amb llapiç (fins a la p. 41, després hi han equivocacions de paginació) sense comptar la fulla que fa de portada. Llettra del segle XVIIe, algunes notes al marge interior. Sense relligar. L'hem vist en possessió del Sr. Salvador Babra, de Barcelona; es provinent de la llibreria que era den Gil Sánchez Muñoz, de Terol. — Portada: + Relacion breue y verdadera del viaje q. hizo D. Ramon de Perellos, Vizconde de Perellos y Rodas Sr. de la Varonia de Ceret al purgatorio de St Patricio en la Isla de Irlanda en el año de la natiuidad de n^{ro} Sr Jesu Christo de 1395 años. Pagina 1: + En el Conuento de Sant Francisco de Perpiñan esta enterrado Don Ramon de Perellos Vizconde de Perellos y Rodas Señor de la Varonia de Ceret y en la libreria de dicho Conuento ay vn libro de emprenta en lengua lemosina traduzido en nuestra lengua vulgar por don Francisco Ximenez Obispo que fue de Helna Patriarca de Hierusalen y frayle menor conuentual en dicho Monesterio, que contiene vna Relacion que hizo Don Ramon de Perellos Vizconde sobredicho de lo que auia Padezido en su viaje a Irlanda y entrar en la Cueva que llaman Purgatorio de Sant Patricio. Lo qual es como se sigue. D'aquest paragraf, un xich complicat, se'n desprèn que en el convent de franciscans de Perpinyà hi havia en la biblioteca l'imprès que es objecte del nostre num. 151 que s'obre amb un tractat de l'Eximeniç; no entenem prou be la frase *traduzido en nuestra lengua vulgar* que de totes maneres hauria de puntuarse entre comes o parentesi pera que sigui possible lligar el mot *lemosina* amb *por don Francisco Ximenez*. Aquest frare menor no pot haver traduït del català al castellà, que seria un fet unich en la seva llarga producció; y si ho hagués fet hauria sigut en aragonès o en castellà del seu temps, may en el de la traducció del *Viatge* den Perillós. Es així'l començament del text d'aquesta traducció: En el nombre de la sanctissima Trinidad en el año de la Natiuidad de n^{ro} Sor Jesu Christo 1395. Vispera de n^{ra} señora de Setiembre auiedo recibido la bendicion del Papa Benedicto XIII. parti de la Ciudad de Abiñon Yo Don Ramon por la gracia de Dios Vizconde de. Pag. 2: Perellos y Rodas señor de la Varonia de Ceret para yr al Purgatorio de Sant Patricio... Acaba a la pag. 63: ...Y siendo acabadas me bolbi a paris con el rey de Francia y despues de alli me fuy a la corte del papa que la tenia. Pag. 64: en aviñon donde fuy recibido con mucha onrra. | Este es el Viaje que hice al purgatorio de sant patricio en la isla de irlanda. | Finis. | Para mayor comprobacion deste purgatorio de sant Patricio lease el libro de san Antonio de Florencia que trata en la ip. ii. c. 8. ff. 27 §: 13 tambien hace mencion del vn gravissimo autor llamado Aquileno en el lib. 3. c. 240, tratando en el de como entro vn soldado en dicho purgatorio y lo que en el le sucedio lo qual refieren tambien el padre doctor Pedro Sanchez Jesuyta en su libro 4. c. 4. n. 61. fol. 11. y fray Dimas Jerpi frayle menor en el tratado del purgatorio que hizo c. 26. que Dionisio cartujano en el libro de g... novissims art. 48. Idem in tractatu de particulari Iudicio post mortem eodem. lib. art. 24. pag. 418. [152

TRACTAT DE LA PASSIÓ

No més per un sol manuscrit coneixem aquesta obra. L'estil no fa pas pensar amb el de l'Eximeniç; l'atribució no consta per cap nota coetania sino per una que tot lo més enllà podriem remuntar fins al segle XVIIe.

Manuscrit

BIBLIOTECA NACIONAL, Madrid, 4327 (abans P. 131). — Vol. de 201×137 mm. y 4 blanchs, més 151 folis de paper. Llettra del segle XVe, incomplet a la fi. Al fol. 1, a dalt de tot, hi ha escrit en lletra del segle XVIIe?: De F. Francisco Eximenez Valentino. — Fol. 1, en lletres vermelles: Comença vn tractat dela passio a manera de sermo. Segueix el text en tinta negra amb una A ornada: *Attendite et uidete si est dolor sicut dolor meus*. La esglesia santa mare nostra trobant se en tanta dolor e uiduitat, per la absencia e mort del seu amat espos senyor e gouernador, mos-

tra lo seu dol en totes les coses a ella possibles segons ueu, car esta tota cuberta de negre, cesant tots los cants de alegria, manant callar les campanes qui son les sues trompetes, per a excitar e despertar los feels seruents seus a la seruitut e reuerencia sua. Crida e aiusta los seus fills per denunciar los la sua orfendat e molta dolor dient los lo meu thema. *Attendite et uidete si est dolor sicut dolor meus*. O fills meus carament amats, ateneu e considerau la dolor nostra e mia e non trobareu semblant car yo so viuda de espos e uosaltres orfens de pare. O fills scampau lagrimes axi com a torrent e no cesseu may de plorar que pugau dir ab Jeremies. *Deffecerunt prelagrimis o fol. 1 verso culi mei conturbata sunt omnia viscera mea...* Acaba 'l llibre fol. 151 verso, on el text s'atura amb els mots: ...en la vida sua e seguit e seruit en totes les peregrinacions sues e del mon so, en el punt on tractava de la sepultura de Jesús, en la Quinta consideració. [153]

VIDA DE JESUCRIST

A instancies den Pere d'Artès, essent mestre racional del rey Joan I, va escriure l'Eximeniç el *Libre dels Angels*, sens dubte al fort dels seus anys; y a la fi de la seva vida, sentintse vell, a pregaries del mateix Mecenes, essent ja mestre racional del rey Martí, escriu la *Vida de Jesucrist* en vulgar quant la seva intenció era de redactarla en llatí. No ns ha llegut endinzarnos en un llibre de tal extensió pera cercar si en algun indret dona indicis de l'any en que 'l facil escriptor degué acabar el seu llibre; només ens diu que va concloure la vigilia de Sant Joan. Es així la dedicatòria:

Al molt honorable e discret feel crestià cavaller mossèn Pere d'Artès, maestre racional del molt alt princep e senyor don Martí, per la gracia de Deu rey d'Aragó, lo seu orador en Jhesucrist salvador, frare Francesch Eximeniç, de l'ordre dels freres menors, si mateix en tot just servir, e majorment en aquell que sia en manifestació e honor e gloria del dit nostre redemptor e salvador Jhesuchrist. Devot cristià: *diverses vegades ha plagut a la vostra devoció de sollicitar e moure-m que la vida sagrada de nostre cap Jhesuchrist*, que los sants evangelistes han breument posada, *yo degué pus larch posar segons ço que los sants doctors hi han dit e postillat*, e los grans contemplatius ne han sentit e santes persones. E açò me havets dit per tal que les gents, qui son totes quaix ara fredes en la amor del dit senyor, oint de les coses altes e novelles, se escalfassen en la sua dita amor e fossen a ell pus reverents e tements, e 'l servissen ab major fervor e diligencia. E jatsia que la vostra santa intenció me haja molt plagut, però la cosa aquesta es a mi quaix impossible, car pens e he legit que aytal cosa a tractar acabadament e axí com se pertany no y es bastant creatura humana ne angelical. Car, com diu un gran doctor e molt contemplatiu, tanta es l'alta e excellencia del nostre redemptor e tan altes e tan perfetes foren tostemps les sues santes obres, car james ell no feu acte que, si era conegut ab totes les circumstancies, no fos bastant a tot hom a reparar e poderosament fer levar sobre tota la sua pensa; per que diu un sant doctor: qui donchs porà recomtar ne suficientment declarar quines foren les sues cogitacions, paraules, obres, eximplis? Com açó tot exí-s de la font de vida, e del gran abís e pelech de infinita santedat e saviesa sua, que per aquesta cosa considerant esser tot mon poder per res no la hagam emparada, sinó quant sé e fermament creu que aquell eternal Deu Jesucrist e potencia infinida, clemencia inextimable, honra incomparable, lum verdadera, caritat incomprendible, libertat sens tot terme, magnificencia incogitable, amor, dolçor e valor trespasant tota pensa, que los peccadors ha fet doctors e lum general del món, e les lengues dels infants en la boca dels muts fa parlar, e per la somera feu instruir Balam lo profeta: per açò confiam de la sua immensitat que ns farà gracia de poder parlar d'ell, e ordenar

aquest libre a gran gloria sua e a profit dels faels crestians e devots qui ací legiran, e salut dela mia anima, e satisfer-ne als vostres prechs justs e honests, als quals no poria donar negativa. E per rahó de totes aquestes coses, *tot treball oblidat, me posé a ordonar aquest libre*, recorrent primerament a la ajuda del dit senyor e redemptor nostre Jesuchrist, segonament confiant de les vostres oracions, e dels altres qui de aquesta obra son devots, recorrech a tots humilment que al dit Deu e senyor vullats devotament pregar que ell, per la sua gran clemencia e prechs de la sua sagrada mare de la qual havem ací altes excellencies a declarar, me vulla preservar de tota error e 'm faça, per tot lo procés de aquest libre, dir ço que sia a ell placent e profitós al seu poble.

A més d'aquest primer capitol, el proleg o preambol consta de cinch altres que duen aquests epígrafs:

Protestació d'aver catholich seny en tot aquest libre.

Contra aquells qui murmuren contra los contemplatius.

Contra los falsos ypocrites profetants la santa esglesia hi ha altament proveyt.

Com Deus per miracle aprova santes revelacions.

Capitol qui declara perquè lo present libre s'es posat en romanç e com es dividit e partit en .x. tractats.

En l'article on tractem d'*El Crestià*, hem donat copia d'aquest darrer interessantissim capitol; manca ara que presentem la divisió dels *deu tractats o llibres*:

De present ací resta que ensenyem la continença d'aquest libre, perquè deus ací saber que tot aquest libre es partit per deu tractats.

Lo *primer tractat* ensenya per quina manera lo nostre Redemptor es dit esser predestinat eternament e posa alguns grans bens qui per la dita predestinació son pervenguts a nosaltres.

Lo *segon* declara com lo aveniment del dit Salvador es estat revelat del començament del món ençà per diverses maneres.

Lo *terç* tracta com lo dit senyor gloriós ne hon ne quant se encarnà ne com se humilià prenent carn humana.

Lo *quart* mostra quina estech la sua santa nativitat ne com aparech en lo món, e declara les coses a ell pertanyents segons la sua infantea fins que hach .vii. anys.

Lo *quint* encerca quina estech la sua santa e dolça puericia e la sua joventut sagrada e maravellosa fins que hach .xxx.

Lo *sisèn* obre lo misteri del seu sant baptisme, e aquí 's tocha del seu dejuni en lo desert e de la sua temptacio.

Lo *setèn libre* aporta com apellà los sants Apostols els dexebles, e aquí veuras quina estech la sua santa religió, e après la sua santa preycació e doctrina, e com es aprovada per innumerables virtuts e exemples e miracles.

Lo *vuytèn* parla com estech fort perseguit per los princeps de la Sinagoga ne quant durà la persecució, e après tractarem de la sua dolorosa mort e passió amargosa.

Lo *noïèn* declara de la sua resurrecció e ascenció e present regne que ell ha general, e com es cap e pare e governador special de tota la sancta religió christiana.

Lo *dehèn* libre ensenya com vindrà a la fi del món jutjar los bons e 'ls mals, e d'aquí veuras manifestació de la sua perpetual senyoria e regne que durarà in secula seculorum Amen.

L'autor divideix aquest darrer llibre en set tractats, d'aquesta manera:

Lo *deen libre* de aquest volum contén breument *set tractats*. Lo *primer* es de la resurrecció del nostre Salvador. Lo *segon* tracta que feu los xl. jorns après la resurrecció. Lo *terç* de la sua ascensió al cel. Lo *quart* com tramès lo sant Esperit. Lo *quint* es del procés de la sancta Esgleya, de la qual ell es constituït cap, segons que diu Sant Pau ad Efesios. Lo *sisèn* tracta del juhy final e de la pena dels damnats. Lo *setèn* com ell té la monarchia general e es gloria dels benevuyrats e rey perpetual.

La distribució dels capítols està feta així: el *preambol* en te 6, el *primer* llibre o tractat 18, el *segon* 8, el *terç* 123, el *quart* 96, el *quint* 22, el *sisè* 16, el *setè* 81, el *vuytè* 125, el *novè* 131 y el *desè* 65. En havent posat terme a tan grossa compilació, l'Eximeniç s'expressa així:

Acabat, donchs, aquest libre en la vigília de mossenyer sant Johan baltista per la misericordia de Deu, torn a vos, mossèn Pere d'Artès al qual l'he endreçat en lo començament *que us placia haver paciència e compassió de la mia vellesa e passions en los deffalliments que ací trobarets e vaja us lo cor en la paraula de sant Pau qui diu que en moltes coses som tots deffallents. De ço que de be hic trobarets sia atribuït al rey de paradís, Jhesu-christ, del qual, axí com de vena fontal de tots bens, proceheixen totes gracies; del qual no pot hom prou dir a la sua lahor com sia ver Deu e mar de tots bens; ço emperò que d'ell es ací posat, sia a la sua gloria e honor tostemps e a salvació nostra e del seu poble christià lo qual, ab nos mateix, sia tostemps recomanat a la sua gran mercè: qui viu e regna in secula seculorum Amen.*

Tal es l'ultima obra de magnitut que va deixar escrita l'Eximeniç, que debia propagarse bastant quant hem trobat més d'una vintena de manuscrits del XV^{en} segle, y traduccions al castellà y al francès. Donada la seva extensió era difícil que fos compresa tota l'obra en un sol volum: se repeteix donchs el cas del *terç del Crestià*. La major partida dels manuscrits tenen la *Vita Christi* compresa en dos volums o contenen no més alguns llibres o tractats; no obstant se trobarà l'obra sencera en els mss. D, H, J, K, R y U.

a. TEXT ORIGINAL

A] BIBLIOTECA METROPOLITANA, Valencia. — Vol. de 282 × 212 mm. y ccxxiij folis repartits en 2 de pergami per 10 de paper. Lletre del segle XVe, caplletrat a 2 colors al començament de cada tractat. El relligador va retallar els marges, però sense interessar el text. El primer plech, recobert de pergami, conté la rubrica, que ocupa 9 fullas sens xifrar, el de pergami essent el blanch; en el de davant, que obra el llibre, hi va escrita la nota d'algun procés o plet, que comença: Te dos procesets de na Violant de Gualtas... y acaba: ...te misser Guargils lo testament de mon frare. La rubrica no més abraça, com el text, els *sis primers tractats*. — Fol. 1: Ací comença lo libre apellat Vita cristi. hordenat per lo reuerent Mestre Ffrancesch Eximeneç del orde dels freres menors. ab la ajuda de nostre saluador e mestre Jhesu christ. Acaba amb el capítol xvi del tractat sisè, així, fol. ccxxiij: ...e apres de la temptacio a ell feta per lo dimoni. | Ara segueix se lo seten libre. hon auem a tractar com apella sos apostols e dexebls e com altament los informa. | Ffinito libro.

[154]

B] ARXIU DEL PALAU, Barcelona. — Vol. de 295 × 220 mm. y 258 folis sens xifrar, més 5 de blanchs a la fi, de paper. Escrit en el XV^{en} segle a 2 corondells, amb les capletres per fer. Deslligat, cobertes caigudes. Conté els *cinch primers llibres*. — Fol. 1^r: Al molt honorable e discret moss. pere dartes mestre racional del molt alt princep e senyor don marti per la gracia de deu Rey de Arago lo seu orador e en Jhu. Xst. seruidor ffrare ffrancesch eximenis del orde dels freres menors... Fol. 288 verso, darrer: En aço es acabat lo Cinquen libre de la vida del nostre saluador qui hauia atrectar de la sua infantea e jouentut fins que hac trenta anys en los quals estech al mon amagat e no conegut publicament segons la actual hordinacio del seu glorios pare. Deo gracias. — Treiem la noticia del P. Ignasi Casanovas, *Codecs de l'Arxiu del Palau*, en la *Revista de Bibliografia catalana*, VI, 1906, p. 16.

[155]

C] ARXIU DEL PALAU, Barcelona. — Vol. de 300 × 220 mm. y cc folis de paper marcats no més fins al 150. Lletre de darreries del XIV^{en} segle, escrit a 2 corondells; el foli primer te una vora ornada. Relligadura antiga estropellada. Comprèn els llibres viii, ix y x, darrers. — Fol. 1: Aci començe lo viii libre de le vide del nostra saluador deu Jhesuchrist qui tracta de la sua santa e preciosa preicacio e celestial doctrina. Fol. lxxiiij: Aci començe lo noven libre de la vida de Jesuchrist e tracta de la sua santa e sagrade passio. Fol. clx verso: Comensa lo x libre de la vide de Jesuchrist lo qual conten los següents tractats. Fol. cxcix: Qui torna a fe presentacio fete ia al comensement. | Acabat donchs aquest libre en la vigilia de moss. sent Johan bbta. per la misericordia de Deu torn a uos moss. P. dartes al qual le endressat en lo comencement... Laus tibi sit Christe quem | liber explicit iste. | Deo gracias. — Treiem aquesta descripció de la que 'n fa 'l P. Ignasi Casanovas en *Codecs de l'Arxiu del Palau*, publicat en la *Revista de Bibliografia catalana*, vi, 1906, p. 18. [156]

D] BIBLIOTECA UNIVERSITARIA, Valencia, 92-6-13. — Vol. de 284 × 214 mm. y ccclxxiiij folis repartits en 2 de pergami per 6 de paper. Lletre del segle XV^{en}, a 2 corondells. Conté *tota l'obra*; a la fi s'ha relligat fora de lloch un foli que pertany al libre iv. Relligadura de pergami. Prové de la biblioteca de Vicens Blasco. — Fol. 1: Al molt honorable e discrit caualler mossen Pere Dartes... Fol. ccclxxiiij: Ffinito libro sit laus et gloria Christo Amen. | Detur pro penna scriptoris vita eterna. | Orla vocatur qui scripsit benedicatur. [157]

E] BIBLIOTECA UNIVERSITARIA, Valencia, 92-6-19. — Vol. de 288 × 215 mm. y cclxxxxviiij folis repartits en 2 de pergami per 6 de paper. Escrit en el XV^{en} segle a 2 corondells amb molt senzilles caplletres. En el plà dels deu llibres del prefaci està marcat al terç amb lletre del segle XVI^{en} per aquesta nota: En aquest iij. tractat son posades les dignitats de nostra dona, y en el foli xxxvij està notat a baix de la plana: De les dignitats de la verge Maria. Relligadura de pergami. Conté els *set primers tractats*. — Fol. 1, en lletre del XVI^{en} segle: Comença lo libre qui tracta de la vida e actes de Jesucrist e de les dignitats e priuilegis de nostra dona sancta Maria. Lo qual compongue mestre Eximeniç a pregaries de mossen Pere dartes mestre Racional de Valencia. Prolech. En la lletre del text: Al molt honorable.. Fol. cclxxxxviiij: ...Segueix se lo VIII^{en} libre en un altre volum apellat de la vida de Jhesuchrist. [158]

F] BIBLIOTECA UNIVERSITARIA, Valencia, 92-5-39. — Vol. de 285 × 210 mm. y 373 folis repartits en 2 de pergami per 5 de paper; la foliació essent en guarisme. Escrit en el segle XV^{en} a 2 corondells; manquen els folis 1, 2, 3, 8, 11 y 12. Els primers folis comencen amb el capítol 3 del libre *setè*, contenint fragmentariament els capítols 3, 4 y 6; del cap. 10 salta al 17. Al fol. 79 verso *b* acaba 'l libre *setè*, repetint vii en lloch de *viuitè*, seguint equivocada d'un la numeració dels llibres. — Fol. 311, en lloch de *desè*: Aquest nouen libre conten breument los següents set tractats... Fol. 369 verso *a*, acaba l'obra: ..,ab nos mateix sia tots temps recomanat a la sua gracia e merce qui viu e regna in secula seculorum Amen. En *b* comencen fragments de la mateixa obra: Nota que en aquest primer temps de la esgleya christiana foren fetes moltes altres coses grans segons que recita Vicent en lo seu espill ystorial com la ystoria ecclesiastica les quals receiptar seria longa cosa e impertinent a la vida de Jhesuchrist solament enten aci a recomptar sumariament la vida e mort corporal de la gloriosa mare sua e aço vull posar per punts... Hi han els capítols 3 a 19, mancant el foli 372 que contenia 'l cap. 18. Fol. 373 *a*, acaba 'l libre: ...E aci es acabat ço que 's pertayn al primer temps de la sancta esgleya christiana parlant curtament segons que posa lo dit Gervasius sabinensis damunt allegat resta que digam ara apres la vida de nostre saluador e curtament queucom de ço ques pertayn al segon temps de la dita sancta esgleya chrestiana segons que posa lo dit seuer piados e gran doctor e Cardenal Gervasius sabinensis. | Benediccio et charitas et sapiencia et gracia accio honor et virtus deo nostro in secula seculorum Amen. [159]

G] LLIBRERIA DEN SALVADOR BABRA, Barcelona [abans den Gil Sánchez Munyoz, Terol]. — Vol. de 290 × 220 mm. y 295 folis sens xifrar, de paper; a la fi 3 de blanchs. Lletra del segle XVe, a 2 corondells. Manca 'l començament: emprèn la taula al capitol 6 del llibre quart, seguint les rubriques dels llibres cinquè y sisè. Relligadura antiga estropellada, de posts recubertes de pell gaufrada, amb cinch claus y rastre de tanques; al llong un paper enganxat en el qual, en lletra gotica, hi ha escrit: Reuelacion d' un santo abat d' la vida de xp̄to manuscrito en catalan. Comprèn els sis primers llibres. — Fol. 1^r, continuant la taula: Capitol vi. qui mostra la manera com la gloriosa infanta do saluador. Fol. 4^t, acabant la taula, darrer capitol del llibre sisè: Capitol xvi. qui ensenya per quantes vies la sancta anima del saluador estech consolada en lo desert. Fol. 5e, emprèn el text, continuant el proleg: saluador reuelant los alguns dolços actes sens qui no son expressats per los sants euangelis ans li eren stats reuelats per Jhesu Christ en les sues altes contemplacions. Fol. 6e a, segueix el darrer cap. del proleg: Capitol qui declara perque lo present libre ses posat en romanç e com es dividit e partit per deu tractats. | Aquest libre agui a posar en romanç a gran desplaer meu... Fol. 295 verso a, acabant el Sisèn tratat: ...et per consequent es aci acabat lo sissen tractat ho libre dela vida de Jhesu Christ hon havem tractat del seu baptisme et del seu dejuni en lo desert et apres de la temptacio a ell aquí feta per lo dimoni. | Ara se seguira lo seten libre hon hauem a tractar com apella sos dexebls et com altament los informa.

[160]

H] ARXIU CAPITULAR, Barcelona, cod. 21. — Vol. de 390 × 280 mm. y 255 folis de paper (8 preliminars de taula, més 1 de blanch, més ccxlv de text y deu ratlles del següent). Escrit a principis del segle XVe, a 2 corondells. Els capitols no son numerats en el text però sí en la taula; aquesta, en lloch de sis, posa en el proleg cinch capitols per repetició del segon. En el text manca 'l primer foli que contenia 'ls quatre primers capitols del proleg, restanthi no més els dos darrers. Compresa tota l'obra. Relligadura d'epoca amb posts recubertas de pell gaufrada. — Fol. 1 prel. a: Aci comença la taula del volum de Vita Christi ordenat per lo molt reuerent mestre frare francesch exime-neç. | Capitol primer qui mostra a qui se endreça e per contemplacio de qui fo ordonat lo present libre. Fol. ij, comença 'l text per manca del fol. 1, tot continuant: No vuyll escusar diu aquest doctor que no haja alguns fantastichs e indiscrets homens qui axi com a ypocrits... Fol. cclvj; no més deu ratlles en el recto a, lo restant blanch: ...e donant nos aci la sua gracia e apres la sua gloria Amen. Aci es acabat lo seten tractat d'aquest deen libre de la vida de Jhesu Christ e per consequent tot lo present volum de la vida de Jhesuchrist.

[161]

J] ARXIU CAPITULAR, Barcelona, cod. 49. — Vol. de 406 × 272 mm. y 405 folis de paper (12 folis prel. de taula, més 2 de blanchs, més ccclxxxj de text). Escrit a la primeria del XV^{en} segle a 2 corondells, per dugues mans, la primera grollera, més fina la segona que comença al fol. cclxxvij b. No hi ha caplletres però sí l'espai en blanch: no hi ha altre vermell que les cites llatines y els epigrafs dels capitols que paren al foli lxxxxvj; al fol. clxxij reapareixen amb el cambi de mà, aturantse al fol. clxxxvi. Els sis primers folis de la taula son de tinta clara, els demés negra. En la taula no's tramet als folis del text. Relligadura antiga en bon estat, de posts recubertes de pell gaufrada, havent perdut els claus. — Fol. 1 prel.: Protestacio de ver catholic en tot aquest libre. Fol. 1 de text, la dedicatoria a tota plana: [] l molt honorable mossen P. dartes... Fol. ccclxxxj verso a: ...E aci es acabat lo seten tractat de aquest libre de la Vida de Jhesu Christ... Fol. id. b, ultims mots: ...ço empero que dell es açi posat sia a la sua gloria e honor tots temps e a saluacio nostra e del seu poble christia lo qual ab nos matexs sia tos temps Recomenat a la sua gran merce. Qui viu e regna in secula seculorum Amen. | Deo gràcias.

[162]

K] BIBLIOTECA PROVINCIAL UNIVERSITARIA, Barcelona, 21-5-1. — Vol. de 390 × 285 mm. y 353 folis (14 de taula, més 2 de blanchs, més cccxxxvij) repartits en 2 de pergami per 6 de paper. Lletra de principis del segle XVe, a 2 corondells. L'obra no acaba per mancar al ms. tres o quatre folis a la fi. Al devant hi van dos folis de guardes el primer dels quals conté una Tabule fidei xp̄iane,

la doctrina cristiana en taula sinoptica. Relligat a mitja pasta ordinaria, havent el relligador rosegat molts folis. — Fol. 1 prel.: Assi comensa la Taula del present libre de la vida de Jesuchrist ordenat per lo reuerent pare en Christ mestre Ffrancesch eximenis de la orda dels frares menors lo qual conte .x. tractats. E primerament se pose lo prolech ab alguns preambols... Fol. 1 de text: Comença lo prolech en lo libre appellat vide de Jhesu Christ. [A] molt honorable e discret Caualler mossen P. dartes... Fol. cccxxxvij verso *b*, acaba, trencant amb els següents mots que pertanyen al capitol vij del sisè tractat del Desèn o darrer llibre: La Terça quant no presen res totstamps multiplicar lurs mals ne viure en peccat mortal ne en Ira de Deu. La.—El P. Villanueva, *Viaje*, t. XVIII, p. 177, va examinar aquest mateix mss. en la Bibliot. del convent de Sta. Caterina.

[163]

L] BIBLIOTECA NACIONAL, París, Esp. 6. — Vol. de 375 × 272 mm. y 135 folis de paper y pergamí. Escrit en 1428 amb caplletres ornades. El fol. 134 va esser posat pel relligador entre 'ls 83-84— Fol. 1: Vida de Jesu Christ ordenat per lo molt reuerent pare mestre Francesch eximenez patriarcha de Jerusalem del orde de frares menors de la ciutat de Valencia en sacra theologia. en lo qual libre o volum ha set tractats. Fol. 135 verso, darrer: Acabat descriure per mi Lloys Nauarro disapte a xiiiº del mes de febrer del any dela natiuitat de nostre senyor Jesu christ. M.cccc.xxviiij.

[164]

M] BIBLIOTECA DEL SEMINARI, Girona. — Vol. de 278 × 206 mm. y 124 folis de paper (9 de taula, més 215 de text). Manquen els folis vi-xiv y els xlv-cviiij. Escrit en el segle XVe a 2 coronells. Comprèn els tractats *vuitè*, *novè* y *desè* sense acabar. Relligat en pergamí flexible.— Fol. 1 prel.: Aci comença lo huyten libre dela vida de Jhesu Christ qui tracta de la sua preycacio e celestial doctrina aprouade per innumerables miracles com stech perseguit ne quant dura la sua persecucio... Fol. 1 de text: Aci comença lo huyten libre... Fol. ccxv: darrer, trencant amb els mots següents, que pertanyen al capitol v. del cinquè tractat del Desèn y darrer libre: ...Parlant Pasilius en aquest mateix proposit diu axi: O beneyta sobre totes les.

[165]

N] BIBLIOTECA NACIONAL, Madrid, 2801. — Vol. de 294 × 214 mm. y 273 folis sens xifrar, de paper. Lletre del segle XVe. Manquen pochs folis a la fi; entre 'ls que haurien d'esser folis 67 y 68 hi ha rastre de folis arrencats que no fan mal al text. Comprèn els llibres *sisè* a *desè*. Relligadura antiga empremtada. — Fol. 1: Aci es acabat lo v^{en} libre de la vida de Jhesu Christ. Aci comença lo v^{en} libre qui tracta primerament com sent Johan baptista baptejava e preycava. Darrers foli i capítol: Aci comence lo seten tractat e darrer daquest x^{en} libre qui mostra com apres tot aço Jhesu Christ regna sobre tots los elets specialment per amorosa e imperial e potent senyoria. lo qual tractat te en iiij. caps. Para 'l ms. amb aquests mots: Lo terç que no solament la anima nostra es benehuyrada vehent ell hoc encara lo nostre cors es en ell bene...

[166]

O] BIBLIOTECA NACIONAL, Madrid, 4187, (abans P. 92). — Vol. de 295 × 214 mm. y 9 folis de taula, més 218 de text, de paper. Escripura de les derrerries del segle XIVe. Comprèn els llibres *vuitè*, *novè* y *desè*. — Fol. 1 de text: Aci comença lo huyte libre de la vida de J. C. qui tracta de la sua preycacio e celestial doctrina e prouada per innumerables miracles e com stech perseguit ne quant dura sa preicacio... Fol. 218, darrer: ...in secula seculorum. Amen. | Ffinito libro sit laus et gloria Christo.

[167]

P] BIBLIOTECA DEL R. PALAU, Madrid, 2-F-4. — Vol. de 318 × 241 mm. y 239 folis sens xifrar de paper (228 de text, més 11 de taula que va relligada a la fi). Lletre del segle XVe, a 2 coronells, caplletres ornamentades, més importants les que obren llibres. Només resten dos folis dels capitols del proleg; manca 'l fol. 224e, y apareixen un xich mutilats els 4^t, 11e y 209e. A la fi manquen 17 capitols del libre novè y tot el desè. Relligadura del segle XVIIIe en pasta amb orla daurada al plà.—

Fol. 1r, continuant el cap. iij del proleg: Agosti hagues posades tant altes coses de la santa trinitat e de la generacio del fill de deu etternal... Fol. 3r: Aci comença lo primer tractat del present libre de la gloriosa e molt sancta vida del nostre precios Saluador Jhesu Christ lo qual ensenya per que manera lo nostre redemptor es dit esser predestinat etternalment. E posa alguns grans bens qui per la dita predestinacio son pervenguts a nosaltres Fol. 231^e, primer de la taula: En nom de Jhesu Christ aci comença la taula o les rubriques del libre de la sagrada vida del nostre saluador e redemptor Jhesu christ fet e ordenat per lo reuerent mestre Francesch eximeneç del orde dels frares menors...

[168]

Q] ARXIU MUNICIPAL, Vich. — Vol. de 293 × 216 mm. y 266 folis repartits en 2 de pergami per 5 de paper (5 de paper afegits, l'ultim blanch, de Sermó, més 5 de taula, més 253 de text xifrats fins al xix). Lletra del segle XVe, a 2 corondells. El fol. vj amb que comença l còs de l'obra, está esqueixat, mancant-n'hi un troç. En una guarda posterior s'hi llegeixen el versos castellans següents, escrits per una mà del segle XVIe: La fruta por el sabor | se conoce su natio | y por el gouernador | el gouernado nauio. | Los cuerdos huir devrian | do los locos mandan mas | que quando los ciegos guían | guay de los que van detras. La taula no comprèn més que la dels llibres terç a cinquè. El text comprèn els llibres *primer a cinquè*, aquest fins al capítol xxj.—1. Fol. 1 prel.: Sermo fet en la Ciutat de Valencia a xxiiij del mes de juliol del any Mcccc.x. per lo reuerent mestre Vicent Ferrer. de la predestinacio. | Tema: Ego vobis dico facite. Fol. 4 verso prel. acaba: ...Placia a deus. — 2. Fol. 1 de text: Al molt honorable e discret e feel cristia [caualer Mossen P. dartes maestre racional del molt alt princep e senyor don Johan per la gracia de deu Rey darago] lo seu orador en Jhesu-Christ seruidor frare francesch eximeneç... Les paraules que van entre [], per haverseles deixades el copista, van continuades al marge. El ms. arriba fins al cap. 21 del cinquè tractat: com lo saluador lo conforta a la sua fi.

[169]

R] MUSEU EPISCOPAL, Vich. — Vol. de 372 × 265 mm. y 250 folis de paper. Escrit a les darres de XV^{en} segle, a 2 corondells, caplletres ornades y tochs grochs. Manca la rubrica y el fol. 1 de text. Relligadura antiga. Comté l'obra completa, manca de principi. — Fol. ij, tot continuant el capítol iij. del Primer llibre: ...princeps de la Sinagoga... Fol. ccl, darrer: ...Ço empero que dell es aci posat sia a la sua gloria e honor tostems e a saluacio nostra e del seu poble christia lo qual ab vos meteix sia tostems recomanat a la sua gracia e merce qui viu e Regna in secula seculorum. Amen. | Deo gracias. | Ffinito libro sit laus et gloria Christo. Amen.

[170]

S] BIBLIOTECA DALMASES, Barcelona, Ms. 177 I. — Vol. de 272 × 205 mm. y 224 folis de paper sens xifrar (9 de taula més 215 de text, més 1), además dels de contra-guarda, anterior y posterior. Lletra del XV^{en} segle, a 2 corondells. Relligat en pergami; al llo: Eximenis Vida de Christo desde son naxement fins la edat de 25 anys que entra al desert m. s. En la contra-guarda anterior, en lletra ja moderna: + Eximenis o Ximenis. Vida de christo nostre senyor desde son naxement fins a edat de 25 anys que entra en lo desert y fou batejat en lo riu jorda. Tomo Primer. En el foli que precedeix a la taula hi ha, en lletra contemporania al text, unes definicions en llatí, dels pecats contra l'Esperit Sant; a continuació una Nota virtutem Fraxini, també en llatí y en forma de recepta medica, y mes avall aquests versos: Un jorn despres dinar | stant tot esue llat | oy la campana sonar | ffaent so desberatat | volgui fort pensar | la causa del so madit | altra non pogui trobar | sino vana segueetat | dix lo vent de bonayre | temps es de pendre consell | a tot hom qui vol repayre | garde terra garde l cel | pren lo e no tars gayre | pus la mel fe tornar fel | e volgut mes temps de retrayre. — Fol. 1 prel.: Aci comença lo prolech de aquest libre qui es appellat Vita Christi. | Capítol primer qui pose lo prolech... Fol. 1 de text: † Ihs † | A honor e a laor e a gloria de nostre senyor Deu tot poderos e de la humil Verge madona sancta maria e de tots los sants e santas de la cort celestial Comença lo primer libre de Vita Christi. | Al molt honorable e discret caualer mossen P. dartes, mestra racional del molt alt princep e senyor per la gracia de Deu Rey darago lo seu orador e en Christ seruidor

ffrara ffrancesch eximenis... Fol. 215 verso, acaba 'l capitol xii del llibre sisè: ...e pensa com lo salvador a eximpli teu ha tenguda la sollicitut e com aqui ha conuersat ab besties ensenyant a tu per aço que sapies conuerssar e supportar les persones bestials e desrahonades e pacient portar lurs miseries per amor de Jhesuchrist. — Els cinch primers llibres y partida del sisè. [171

T] BIBLIOTECA DALMASES, Barcelona, Ms. 177, II. — Vol. de 269 × 208 y 290 folis de paper (10 de taula, més cclxxvi de text, més 4). Escripura de començaments del XV^{en} segle, a 2 coronells. Una part de foliació menjada pel relligador. Relligat en pergami; al llom: Eximenes, Vida de Chris.^o de 25 anys fins a la mort de sos miracles y dels apostols antes y despres. m. s. T. II. En el fol. de guarda anterior, hi ha escrit: Eximenis o Ximenis. Vida y mort de Jesuchrist Salvador nostre y portentos per ell obrats y sos apostols antes y després de sa mort, desde que ana en lo desert haont fou tentat: | Tomo segon. Comprèn l'acabament del llibre sisè y els següents fins a la fi de l'obra. — 1. Fol. 1 de taula, comença: Capitol xii [del llibre sisè] mostre com lo senyor vence la primera temptacio... Fol. 1 de text: Capitol xii qui ensenya com lo senyor vence la primera temptacio. | Vehent donchs lo dimoni la altea e perfeccio del dejuni de les altres virtuts... Acaba l'obra fol. cclxxvij b: ...Ço empero que dell es aci posat sia a la sua gloria e honor tostemp e a saluacio nostra e del seu poble christia lo qual ab nos mateys sia tostemp recomenat a la sua gracia e merce qui viu e regna in secula seculorum. Amen.

| Deo gracias. — 2. En el fol. cclxxvij verso, en lletra del XV^{en} segle, a tota ratlla, per una mà diferenta de la que va escriure la Vida de Jesuchrist: Sequencia fuere ordinata per reuerendum Johannem lobet in sacra pagina magistrum. | Per tant com los nostres actes no poden esser regglats sens lo principi e fi qui es sol Deu per ço coue a ell ab feruor desperit recorrer... Es com una meditacio dels principals passatges de la Passio y unes oracions. Fol. 2 supl.: Per meditar cascun dia de la setmana lexant lo peccat ab consentiment de sant proposit per lo dit mestre lobet ordenat. Fol. 4 supl. en lletra diferenta, un curt fragment de vida d'una santa, fol. 4 verso, sobre la Purificació de la Verge, en la lletra de l'escrit de fra Joan Llobet. [172

U] LLIBRERIA DE SALVADOR BABRA, Barcelona. — Vol. de 275 × 212 mm. y 490 folis (17, més 8 de blanchs, més 1 de taula, més 464 de text, numerats fins al 163), repartits en 2 de pergami per 10 de paper. Escrit en el segle XVe, a 2 coronells, amb caplletres y bones orles daurades al començar y al setèn llibre foli 214. La taula hi es tota però està mal plegada. Relligadura en pergami flexible; al llom: Vida de Christo. Prové de la Biblioteca del convent de Santa Caterina de Barcelona. Al fol. 213 verso l'ex-libris: Es de Anthony Codony menor mercader françes de Barcelona a ij de Març 1625. Conté tota l'obra. — Fol. 1, dintre orla: Açi comença lo libre appellat vita cristi hordenat per lo Reuerent Mestre ffrancesch eximeneç ffrare del horde dels ffrares menors ab la ajuda de nostre senyor deu Jhesu Christ. | Capitol primer prolech. | Al molt honorable e discret caualler mossen pere dartes Mestre racional del molt alt princeb e senyor don marti per la gracia de deu Rey daraguo lo seu homil horador en Jhesu Christ seruidor ffrare ffrancesch eximenec... Fol. 464 recto a: deu e mar de tots bens. Ço empero que del es açi posat sia a la sua gloria e honor tots temps e a saluacio nostra. E del seu poble crestia lo qual ab nos mateys sia tots temps recomanat ala sua gracia e merce. Qui uiu e regna in secula seculorum amen. | Amen. | Ffinito libro sit laus gloria christo amen. [173

X] [LLIBRERIA CONVENT DE SANT FRANCESCH, Perpinyà, any 1474]. — Per testament otorgat en 11 juliol 1474, en Francesch Puigdenlluch, mercader de perpinyà, llega al convent de Framenors: librum meum vocatum *De les dones* una cum alii duobus libris videlicet *dos volums* vocatos *Vita Christi*. — Arxiu dels Pirineus Orientals, Perpinyà, E, familia Puigdanluch. [174

Y] [BIBLIOTECA DE L. J. GOHIER, Paris, en 1831]. — En el *Catalogue des livres grecs, latins, arabes, espagnols, etc... composant la bibliothèque de feu M. L. J. Gohier, ancien membre du Directoire exécutif, dont la vente aura lieu le lundi 14 Mars 1831 et jours suivants...* Paris, chez Merlin 1831, se

troba aquest article: 2439. Libre de la sagrada vida de Nostre Saluador e Redemptor Jhu. Xst. In fol. en pap. Du XIVe siècle, c'est-à-dire du vivant de l'auteur (Franc. Eximenes) et avant qu'il fût nommé patriarche d'Alexandrie. Nic. Antonio qui cite le *Crestia* d'Eximenes ne parle pas de la vie de J. C. en langue du pays que d'après oui-dire. Malheureusement il manque à notre manuscrit le premier feuillet du prologue, la fin du livre IX et tout le livre X. Le vol. malgré cet accident n'en reste pas moins un monument très-précieux; il est sans doute le seul de cet âge que l'on puisse espérer de voir passer en vente publique. [175]

β. TRADUCCIÓ CASTELLANA

Manuscrit

BIBLIOTECA DE L'ARSENAL, París, 8321. — Vol. de 395 × 280 mm. y 278 folis de pergami y de paper. La foliació actual es seguida, començant per la taula, tocant al text el foli 14; l'antiga començava al text y no va numerarse més enllà del fol. lxxvj. Escrit en el segle XVe a dos corondells, ornaments y caplletres, algunes retallades y arrencats els folis lxxviii y lxxj. Comprèn tota l'obra; a la fi no deu mancarhi mes enllà d'un foli. Relligadura de pergami amb filets d'or, al llom: Vita Christi. — Fol. 1: Aquí comienza la tabla delos capitulos deste libro llamado Vita Christi en el qual se contienen dies libros z en cada libro ay su tabla z en cada tabla se contienen los capitulos que ay en cada libro. En esta manera... Fol. 14: Aquí comienza el prologo del libro llamado Vita Christi el qual ordeno maestro fransisco Ximenez dela orden de los frayres menores. z enbiolo a mossen de Artes maestro rracional del señor rrey de aragon. | Al muy honrrado e discreto cauallero mosen Per de Artes maestro rracional del muy alto principe e señor don Martin rrey de Aragon. Fol. 278, acaba amb els següents mots que pertanyen al capitol vij. del terç tractat del llibre *desè*: Commo dios podre onjio al su fijo quando fue sobido alos cielos. ...en aquest punt: ...Por todas estas cosas parece la esçelencia dela asçensyon de Jhesu Christo z las gracias que ovo consygo la natura humanal... — Del *desèn* y darrer llibre continint set tractats ne manquen quatre en aquest ms. per esser complet. [176]

Impressió

GRANADA, Meinart Ungut y Joan Pegnitzner, 30 abril 1496. — En foli de 376 fulles; plech de 14, de titol, proleg y taula, més ccclxv xifrades més un plech de 7 (?); signatures, plech prel. de 14, a-z, aa-xx de 6, yy de 10 y zz de 2. Imprès en lletra gotica de dos cossos, a 2 corondells de 38 o 39 ratlles, en negre y en vermell; caplletres impreses. — Fol. 1 prel., tinta vermella: Primer volumen de vita xpi de fray fran || cisco xymenes corregido y añadido por el || Arçobispo de Granada: y hizo le imprimir || por que es muy prouechoso. Contiene qua || si todos los euangelios de todo el año. Fol. 2 prel., sign. ij: Prologo. Fol. 3 prel., sign. iij: tabla que ocupa els 12 fols. prel. que resten al plec. Fol. 1, sign. a; es blanch; fol. 2, sign. aij, en tinta vermella: Comienza el libro pri- || mero que declara como || el aduenimiento del sal- || uador desde el comienzo || del mundo aca: por di- || uersas maneras ha sey- || do reuelado. En negre: **EL** primero tra- || tado... Acaba el text, sign. yy cinquena b: perdone a nos. Amen. Amen. En el verso del mateix foli, en tinta vermella: Tabla, i en negra: **T**abla o suma || rio d' todos los euā || gelios que se dicen || en la yglesia entre el año contenidos ene || ste primero volumen... Sign. zz, la S vermella, negre lo demés: **S**On aqui notadas al || gunas faltas de algu || nas palabras o letras || que ouo in algunos || capitulos... Sign. zz verso b: ¶ Fue acabado y empresso este pri || mer volumen de vita cristi de fray || fransisco ximenez: en la grande z nō || brada cibdad de Granada enel po || strimero dia del mes de abril. Año || d'l señor de mill.cccc.xcvj. por Mey || nardo vngut z Johānes de nurē- || berga alemanes: por mādado y ex- || pensas del muy reuerendissimo se- || ñor: don frey Fernando de talauera || primero arçobispo dela sancta ygle || sia desta dicha cibdad de Granada. Sign. zz segona recto: Tabla o registro de los quadernos z hojas contenidos en este primer volumen. No havent pogut veure cap exemplar d'aquest magnífich llibre me refio de la

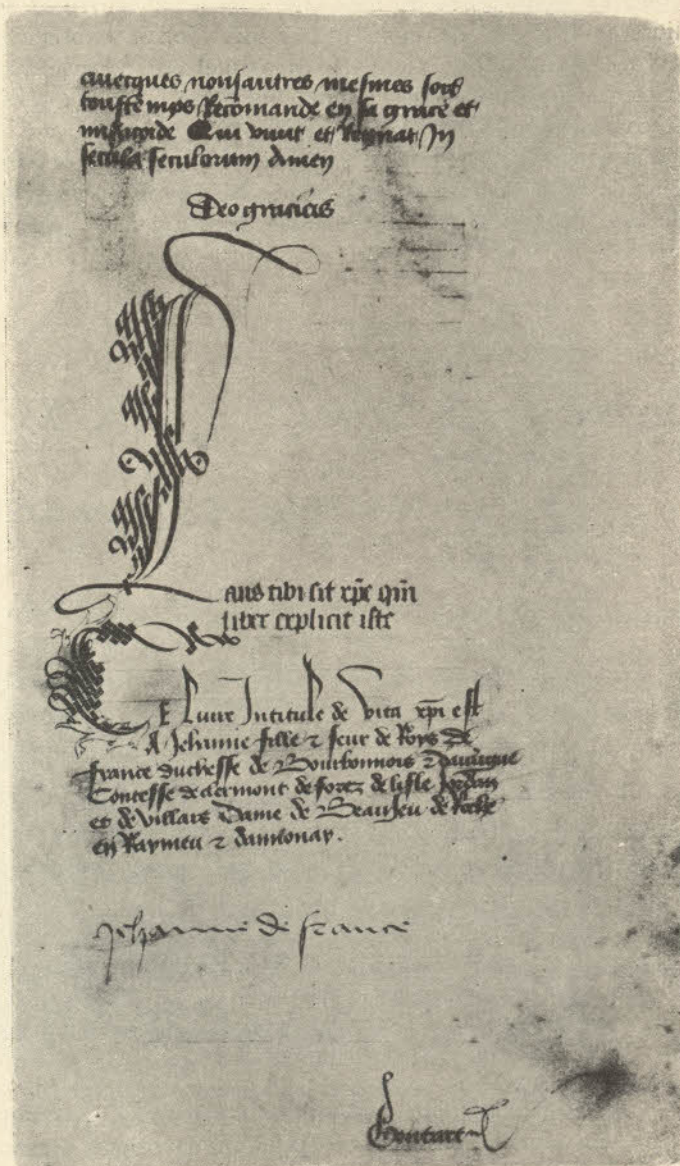
descripció que n fan Salvà, *Catálogo*, n.º 3896 y Haebler, *Bibliografía*, n.º 711. Aquest darrer bibliògraf dona un facsimil del colofon en sa *Tipografía*, n.º 153. L'exemplar de la Biblioteca Nacional, Madrid, es manco de portada. No puch esbrinar, de las descripcions dels bibliògrafs que tots alaben la perfecció d'aquest primer llibre imprès a Granada, quins tractats o llibres comprèn, de l'obra total, aquest *primer volumen*.

[177]

Y TRADUCCIÓ FRANCESA

Manuscript

BIBLIOTHECA NACIONAL, Paris, franç. 29 (abans 213 y 6716).— Vol. de 445 × 303 mm. y 337 folis de pergami (la foliació, que es de l'època, acaba al fol. 338, però salta 'l 300). Escrit en el XV^{en} segle a 2 corondells; els títols en vermell y els calderons vermells y blaus; les caplletres dels capitols miniades y amb vinyetes; al començament de cada llibre resta un gran espay blanch per historiar y la vinyeta orla tot el foli; entre 'ls Capitols hi ha també sovint un espay de columna en blanch, essent allavors la vinyeta més important abarcant tot el marge lateral; en els caps de plana hi ha l'indicació del respectiu llibre en vermell y blau, alternades les paraules y la numeració. En el primer full de text, fol. 5, al peu de l'orla les armes dels duchs de Bourbon*; desde la 2.ª part del ms. se troben sovint les armes reals de França y les de Caterina d'Armagnac, muller de Joan II morta en 1486. El ms., a la fi, porta la nota de pertinença y la firma de Joana de França, filla de Carles VII rei de França y muller de Joan II duc de Bourbon, morta a Moulins en 1482. Relligat en marroqui roig ab les armes de França. Conté tota l'obra, dividida en dos volumes de cinch llibres en cada un; el primer volum comprenent le premier, second, tiers, quart e quint llibres comença al fol. 1; el segon, els altres cinch.— Fol. 1 a: Rebrehes du premier liure de vita xpi. | Cy comancement les Rebrehes du premier du second du tiers du quart et du quint liure de vita xpi. Et le comancement du chapitre y sera intitule... Fol. 5 a: Cest le premier liure de vita xpi lequel a compose Maistre françois exemines de l'ordre des freres mineurs. Prologue | A moult honorable et discret

Num. 178. — VIDA DE JESUCRIST, trad. francesa
Biblioteca Nacional, Paris. Explicit

cheualier mesure pierre de artois maistre des comptes du moult hault prince et seigneur domp martin par la grace de dieu Roy darragon son orateur en Jhesucrist nostre seigneur *b* frere françois exemines... Fol. 149 *a*: Deo gratias | Laus tibi sit xpe quam liber Explicit iste. *b*: Rebreches du vj^e liure. | Cy commencent les Rebriches du vj^e du vij^e du viij^e du ixe et du xe livre qui sappelle vita xpi ou quel le commencement du chapitre y sera intitule | Premièrement commant saint Jehan baptiste prescha et baptisa, Fol. 154 *a*: Apres que nous auons dit de la vie de Jhesucrist en cinq liures Et comme fut musse au monde. Sensuit le, *b*: vj^e traictie qui enseigne comme ja se manifesta Et premerement comme saint Jehan baptiste prescha et baptisa, torna *a*: In nomine patris et filii et spiritus sancti amen. | Apres que finit et acompli le temps ou quel nostre seigneur a este musse et *b* occulte au monde... Fol. cccxxxviiij, *a*, darrer: Le lxxv^e. Tourne a sa presentation faicte ja au commencement de ce liure et deus Reuerence et protestation Et ainsi finit ce volume qui comme dit est contient cinq liures de vita xpi cest le vi^e le vij^e le viij^e le ix^e et x^e. | Acompli donc ce liure en la vigille de monseigneur saint Jehan baptiste par la misericorde de dieu me tourne a vous Monseigneur pierre dartes auquel lay adresse au commencement quil vous plaise auoir pacience et compassion de ma vieillesse... *b*: avecques nousautres mesmes soit toustems Recomande en sa grace et misericorde Qui viuit et Regnat in secula seculorum Amen | Laus tibi sit xpe qm liber explicit iste. | Ce liure Intitule de Vita xpi est a Jehanne fille z seur de Roys de france duchesse de Bourbonnois z dauuergne Contesse de clermont de forez de lisse Jordan et de villars Dame de Beaujeu de Roche en Raymeu z dannonay. Mès ensota la firma Jehanne de france, y al peu del corondell: Gontart*.

[178]

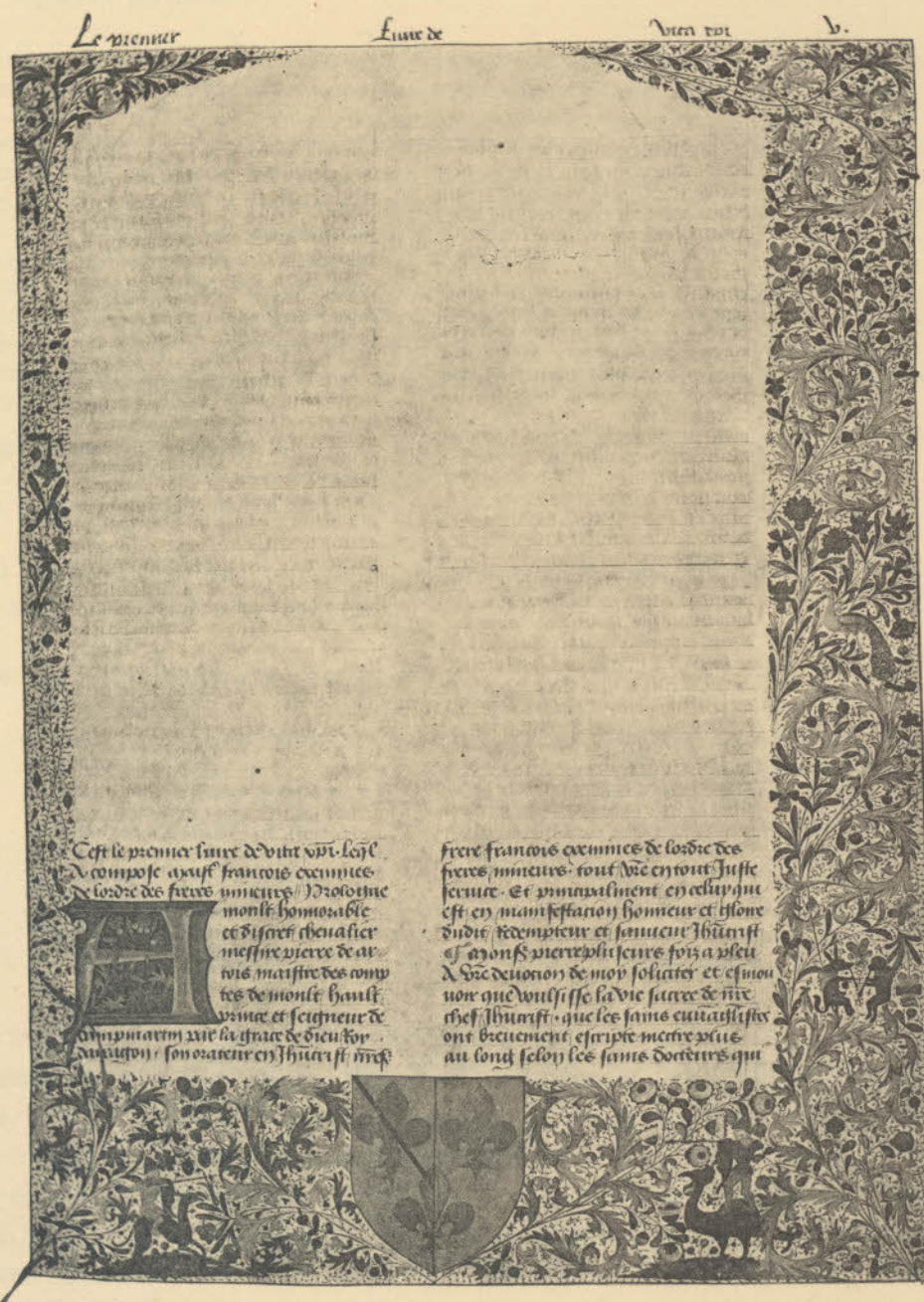
Segona part: OBRES ESCRITES EN LLATÍ

PSALTERIUM LAUDATORIUM (1404)

α TEXT ORIGINAL

L'Eximeniç va dedicar aquest llibre de Llaor de Deu a Berenguer, bisbe de Tاراçona; y com aquest (que era en Berenguer de Ribalta, canonge de Sant Agustí en la colegiata de Sta. Agna de Barcelona, va esser fet bisbe no sabem en quina data de 1404) ja devia haver mort en els primers mesos de l'any 1405, perque en 18 març ja era nomenat el seu succeidor, el nostre autor havia de tenir escrita l'obreta en 1404. Es així l'endrega o proleg, on se fa també la presentació del plà del llibre:

Reverendissimo in Christo patri et domino domino Berengario Dei gratia episcopo Tirassonensi frater Franciscus Eximeniç ordinis fratrum minorum eius servus ac filius in domino Jhesu, se ipsum cum omnia reverentia et laude ac gloria eterni et beatissimi Conditoris. Eximie pater et domine mei, quare larga experientia novi paternitatem vestram in spiritualibus specialiter in laudem omnipotentis Dei et sanctorum eius notabiliter delectari, idcirco mitto dominationi vestrae hoc parvum opusculum quod saepe vos ad dictam laudem provocet et materiam devotionis ministret quam vos scio totis viribus amplexari. Dividitur autem dictum opusculum in tres partes principales: prima agit de laude Creatoris, secunda de altitudine et excellentia Redemptoris, tertia de ordinatione et vita hominis viatoris...

Potser va trobar-se el nostre autor, un cop l'obra llesta, amb la mort del nou bisbe de Tاراçona. Lo cert es que el ms. C ens ofereix un cambi de dedicatòria del mateix llibre: aquesta vegada es al Papa Benet XIIIe, que's dirigeix en aquests termes:

Sanctissimo ac beatissimo in Christo patri domino domino Benedicto, digna Dei gratia Romano Pontifice, frater Franciscus Eximenis ordinis fratrum minorum eius humilis factura et servus se ipsum totum cum utriusque hominis inclinatione profundissima ad pedum oscula beatorum. Lux Ecclesiae ac Pater beattissime, experientia lata novi aliquando, ut postmodum relatione fidedigna sum informatus, ad plenum apicem vestrae excelsae et devotissimae mentis in laudem Creatoris impignari, latissime et in memoriam Redemptoris Ihesu saepius inardescere ac in ordinatione vite cleri quam maximae exquisitate attendere et Dei populum in praedictam laudem verbo et opere inflamare. Hinc est, Beattissime Pater, quod decrevi hoc parvum opusculum Vestrae Sanctitati et honorandae antiquitati offerre, quod ad predicta poterit utcumque disponere et fervorem vestrae incensae devotionis interdum incendere, ac altitudinem propriae indaginis ad contemplandum archana celestia per Christi auxilium elevare. Dividitur autem hoc opusculum per tres partes:

Prima agit de laude Creatoris,

Secunda de altitudine in excellencia Redemptoris,

Tertia de bona ordinatione hominis viatoris.

A la fi de la Segona part hi ha un poemet del qual donarem algunes estrofes, les tres primeras y la darrera:

...Hic summarie describitur tota vita Christi.

O crux fructex salvificus,
Vivo fonte rigatus,
Quem flors exornat fulgidus,
Sanctos fecundat gratus.

Ihesus, rex regis filius,
Ihesus de Deo natus,
Ihesus promissus patribus,
Ihesus praefiguratus.

Ihesus a flatu genitus,
Ihesus donis ditatus,
Ihesus in lucem editus,
Ihesus sol mundo datus.

Defensa nos ab hostibus
nosterque sis ducatus
ac per te sit mortalibus
eternae vitae status.

Es aquest himne gentil obra del nostre frare menor?

Aquest fervorós y notable llibre de l'Eximeniç va esser tornat al català, com veurem, per en Guillem Fontana en 1416, accedint a la suplicació de madona Agnès, viuda de l'honorable en Ramon Çavall.

En el ms. A precedeixen una *Expositio in psalmos paenitentiales*, que en la traducció del Llibre de llahor de Deu en Fontana posa en català a la fi. En C segueixen tres oracions a la Verge, que també deuen esser obra de l'Eximeniç.

Manuscripts

A] BIBLIOTECA DALMASES, Barcelona, Ms. 125. — Vol. de 261 × 192 mm. y lxxxvij folis repartits en plechs de 4 fulles de pergamí per 8 de paper. Manquen els folis vj-xj, lxxxiv-lxxxv; alguns altres son retallats per sota la darrera ratlla, els xxij, xxx, xxxi, lxj, lxxij, lxxij, lxxix. Lletra del

segle XVe, escrit a 2 corondells, caplletres boniques. Relligat en pergami; al llom: Eximenes in psalmos de laude creatoris excellencia Redemptoris et vita viatoris. m. s. En la contra-guarda anterior: Expositio in psalmos penitenciales - de laudē creatoris - de altitudine et excellencia Redemptoris et de ordinacione vite viatoris. fratris Eximenis. — 1. Fol. 1: Beatus uir qui se ad gloriam conditum: attente ac jugiter considerat... Fol. liij, acaba l tractat: ...et feliciter me faciant hostiam mortis transire plenitudo clemencie tue. Amen. | Hic finiunt predicti psalmi penitenciales. Deo gracias. Segueix tot seguit aquesta oració: Transfige domine dulcissime Jhesu medullas anime me suauiissimo ac saluberrimo uuluere amoris tui..., que acaba al fol. liij verso: ...Et tu clementissima domina michi indigno seruo tuo impetra ut perfecte tibi seruuiam et in omni tempore pura mente et corde deuoto tue benignitati assistam. Amen. — 2. Fol. lv: De prologo primi tractatus... Es la taula que acaba al fol. lvj: ...Hic finiunt rubrice totius libri. El fol. lvi verso es blanch y al fol. lvij comença l'obra: Reuerendissimo in Christo patri et domine Berengario dei gracia episcopo tirassonensi frater franciscus eximeniū... Fol. lvij b: ¶ Incipit de laude creatoris. hic in isto primo psalmo petit ut detur laudatori corporaliter assurgere ad laudandum deum... Fol. lxlviij: ...hic finit primus tractatus.. | Incipit secundus tractatus de domine Jhesu. | Perfecto tractatu primo huius opusculi qui est de laude creatoris. sequitur secundus tractatus qui est de uita et excellencia redemptoris ubi fit memoria de eius matre sanctissima et de angelis et de quibusdam ei quoquomodo annexis... Foli lxxviiij: Incipit tercius tractatus de vita hominis uiatoris... Fol. lxxxviij, retallat, acaba l'obra: ...Qui ad gloriam condidisti me: et pro regno michi optinendo preciosissimum sanguinem latissime effundi a tuis hostibus permitisti. | hic finit presens liber. Deo gracias. Al verso unes notes musicals ja modernes.

[179]

B] [LLIBRERIA DEN PERE, CONESTABLE DE PORTUGAL, inventariada en 1446]. — 56. Item un libre petit, scrit en pergamins, ab posts de fust cubertes de cuyro vermell, ab dos gaffets e dos scudets de leuto, intitulat ab letres d or en la cuberta, *De laude creatoris liber incipit*. E feneix en la penultima carta. *Cor meum in uerba*. Vegis Andreu Balaguer y Merino, *D. Pedro el Condestable de Portugal, considerado como escritor, erudito y anticuario*, Biblioteca, en la *Revista de Ciencias históricas*, Barcelona, 1881, t. II, p. 404.

[180]

C] BIBLIOTECA METROPOLITANA, Valencia. — Vol. de 140 × 95 mm. y 338 folis de pergami (13 de proleg y rubrica, més 1 de blanch, més cccxxiiij de text). Lletra de començaments del segle XVe. — Fol. 1 prel.: Prologus laudatorii magistri Francisci eximiniū ordinis fratrum minorum. | Sanctissimo ac beatissimo in christo domino benedicto digna dei gracia romano pontifici ffrater ffranciscus eximenis... Fol. 1 de text: Incipit prima pars laudatorii qui est de laude Creatoris... Fol. cccxxiiij, acaba: Explicit laudatorium. Deo gracias. Segueixen tres oracions a la Verge: Ad beatam Virginem humilis deprecatio... | Alia deprecacio. Fol. cccxxiiij: Alia ad beatam virginem...

[181]

β TRADUCCIÓ CATALANA (1416)

Si només hem pogut anotar que tres manuscrits del text original llatí, n'hem pogut trobar quatre que ns donen la traducció catalana den Guillem Fontana y una impressió que tindrem la sort de descriure per primera vegada. Es tant interessant el proleg que posa en Fontana y hi esposa tant bé ls motius que l'han induït a emprendre la seva tasca que l donem aquí tot senser.

Comença lo prolech que feu en Guillem Fontana quan tornà la present obra de latí en romanç.

A la molt honorable e molt savia madona Agnès, muller quondam del molt honorable e de gran saviesa mossen Ramon Çavall, ciutadà de Barcelona, cavaller e maestre racional del senyor rey d'Aragó, en Guillem Fontana, scrivent, ab aquella major honor e reverencia que 's pertany ni pot se recomana molt en sa gracia e santes oracions. Moltes e diverses vegades, madona molt honorable, me avets pregat que 'us volgués arromançar hun petit libre scrit en latí qui es fet e compilat a manera de saltiri; e com yo reputas, e reput a present, mi mateix insuficient, la dita obra per alguns dies ho he prolongat. E com, no contrastant ma justa e molt rahonable escusació, vos replicasets que erets contenta d'açò que yo faria e que 'm pregavets molt affectuosament que si jamés vos entenia a ffer servey ne plaer lo dit libre vos arromanças, yo, considerant vostre escalfat desig e gran devoció que havets en lo dit libre e en totes altres coses qui tracten de la laor de Deu e magnificències de nostre senyor

Deu, e havent singular desig de complaure 'us, partint de Barcelona, vos promis que lo dit libre vos arromançarí al pus tost que poria, totes faenes jaquides. Perque, com fuy

fiança respondret axí. Apparellada sò amable senyor de anar: e seguir atu tota la mia vida. Donchs imperial senyor placiet ques luny de mi tota la fexuguesa de aquell mon corruptible cors: e separam dels hgams mundanals e a portam enla dreta via e carrera: perla qual me puxa acostar atu enla present vida per gracia: e enla sdeuenidora per gloria amen.

¶ Adigencant la diuina gracia fon stampat lo present tractat enla ciutat de gerona per Diego de gumiel castella. Fon acabat enlany de nostre senyor. AD. ccccxcv. a. xx. de març.

Num. 186. — PSALTIRI, trad. catalana per Guillem Fontana. Girona, Gumiel, 1495. Darrera plana

85. — Institut d'Estudis Catalans

Num. 186. — PSALTIRI, trad. catalana per Guillem Fontana. Girona, Gumiel, 1495. Portada

en Mallorca en lo monestir de Jhesus de Natzalet de l'horde Sant de Cartoxa, pris-me arromançar lo dit libre a xxix de març ayn de la Nativitat de nostre Senyor Deu Jhesucrist Mil ccccxvi, fon acabat de arromançar per tot lo mes de abril après seguent. E encontinent que fo arromançat lo escriví en aquesta manera que podets veure. Molt carament prech a vos e a tots aquells e aquelles qui lo dit libre legiran que hajats e hagen per escusat si lo dit libre no es arromançat axí com se pertany; com clarament veig e conech que altrecuydament es a hom tan grosser com yo son, gosar empendre de arromançar tal e tan singular libre e tan subtil com es aquest, e fet per tant reverent persona e tant notable, com yo no son digne de explanar la menor

cosa que ell haja feta. Emperò, ha-m forcat de fer aquesta obra, lo gran zel que yo he de servir a vos e a tot ço del vostre per los incomptables serveys e consolacions que yo he rebuts en vostra casa, vivent lo senyor vostre e meu, qui bon repòs age, e après sa mort. E comfés em presencia de nostre senyor Deu e vostra, que ja més no'm sadollaré de servir a vos e a tot ço del vostre, de fet e de paraula tant com a mi serà possible, per regraciar-vos los dits serveys per mi rebuts. Lo restant que yo no poré retribuir, prech al reverent senyor meu Jhesucrist que per merits de la sua molt sagrada mort e passió, los retribuesca en aquest mon per gracia e en l'altre per gloria Amen.

El llibre llatí que madona Agnès va entregar a n Fontana per que li arro-mancés, era dels que duïen la dedicatoria de l'Eximeniç a n Berenguer de Ribalta, bisbe de Taraçona. Es agradable de veure l'afecció de la dama per aquest psalteri de l'Eximeniç, pensant que està lligada y adhuc representada, amb el notable ms. que anotem en el nostre num. 14.

Manuscripts

A] BIBLIOTECA NACIONAL, Madrid, 4286, (abans P. 119). — Vol. de 217 × 147 mm. y 148 folis repartits en 2 de pergamí per 4 de paper. Lletre de la primeria del XV^{en} segle. El nombre de folis y altres particulars d'aquest ms. concorden amb el que extracta en Torres Amat, *Memorias para un Diccionario crítico de los Escritores catalanes*, Barcelona, 1836, p. 261, en l'article Fontana, sense indicar el dipòsit on se troba. — Fol. 1: A la molt honorable e molt sabia madona Agnes muller quondam del molt honorable e de gran saviesa mosen Ramon Çauall... Fol. 3: Comensa lo prolech del present libra. | Al molt reverent pare en Christ e senyor lo senyor en Berenguer per la gracia de deu bisbe de Taraçona, frare Francesch eximeniç... Fol. 113: Aquests psalms que s' seguexen son stats trets de un petit libre que feu aquell mateix maestra que feu lo precedent. Fol. 148: darrer: ...me puxa acostar a tu en la present vida per gracia e en la esdeuenidora per gloria Amen. [182]

B] BIBLIOTECA NACIONAL, París, Esp. 45. — Vol. de 292 × 213 mm. y 70 folis de pergamí y paper. Acabat d'escriure en 1456, caplletres ornades. — Fol. 1: A... madona agnes muler quondam del molt honorabla e de gran saviesa mosen Ramon Saual ciutada de Barcelona conseller et mestre racional del senyor rey de Arago... Fol. 57 verso: Aquests salms qui 's saguexen son stats trets de un petit libre que feu lo matex maestra qui feu lo precedent. Son de gran illuminacio a la anime qui deuotament aquells vol ligir e contemplar... 17 oracions. Fol. 68: O anima mia gran compacio he de tu per tal com veig que est posade en sobres grans angusties e tribulacions... Fol. 70, darrer: Fon acabat descriure lo present libre al disapte sant que teniam xxvij. de mars dela natiuitat de nostro senyor 1456. Qui scripsit scribat semper cum domino viuat. Nersus vocatur qui scripsit benedicatur. Dentur pro pena paradisi gaudia amena. Amen. Treiem la descripció de la que 'n fa A. Morel Fatio, *Manuscripts Espagnols et Portugais de la Bibliothèque Nationale*, p. 3, núm. 9. [183]

C] LLIBRERIA DE D. SALVADOR BABRA, Barcelona. — Vol. de 203 × 140 mm. y cxxxij folis de paper; 4 folis de guardes al devant, en el primer, y repetit en el segon en lletra de segle XVIIIe: Autor Guillem Fontana. Lletre del XV^{en} segle. Relligat en pergamí flexible; al llo: Fontana Psalms. D. 1009. — Fol. 1: Comence lo prolech que feu en Guillem fontana quant torna lo present libre de lati en romanç. | A la molt honorable e molt sauia madona Agnes muller quondam del molt honorable e de gran saulesa mossen Ramon Çauall. Fol. xxxviii: Acabat per gracia de deu lo primer tractat dela present hobra qui es dela lahor e excellencies del Creador. Segueix se lo segon tractat qui es dela vida e excellencia del redemptor e senyor nostre

Jhesu Christ. En lo qual es feta memoria dela sua molt sagrada mare e molt humil verge madona santa maria e dels sants Angells e de algunes altres coses a ells en alguna manera pertanyents. Fol. lxxix: Finit e acabat per gracia de deu lo segon tractat qui ere dela Vida e excellencia del nostre redemptor Jhesu Christ Segueix se lo terç tractat e darrer qui es de la ordinacio e vida del hom miserable e peccador. Fol. cvij verso, acaba l'obra de llaor de Deu y comença l'Exposició dels Psalms: E per ço que yo e tots los faells christians eternalment posseissen aquella permetist quels teus enemichs escampassen la tua sanch molt preciosa. | Aquests psalms quis seguexen son stats trets de vn petit libre que feu aquell mateix mestre qui feu lo libre precedent son de gran illuminacio ala anima qui deuotament en aquells vol legir e contemplar. | O quant es digne de reprehensio... Departit en 15 psalms o paragrafs. Acaba fol. cxxxij verso: ...me puxa acostar a tu en la present vida per gracia e en la sdeuenidora per gloria amen. | Deo gracias. [184

D] BIBLIOTECA DE LA R. ACADEMIA DE BONES LLETRES, Barcelona. — Vol. de 202 × 134 mm. y 378 pàgines de paper xifrades actualment en tinta. Lletra del segle XVe; caplletretes y dugues inicials boniques al començar cada un dels dos tractats. En la primera contra-guarda hi han dos exlibris: del segle XVIIIe: Pertinet ad Conv. S. Augustini Barcinonen; d'ara: Real Academia de B. Letras de Barña. Relligadura de pergami desfeta; al llo: Eximeñç Libre de lahor de Deu. No consta en lloch el nom del traductor Guillem Fontana, no haventhi tampoch la dedicatoria a madona Agnès. — 1. Pag. 1: Comença lo prolech del present libre dirigit per mestre francesch Eximeniç del orde dels frares menors al Reuerent pare en Christ lo bisbe de teraona. Lo qual libre es appellat flor del psalteri e en altra manera de lahor de D. | Al molt reuerent pare en x e senyor lo S^{or} en Berenguer per la gracia de deu bisbe de teraona Ffrare francesch eximeniç. Pag. 3: ...Comensa donchs la dita lahor en la forma seguent. En aquest psalm es demanat que sia donada gracia al peccador... Pag. 78: Aci feneix lo primer tractat Deo gracias. Comença lo segon qui tracta de la vida e singular excellencia del nostre redemptor Jhesu Christ saluador e mestre nostre... Pag. 160: Aci es finit e acabat per gracia de deu lo segon tractat. Comença lo tercer qui es de la ordinacio e vida del home miserable e scelerat e abominable peccador... Pag. 281, acaba: ...Donchs imperial senyor placiet que aluys de mi la fexuguesa de aquest meu corruptible cors e sepparam dels ligams mundanals e apporram en la tua dreta via e carrera per la qual me pusque acostar a tu en la present vida per gracia e en la sdeuenidora per gloria Amen. — 2. Pag. 281: Titol o preambol en les exposicions següents. Ço es primerament en laor. | Ave maria gracia plena | Pater noster qui es | Salve regina misericordie. Pag. 282: Al molt honorable mossen P. dantes Caualler mestre Racional del S. R. en Marti ffrare Anthoni Canals del orde dels ffreres predicadors mestre en la sancta theologia inflamada pura e studiosa oracio. Plague ala diuinal bonea no ha molts dies passats... [185

Impressió

GIRONA, Diego de Gumiel, 20 març 1495. — En 8^u, de 82 folis sens xifrar; signatures a-j de 8 fulles, k de 6, l de 4, ii de 8. Imprès a ratlla plena en lletra gotica de 30 o 31 ratlles per plana; caplletres d'impremta o minuscules en el seu lloch. — Fol. 1, en rètol dintre la fusta dels lleons usada en dos altres llibres pel mateix impressor: ¶ Psaltiri deuotis- || sim ordenat p mestre || Francesch eximenis || en laor de nre senyor || d'u: y en mēyspreu d'l || mō: induit quiscu a || obrar virtuosament. El verso blanch; fol. 2, sign. aij: ¶ Comença lo prolech que feu en guillem fon- || tana scriuent quan torna lo present libre de la || ti en romanç. || A... || madona Agnes muller quōdā d'l || ...honorable... || mossen ramon çauall... Fol. 3, sign. a terça: ¶ Comēça lo prolech del present libre dirigit p || mestre frācesch eximenis: || al molt reuerent en be || rēguer bisbe de tarasona... Fol. 24, sign. dj: Aci es finit lo primer tractat... Fol. 48 verso, ratlla setena: Aci es finit e acabat p gracia de deu lo || segon tractat... Fol. 66, sign. ii segona, ratlla novena: Aquests psalms q̄s seguexen son trets || de vn petit libre que feu aquell mateix ma || estra precedent: son de gran illuminacio a || la anima qui deuotament en aquells

vol || legir e contemplar. Fol. 82 verso, darrer: ...e separam dels ligams mundanals e a || portam enla dreta via e carrera: perla qual me || puxa acostar atu enla present vida per gracia: || e enla sdeuenidora per gloria amen. Centrat en la plana en cinc linies mes curtes: ¶ Migençant la diuina gracia fon || stampat lo present tractat enla ciu- || tat de gerona per Diego de gumiel || castella. Fon acabat enlany de no- || stre senyor. M.ccccxcv. a .xx. de març. — Hem d'agrair al Sr. D. Narcís J. de Liñan, de Madrid, posseïdor de l'únic exemplar d'aquest llibre, desconegut a tots els bibliografs, les notícies per la descripció. L'aparició d'aquesta impressió completa l'estada den Diego de Gumiel a Girona y l'us de la seva portada dels lleons, que 's presenta ara en tres llibres del mateix any 1495. El castellà Diego de Gumiel usa aquesta portada: el 3 janer a Barcelona en *Flors d' virtuts e de costums*, el 20 març a Girona en el present *Psaltiri* y el 5 juny també a Girona en *Paris e Viana*. [186]

EXPOSITIO IN PSALMOS PŒNITENTIALES

α TEXT ORIGINAL

Manuscripts

A] BIBLIOTECA DALMASES, Barcelona, Ms. 125. — Aquesta obra l'hem descrita en A₁ de l'obra precedent, num. 179. [187]

B] [BIBLIOTECA DEL COLLEGI DE S. PERE Y S. PAU, Alcalà de Henares]. — En Torres Amat, *Diccionario crítico de los Escritores Catalanes*, p. 676, diu que hi ha en aquesta biblioteca una *Exposición dels set Salms penitencials* de l'Eximeniç. Podria esser que 's tractés d'un text llatí malgrat el títol català, perquè cita al mateix temps l'exemplar de Can Dalmases també sota l'epígraf català, de igual manera que 'l següent C. Ignorem on es ara aquesta llibreria. [188]

C] [BIBLIOTECA DEL CONVENT DE S. FRANCESC, Valencia]. — El mateix Torres Amat, *op. cit.* p. 676, diu que 's conserva un ms. d'aquesta obreta, suposem llatí, en aquest diposit on l'Eximeniç va passar una bona part de la seva vida; no sabem que se n'haurà fet. [189]

β TRADUCCIÓ CATALANA?

Mancats de suficients elements de comprovació, pensem que 'ls Psalms que en Guillem Fontana declarava haver tret d'un *petit libre que feu lo mateix mestre*, no podia referirse a altre obra de l'Eximeniç que la que hem posat per epígraf en aquest article. Ens dona de parer que al dir en Fontana *son stats trets* vol indicar que la seva tasca ha sigut de traductor y d'extractador. Un examen més atentiu del que hem pogut fer ens dirà si aquest petit salteri se retroba tot en l'Expositio del nostre autor.

Manuscripts

A] BIBLIOTECA NACIONAL, Madrid, 4286. — Vegis lo que diem en l'article precedent núm. 182, fol. 113. [190]

B] BIBLIOTECA NACIONAL, París, Esp. 45. — Vegis B de l'article precedent, fol. 57 verso, el nostre núm. 183. [191]

C] LLIBRERIA DE D. SALVADOR BABRA, Barcelona. — Vegis la descripció, amb la mateixa sigla, núm. 184, en l'article precedent, fol. cvij. [192

Impressió

GIRONA, Diego de Gumiel, 20 març 1495. — Vegis el nostre num. 186, fol. 66.

[193

DE TRIPLICI STATU MUNDI

Manuscrit

BIBLIOTECA DE L'ESCURIAL, H - iii - 24. — Vol. de 205 × 145 mm. y 234 folis de paper xifrats en llapiç, amb rastre de foliació antiga. Escrit en 1473 a 2 corondells. El tractat de l'Eximeniç va només del fol. 198 a al 206 b. — Fol. 198 a: Incipit apparatus de triplici stato mundi editus a magistro francisco Eximenez fratre ordinis sancte Francisci sub tribus distinctionibus. | Ad consolationem atque erudicionem... Fol. 206 b, acaba: ...Et domino noster Jhus. xps. quasi coactus venturus sit in valle Josaph universum mundum iudicaturus. Cui sit timor, laus iugis et honor et amor in secula seculorum Amen. | Finis opuscoli. | Explicit apparatus de principio, medio et fine mundi editus a magistro Francisco Eximeniz de ordine fratrum minorum ac per me Petrum de pane et vino scriptum ab originali Magistri domini Andree Catalanij in eius loco de Sollana Vicesima die mensis Aprilis in iiij. feria Octave Pasce resurrectionis anni Domini millessimi cccclxxiiij. — Aquesta nota bibliografica es treta de la que va donar-ne P. Atanasi López, *Codicografia catalana*, iv, en la *Revista de Estudios Franciscanos*, n.º 31, Barcelona, Juliol 1909, pp. 21-22.

[194

PASTORALE

Aquest llibre va dedicat a Hug de Llupià y Bages, elegit bisbe de Valencia per Benet XIII el 28 novembre 1398: la redacció del Pastoral ha d'esser, donchs, posterior an aquesta data. Aquest Hug va tenir un llarch episcopat perquè no va morir fins l'any 1427, forces anys després de l'Eximeniç. Va esser escrita, trobantse ja vell y malalt, accedint a les reiterades instancies den Miquel de Miracle, rector de Penaguila.

En aquesta obra, com solia, l'autor exposa l'objecte del llibre en la dedicatòria, que li servia quasi sempre de proleg, y en acabat explica les parts de que consta, fent seguir la taula. Un cop llest el llibre, torna a dirigir-se al personatge al qual s'ha endreçat al principi. Posarem a continuació aquesta dedicatòria:

In nomine domini Jhesuchristi et eius genitricis Mariæ, sequens litera fuit directa reverendissimo domino Cardinali Valentia a frater Francisco Eximenez ordinis fratrum minorum in et super promissione libri *pastoralis* quem eidem domino Cardinali destinavit, prout sequitur.

Reverendissimo in Christo patri et domino domino Hugoni, digna Dei gratia, Valentino Episcopo frater Franciscus Eximenez ordinis fratrum minorum, eius humilis servus et filius, se ipsum totum cum omni reverentia veri Pontificis et summi Jhesu et in gloria totius ecclesiasticæ dignitatis. Reverendissime pater et domine, fervor vestræ excellentissimæ caritatis que cupitis dignitatem episcopalem ac Christi clerum patefieri toti

mundo; ut Christus etiam in eo altius honoratur, me sæpius impulit ut, iuxta mei imperitiam, tractatum aliquem conderem, qui per dicta saltem virtutem describeret et statum episcopalem ac cleri cunctis fidelibus dignum magna reverentia demonstraret. Vester etiam venerabilis servitor dominus *Michael de Miraculo*, rector de Penaguila, ex parte vestra, *me ad hoc opus peragendum tanta importunitate sollicitavit, quam ab incæptis non valui resilire, licet infirmus et senex.* Quod igitur hic magnitudo sapientiæ a Domino vobis datæ sanum invenerit, Spiritui sancto attribuat, a quo omne rectum procedit; quod autem corrigendum apparuerit, vestrae providentiæ ac sanctæ Romanæ Ecclesiæ submittatur. Processus autem huius libri, Pater reverendissime, sequenti serie declaratur. Habebit enim liber *quatuor partes principales.*

Prima agit in generali de clero sive de statu vel religione clericali, quantum sit exaltata.

Secunda de dignitate episcopali in se considerata.

Tertia de officio pastoralis ad oves applicata.

Quarta de eius premio supernaturali et gloria parata.

La primera part consta de 33 capítols, la segona de 110, la tercera de 14, y la quarta de 10. Pochs mss. duen la numeració dels capítols. L'últim capítol d'aquesta part y del llibre torna a dedicarse al bisbe Hug de Llupià.

Capitulum x. et ultimum est de fine libri et de iterata præsentatione eidem domino Valentino.

Completo itaque libro *pastorale* presenti per misericordiam Redemptoris, non restat nisi redire ad patrem cuius contemplatione est factus, videlicet: ad vos Reverendissimum patrem et dominum dominum Hugonem sacre Valentiniæ Ecclesiæ antistitem reverendissimum. Ad vestram igitur paternitatem redeo et prædictum opus offero et presento, ut promissum est, corrigendi, supplicans humiliter omnibus qui hic legent quod orent perpetuo pro anima vestra quia vestro nutu et præcepto factum est, etiam et pro me orare dignentur qui in eius ordinatione cordialiter laboravi. Hoc igitur opus transeat in perpetuam vestri memoriam qui hoc cibum preparastis et escam omnibus Prælati Ecclesiæ præsentibus et futuris; quibus humiliter supplico ut religiosos mendicantes, quos adjutores habeant præcipuos in prædicatione Evangelica et in procuranda salute animarum, habeant recomendatos, specialiter fratres minores, de quorum consortio sum, licet immeritus totus a Domino, tamen sui magna clementia a pueritia evocatus. Cui humiliter supplico ad vos, Pater reverendissime, dirigat, protegat et salvet ex consueta misericordia, quæ, etiam nos omnes ad eius regiam Majestatem contuendam, feliciter in fine perducatur. Amen.

Manuscripts

A] BIBLIOTECA AMBROSIANA, Milà, H. 87 sup. — Vol. de 300 × 220 mm. y 14 folis de paper xifrats en llapiç. La taula va relligada a la fi. Lletra del segle XVe, títols y caplletres en tinta vermella, bons marges. Relligadura de posts recubertes de pell rojenca empremtada, dels segles XVe-XVIe, tanques caigudes, llocom que sembla adobat en el segle XVIIIe. Una P d'un pergami enganxat a la relligadura indica que aquest ms. se troba a l'Ambrosiana desde la seva fundació. — Fol. 1: Incipit pastoralis magistri Francisci Eximenecz, cap.^m 1.^m | Reuerendissimo in xpo patri et domino domino hugoni... Fol. 136, acaba el tractat: Ad eius regiam maiestatem contuendam feliciter in fine perducatur. Amen. Deo gratias. Explicit. Segueix la taula dels capítols, finint al fol. 140 recto: Explicit tabula pastoralis. [195]

B] BIBLIOTECA DALMASES, Barcelona, Ms. 127. — Vol. de 200 × 131 mm. y 189 folis escrits, més 6, més 11 blanchs entre anteriors y posteriors, de paper. Lletra del XV^{en} segle; està en blanch l'espai de les caplletres. Relligat en pergami; al llocom: Eximenes. Pastorale. m. s. — En el fol. 1

prel.: Eximenes. llibre intitulat. Pastorale. Fol. 1 verso: Pastorale magistri Francisci Eximenez liber optimus et utilissimus omni christiano... Fol. 2: In nomine domini Jhesuchristi et eius genitricis marie sequens litera fuit directa reuerendissimo domino cardinale Valencie... | [] reuerendissimo in christo patri et domino domino hugoni digna dei gracia valentino episcopo... Fol. 189, acaba l'obra: ...ut vos pater reuerendissime diriget et saluet ex consueta misericordia que etiam nos omnes ad eius regiam magestatem contuendam feliciter in fine perducatur amen. | Deo gracias. | Laus tibi Christe quem liber explicit iste. [196]

C] BIBLIOTECA NACIONAL, Madrid, 444 (abans B. 96). — Vol. de 286 × 200 mm. y 124 folis xifrats més 4 de blancs, de paper. Escrit en 1460. Relligadura del XVIII^{en} segle, de pell verda; al llom: Obras | de | Frai Fr | anc. de | Ximenz. El catalech canta: *Pastorale ad Hugonem, Valentinum episcopum*. — *Raymundi Lullii Apostrophe. Tractatus de mundi vanitatibus*. En el fol. 1, una ratlla escrita al XVIII^{en} segle: Patriarcha fr. Fran.^{cus} Ximenez. Opera varia. — 1. Fol. 1: Reuerendissimo in christo patri et domino hugoni digna dei gracia valentino episcopo fr. franceschus eximinii ordinis fratrum minorum... Fol. 77 verso, acaba: ...ad eius regiam maiestatem contuenda feliciter infine perducatur amen. | Explicit pastorale reuerendissimi patris domini domini hugonis episcopi valentini anno domini M^occccx^o. — 2. Fol. 78: Iusciat sublimis apex Reuerenda corona | Ecclesie quod sancta fides romana ministrat... 14 altres versos y el següent, que es el darrer: Ad probatione' jrtitulum fidei accedentes. [197]

D] BIBLIOTECA NACIONAL, París, lat. 3188. — Vol. de 295 × 200 mm. y 150 folis de paper, xifrats modernament de guarisme; el foli 60 està en blanc, els 4 darrers contenen les rubriques. Lletres que sembla francesa del segle XVe, correguda y sense res de vermell; en blanc l'espai de les caplletres. Bons marges. El foli 1 està esborrat en alguns punts; en aquest y en el paper que'l precedeix hi ha l'indicació Codex D. Antonii Faura, 139. Reg. 4161. Bona rrelligadura en pell; en el llom el titol: Liber de tribus columbis; en les tapes l'escut reial de França. — Fol. 1: Incipit pastoralis fratris francisci eximenes. | [] reuerendissimo in christo patri et domino domino hugoni diuina prouidencia Episcopo Valentino frater francisco eximenes ordinis fratrum minorum eius humilis seruus et filius... Els capitols compten tots següent; en el fol. 146 hi ha 'l capitol 166, que acaba al verso seguit del: Deo gratias explicit. [198]

E] [BIBLIOTECA DE D. ANTONI AGUSTÍN Y ALBANELL, arquebisbe de Tarragona 1586]. — En l'edició de Luca de 1772, t. VII, p. 86, s'anota 'l següent llibre que posseïa 'l savi arquebisbe de Tarragona en la seva Biblioteca Llatina de Manuscrits: 172. Francisci Eximeni ordinis fratrum Minorum ad Hugonem Episcopum Valentinum *Pastorale*, in quo de clero, statu, ac religione clericali agitur, item de dignitate Episcopali, & officio ejus, atque de præmio æterno. — Arnaldi de Podio ordinis fratrum prædicatorum *ars prædicandi* ad Hugonem Episcopum Dertosanum. — B. Augustini sermones xxv. ad fratres in eremo, vel de vita solitaria. El ms. constava de 150 folis de pergami. [199]

F] [BIBLIOTECA PUBLICA EPISCOPAL, Palma]. — El P. Villanueva, *Viage*, t. XXII (1852), p. 206, cita aquest ms., que ja no 's troba en la biblioteca: Otro códice fol. ms. en papel en el siglo XV, contiene las obras siguientes: *Incipit pastoralis liber magistri Francisci Eximenez*; es la obra conocida de este doctísimo Franciscano, dedicada a Don Hugo, Obispo de Valencia y escrita á instancias de Miguel de Miracle, rector de Penáguila, como se vé en su dedicatoria. *Tractatus de principatu Papæ editus a F. Augustino de Roma, ordin. heremitarorum S. August.* — *Prepositio adversus quosdam curiosos detractores ecclesiæ, quia possidet, et super statu eius: facta coram sanctissimo et beatissimo Romano Pontifice Dno. Nicolao quinto, vero devotissimo*. Esta obra es de Lope de Espejo, natural de Orihuela, de la cual Don Nicolás Antonio dió una noticia completa y muy conforme con este códice, que se escribió en Italia. [200]

Impressió

BARCELONA, Pere Posa, 5 desembre 1495. — En foli de 2 fulles sense xifrar, més liij; signatures preliminar de 2 folis, A de 4, B-H de 6, J de 8 (blanca la vuitena?). Imprès a 2 corondells en lletra gòtica de dos cossos; caplletres impreses. — Fol. 1 prel. el títol de fusta: Pastoral'. En el verso a: Epistola. || REuerendissimo in Christo || patri ⁊ dño domino Hugo || ni digna dei prouidēcia va- || lētino episcopo, frater Frā || ciscus eximenis... Al peu de a, el títol: Sequitur tabula que completa el plec prel. o fol. prel. verso b. Fol. 1, sign. A: Incipit liber pastoralis || editus a Francisco exi- || meniz magistro in sacra || pagina de ordine mino || rum ad instructionē pre || latorum. || Quid debet intellegi nomine clerici. || PRimo enim vi || dendē est: quid || intelligi debeat || nomine clerici?... Fol. liij verso b, acaba ·l llibre: ...Cui humiliter || supplico: vt vos pater reuerendissime di || rigat protegat et saluet ex consueta mise || ricordia. Que etiam nos omnes ad ei⁹ || regiam mages- tatem feliciter contuendā || in fine perducatur. Amen. || Espai d'una ratlla blanca. Uiri prestantissimi i sacra pagina magi || stri Francisci eximeniz ordinis minoruz || et catalani presens opus pre- clarum pa- || storale vocatum, nuper impressuz Bar || cinone per Petrum posa presbyteruz at || catalanum, finit. quinta Decembris, an || ni salutis. M.cccc.lxxxxv. Ferdinando || secundo felici- ter regnante. || Deo gratias. Utilitzem un exemplar de biblioteca particular y els de l'Arxiu de la Corona d'Aragó y de la Biblioteca Universitaria de Barcelona. [201

NOTA BIOGRÁFICA

No sabem la data de naixença de l'Eximeniz: sembla quasi segur que era de Girona y alguns autors creuen que en aquesta mateixa ciutat va pendre l'habit de franciscà. El ms. num. 39 el nomena *framenor de Girona* y hi tenia en 1380 una germana casada ab el notari Bernat Pintor ⁽¹⁾. Els primers documents ⁽²⁾ ens el mostren fent els exercicis per obtenir a Tolosa el mestratge en teologia; aquests van del 25 abril 1373 fins al 25 de març de l'any següent y son evident testimoniatge de que fruia la protecció real. El rey Pere III de les Cerimonies, en 25 abril, demana al duch d'Anjou que recomani l'Eximeniz, que està a punt de pendre ·l grau de mestre, al Conceller de l'Universitat de Tolosa ⁽³⁾, el qual també escriu directament una carta semblant, mudant els termes, y el 3 agost li concedeix cinquanta florins d'or per les despeses que tingui de fer al magistrarse ⁽⁴⁾; dos dies després la reina Elionor li fa entregar vint-y-cinch florins «en sustentació de les messions a ell faedores en obtenir lo

(1) «El 8 de maig de 1380 el rey Pere III concedeix an Bernat Pintor, notari de Girona y cunyat de mestre Francesch Eximeniz, que no tingui de sortir ab cap de les hosts que s'formin a Girona, a instancies de fra Eximeniz qui (diu el rey) *apud nos subscriptis efficaciter intercessit, quique majoris a nobis favores et gratias uberius promeretur* (reg. 1267, f. 100).» — Rubió y Lluch, *Documents per l'història de la cultura catalana mig-aval*, t. II, p. 168.

(2) No tenim com a bona la data de ·n Villanueva (*Viage...*, t. XVI, p. 42-43) que ·ns el presenta a Lleida en 1371, quant ni era mestre ni havia escrit gaire. En l'Universitat de Lleida la lectura de teologia, *lectura de l'alba*, anava a carrech d'un frare menor. «La parroquia de S. Juan, deseó... en 1371 que la regentase Fr. Francisco Eximeniz, bien conocido por sus escritos; mas negándose á ello el Provincial, se resolvió en 5 de noviembre quitar la lectura á aquella órden. Lo qual no se afectuó, y así en 1418 hallo que la servía Fr. Juan Nebot. de la misma órden, á quien estaba vinculada».

(3) Rubió, *Documents...* I, 244.

(4) Id., id., II, 168.

maestrat en theologia» (1); encara el rey, el primer dia de setembre, escriu al comte d'Armanyach pregantlo que recordi fra Eximeniç al canceller de l'universitat perque aviat pugui aconseguir el mestratge (2); a la fi, l'infanta Mata, muller de l'infant Joan, també recomana el frare menor al canceller de l'Estudi de Tolosa (3), en lletra escrita desde Valencia el 25 març 1374. Ignorem quan va poder obtenir l'Eximeniç el desitjat titol de mestre en teologia, que tan difícil era d'aconseguir, però el rey en Pere no s' cansa de repetir que tot ho fa en remuneració dels serveis rebuts, fent constar de passada la regoneguda suficiència del frare.

Se veu que del 1377 al 1380, tot y tenint al convent de Barcelona l'habitual residència, va fer algunes anades a Girona. En 12 octubre 1377 l'Infant Joan, desde Girona, escriu als consellers de la ciutat de Barcelona, agraint lo que li comuniquen mitjançant l'Eximeniç, pregantlos que donguin plena fé y creença a lo que aquest dirà, ben informat de l'intenció del duch de Girona, en tornant el frare a Barcelona (4); en la mateixa data escriu a mestre Eximeniç demanantli que envii en Pere Donzell y en Plaça, que han parlat de certs negocis ab el rey (5). Degué passar temporada llarga a Vich desde el moment que en 1379 va ferseli construir una celda (6) per la ciutat. L'Eximeniç va demanar al rey que dispensés al seu cunyat en Bernat Pintor, notari, d'haver de sortir en les osts que s' formessin a Girona y en Pere va accedirhi tot seguit com se pot veure per la carta del 8 de maig 1380 que hem anotat. Un any just després, en 17 de maig 1381, el rey li mana que no s' mogui del convent de Barcelona per anar a altre casa de l'ordre fins que sigui perfecta y llesta l'*obra* que havia començat la qual entén el rey que «serà gran salut de nima a tot christià qui en aquella voldrà entendre» (7). Sembla insinuar-se una intenció de mudar de residència, no sabem si per inclinació del frare o per disposició superior. Si fins aquí els documents ens el presenten a Catalunya, desde ara endavant se veu que va fer de la ciutat de Valencia la seva habitual estada. Va acabar a Barcelona, seguint el desig del rey, el primer llibre del *Crestià* no sabem ben be quin any, però ns consta que el 5 octubre 1384 ja havia acabat, estant a Valencia, el *segon* llibre (8). El 28 de maig ja havia escrit una obreta sobre el *Regiment de la cosa publica*, endreçada als Jurats de Valencia (9), mentrestant que el primer dia de desembre completava el voluminós *terç* llibre del *Crestià*; després de tant extraordinària producció podia ben dir, al dedicar al marquès de Villena el *dotzè*, l'any següent, que s' trobava *las e ujat*: per força hauria de patir d'excés de treball.

També continuaven les bones relacions amb l'infant Joan, qui va nome-

(1) «Item done a frare Fran. Eximenis, de l'orde dels frares menors de la ciutat de Barcelona, los quals la senyora reyna... manà que li donas...» Compte XLIX de n Berenguer de Relat, tresorer general, fol. 64, Arxiu del R. Patrimoni. Vegis també el document de l'Arxiu de la Cor. d'Aragó. Rubió, *Documents...* I, 248.

(2) Rubió, *Documents...* I, 249.

(3) Id., id., p. 254.

(4) Id., id., II, p. 168.

(5) Id., id., loc. cit.

(6) «Item despès per rahó com los donà an B. Des Mas e an Casacubert, axí com a obrés que foren assignats per tota la ciutat a una setla a fer a mestre Francesch Aximenis. E assó apar en libra de Concel, x ff». De un quadern den Jacme March, clavarí de la partida de Moncada, corresponent a l'any 1379. Nota que ns havia comunicat el Sr. Serra y Campdelacreu.

(7) Rubió, *Documents*, I, 292.

(8) Vegis el nostre num. 1.

(9) Vegis el nostre num. 35.

narlo, des d'Elna, confessor seu el 15 novembre 1384 ⁽¹⁾, y l'any següent, el 17 setembre 1385, li recorda, desde Vich, que l'Eximeniç li havia promès interposar la seva influència perquè fos batxeller en teologia fra Joan Paguera y que li fos donada llicència per ensenyar en el convent de Barcelona ⁽²⁾.

A Valencia, en el convent de Sant Francesch de la qual ciutat residencià més de vint anys (1384 a 1407), Eximeniç hi rebé tots temps honors. No havien passat gaires dies que havia endreçat als Jurats el llibre *Regiment de la cosa pública*, que 'l Consell de la ciutat, el dia 22 desembre 1384, li otorgà graciosament la quantitat de vint florins d'or «en alguna renumeració dels treballs e serveys per» ell «sostenguts e fets a la cosa pública de la dita ciutat» ⁽³⁾; en 5 maig 1389 acordà 'l Consell concedirli quinze florins d'or d'Aragó, a obs de fer un abit al reverent mestre Eximeniç ⁽⁴⁾. Tenim un presentiment de que la *Doctrina compendiosa*, obra en la qual un frare discuteix amb alguns ciutadans sobre la cosa pública, fou escrita a Valencia. Cuidaven molt bé 'ls Jurats d'obtenir copia de cada nou llibre que 'l nostre autor escrivia, per posarlo encadenat en la Sala del Consell perquè servís a instrucció dels ciutadans. Una nota sobre les relacions entre 'ls predicadors y els franciscans: devia esser per l'any 1387 que l'Eximeniç, veient passar a Sant Vicent Ferrer acompanyat de milers de persones, va dir, dirigitse a alguns ciutadans: *Frare Vicent que fa la bufa* ⁽⁵⁾. Per la primavera de l'any 1391, l'Eximeniç, a instancies del Jurats, va fer un viatge a les dones hermitanes religioses de Sant Miquel de Liria, y als monestirs de Portaceli, Valldecrist y Sant Geroni, a pregar y esplicarlos algunes necessitats y tribulacions de la ciutat: anaven el frare y un seu macip a cavall, els Jurats li pagaren amplament les despeses fetes lliurantli el 10 de juny deu florins d'or ⁽⁶⁾.

A les acaballes d'aquest mateix any 1391 va succeirli un fet de trascendencia. No sabem en quina iglesia ni ciutat ⁽⁷⁾, tot predicant, degué repetir la predicció de que cessaria tota potestat reial de prínceps cristians abans de finir la centuria, regnant solament la casa de França. L'Eximeniç, interpretant diferents autoritats de l'epoca, que avuy desconeixem, havia notat aquesta predicció, amb tot mirament y deferencia, en 1385 ⁽⁸⁾. Tant bon punt enterat en Lleida on se trobava 'l rey Joan, quals afectuoses relacions amb el frare son sabudes, mana 'l dia 27 de novembre al seu mestre racional mossen Pere d'Ar-

(1) Rubió, *Documents*, I, 325.

(2) Id., id., I, 332.

(3) «De nos &c. metets en compte de vostra data onze ff per aquells vint florins d'or, los quals nos entrevinents e sabents havets trameses e fets liurar realment al honrat e religiós Maestre Francesch Eximeniç, del orde dels frares menors, o a qui ell ha volgut, al qual lo Consell de la dita ciutat celebrat en lo present dia, graciosament atorgà aquells en alcuna remuneració dels treballs e serveys per aquell sostenguts e fets a la cosa pública de la dita ciutat, axí en ses preycacions solemnes com en ordenar e fer alguns llibres o obres morals e theologals a instrucció de bon crestianisme e de bon regiment; dels quals havem e tenim en la Sala de la Ciutat dessus dita...» Arxiu Municipal de Valencia, Claveria, 14. I.

(4) Vegis el document de 27 maig, publicat per Rubió, *Documents*, I, 357.

(5) «Com la ciutat per caritat e reverencia a Deu donà al religiós mestre F. Eximenez, del orde dels frares menors, en ajuda de ses necessitats, vint florins d'or. — Aquest fonch contemporaneo de Sant Vicent Ferrer y lo que li dix, ventlo anar acompanyat de millanars de persones: frare Vicent que fa la bufa». *Llibre de memories... de la Ciutat de Valencia*, any 1387, copia del segle XVIIIe, Biblioteca Nacional, París, esp. 147. Nota retreta per A. Morel-Fatio, *Rapport... sur une Mission philologique à Valence*, París, 1885, p. 66.

(6) Rubió, *Documents*... I, p. 367.

(7) No podia esser a Elna y com a bisbe, com posa 'l Sr. Daniel Girona, en l'*Extinció del casal de Barcelona*, p. 20 y següents. El fet passava en 1391 y l'Eximeniç no va esser nomenat administrador del bisbat d'Elna fins l'any 1403.

(8) *Regiment de prínceps*, primer volum, capítol 466.

tès que esbrini la veritat y qui si 'l frare fa tals vaticinis per art d'astronomia li digui de part seva que se li presenti ⁽¹⁾. Al mateix temps escriu a l'Eximeniç que cregui tot lo que mossen Pere d'Artès li dirà ⁽²⁾. El rey està sorprès de la profecia de l'Eximeniç per tal que es home scient y que l'ama y té en bona afecció. L'entrevista entre 'l savi Pere d'Artès y l'Eximeniç va donar per resultat una carta d'escusació que 'l nostre autor va presentar al rey, el qual va respondreli desde Vilafranca 'l 12 desembre amb una altra de molt afectuosa, acceptant les escuses y dientli que sempre que vulgui visitar-lo, tot hora 'l rey tindrà per agradable la visita ⁽³⁾. En Joan I resta però somogut pels vaticinis y les seves lletres reflecten una preocupació per l'art d'astrologia. Sempre més sembla que l'Eximeniç va esser persona afecta al rey Joan qui s'agradava dels seus consells. Va esser en agraïment dels bons oficis de mitjancer que va prestarli en Pere d'Artès en aquest negoci que l'Eximeniç va dedicarli l'any següent el seu *Llibre dels Angels*.

Desde aquest fet els documents del rey Joan, de la data precedent fins a sa mort son una mostra clara de que l'Eximeniç fruïa de la real confiança. Cinch dies després, al 17 desembre 1392, li encarrega 'l rey, junt amb fra Tomàs Olzina y fra Nicolau Çacosta, que examini 'ls llibres hebraïchs recullits en la robaria del Call de Valencia ⁽⁴⁾; el dia 27 demana un llibre y una lletra ⁽⁵⁾; en 29 juliol 1393, el deslliura d'una ampara de llibres per haver cessat els motius que l'havien justificada ⁽⁶⁾; el 1.^r abril de 1394 mana al batlle general de Valencia que siguin pagats a l'Eximeniç 500 sous anyals per misses en sufragi de l'anima del rey Pere ⁽⁷⁾; per ultim desde Torroella de Montgrí, el 5 maig 1396, poch abans de finar, l'informa sobre l'anada del Papa a Valencia ⁽⁸⁾.

El rey Martí 'l consulta sobre 'ls importants fets de l'Iglesia, juntament amb altres *solemnes doctors*, desde Saragoça 'l 31 desembre 1397 ⁽⁹⁾, y vint dies després (21 janer 1398) per debatre la mateixa qüestió el crida a Saragoça apressadament ⁽¹⁰⁾; y encara mig any més tard (16 agost) l'envia a cercar amb urgencia, al mateix temps que als valencians Jacme Escrivà y Roiç de Corella, pera tractar de «coses que no 's poden comanar a escriptura» ⁽¹¹⁾. El 9 juny 1402 li demana 'l retorn d'un llibre que 'l rey li havia prestat.

A l'Estudi de Valencia s'havien anat formant diverses escoles, y tant la ciutat com les persones eminents desitjaven, feia molt de temps, veureles refoses en l'universitat. Pera millor resoldre la qüestió, s'encarregà al mestre Francesch Eximeniç, al llicenciat en decrets Pere Català, al llicenciat en lleys

(1) «Entès havem que mestre Francesch Ximeniz, qui a vegades s'entremet en l'art d'astronomia, pronostica e diu que no passarà l'any 1400 no haurà algun rey de christians al món sino tant solament rey de França... som fort marvellats que ell vaticini ayals coses, car no 's pertanyen de semblant *hom tan scient e religiós com e'l es*; e, sinó per tal com l'amam e l'havem en nostra afecció, nos hi provehiriem en altra manera...» Coroleu, *Documents historichs catalans del segle XIV*, Barcelona, 1889, p. 134.

(2) Girona, *L'extinció del casal de Barcelona*, p. 24.

(3) Rubió, *Documents...* p. 372.

(4) Bofarull y Sans, *Datos para la historia de la bibliografía en la corte aragonesa*, en el *Boletín de la Sociedad Arqueológica Luliana*, 1888, p. 207.

(5) Rubió, *Documents...*, I, 377.

(6) Id., id., 380.

(7) Id., id., 380.

(8) Id., id., II., p. 168.

(9) Arxiu de la Corona d'Aragó, reg. 2240, f. 23.

(10) Id. id., reg. 2240, f. 35.

(11) Id. id., reg. 2242, f. 21 verso.

Francesch Tallat y al notari Salvador Ferrando, la redacció d'uns estatuts per la reunió de les diverses escoles en una sola de general: complida la comanda els estatuts foren presentats al magistrat el 27 setembre 1399 ⁽¹⁾.

La piadosa reina Maria, la muller del rey Martí, feia l'any 1404 tals encarrecs a l'Eximeniç que demostraven la confiança més absoluta: el 16 setembre li dona, segons albarà fet a Valencia, deu florins per vestir pobres ⁽²⁾; el 22 octubre li confia la grossa quantitat de doscents cinquanta florins d'or per la «messió ordinaria e altres necessitats dels frares del monestir del Sant Esperit», que no feia gaire la reina havia construït en el terme de Murvedre ⁽³⁾. Podria esser durant aquest temps d'estada de la reina per terres de Valencia que el frare menor va escriure el devocionari que ella li havia diverses voltes demanat, y que va titular *Scala Dei*. Quan la reina va trobar-se a Vilaral en l'article de la mort, en Martí d'Aragó, desde Valencia (28 desembre 1407), escriu al seu metge Pere Soler, dientli, entre altres coses referents a la salut de la seva esposa «per ço havets tramés a mestre Francesch Eximeniç per tal que la dita reyna pogués servir al fet de la sua anima» ⁽⁴⁾. La reina Maria va morir l'endemà.

Benet XIII havia convocat el concili de Perpinyà pel dia de Totsants de l'any 1408; en Martí d'Aragó, que ja hem vist que s'havia aconsellat amb l'Eximeniç sobre el Cisma, havia contestat a les instancies de Carles VI de França que no volia negar l'obediencia a Benet ni ferse representar al concili de Pisa però si participar al de Perpinyà ⁽⁵⁾. Era aquest un concili quasi català, y el rey d'Aragó per força havia de posarhi la seva influencia. Va retardarse en l'obertura una quinzena. Dos dies abans, el 13 novembre, el papa va donar a l'Eximeniç la dignitat de patriarca de Jerusalem, en l'iglesia principal de Perpinyà, essent consagrat pel cardenal arquebisbe d'Auch, en Joan d'Armanyac ⁽⁶⁾. L'hora dels honors li arribava quan ja era vell y malalt ⁽⁷⁾. Al cap d'una mesada, 19 desembre, Benet XIII va nomenarlo bisbe d'Elna «in administratione» creantlo cardenal de Sant Llorenç «in Lucina» ⁽⁸⁾. No gaire més d'un mes degué durar el seu bisbat si hem de creure un epitafi, avuy perdut, que duen els autors de *Gallia christiana* copiantla del convent de S. Francesch de Perpinyà, ont de segur va esser enterrat; es així: D. D. FRANC. XIMENIUS ORDIN. MINOR., EPISC. HELNENSIS ET PATRIARCHA HIEROSOLYMITANUS, OBIIT DIE 23 JANUAR. 1409; HIC EST TRANSLATUS DIE 17 SEPT. 1623. Aquesta inscripció ha d'esser per força antidataada perque's tenen proves d'haver l'Eximeniç exercit actes propis del seu carrech desde el mateix dia de la seva suposada mort fins al 6 març següent en que fa un nomenament de rector de Sant Joan d'Albera ⁽⁹⁾. Així com ignorem la data de la naixença ignorem també la de la mort.

Com se veu, Benet XIII y el nostre autor, que en 1405 li havia dedicat el

(1) Villanueva, *Viage literario...*, II, 108.

(2) Arxiu de R. Patrimoni, compte XII den Jaume Pastor, tresorer general, f. 50, verso.

(3) Id., id., f. 64 verso.

(4) Girona, *L'extinció del casal de Barcelona*, f. 37.

(5) Valois, *La France et le Grand Schisme d'Occident*, París, t. IV, 1902, p. 59.

(6) Tolrá de Bordas, *L'ordre de Saint François d'Assise en Roussillon*, Perpinyà 1884, p. 83.

(7) A l'acabar la *Vida de Jesucrist*, se queixa de la seva vellesa; en la dedicatòria del *Pastorale* diu que es «senex et infirmus».

(8) Eubel, *Hierarchia catholica mediæ ævi*, t. I, p. 248.—Chevalier, *Bio-bibliographie du Moyen âge*, 4800.

(9) Puiggari, *Catalogue biographique des évêques d'Elne*, Perpinyà, 1842, p. 69.

Psalterium Laudatorium, se coneixien be; entre les acusacions d'heresiarca que ls cardenals del concili de Pisa acumulaven contra Pere de Luna hi ha la de que l'Eximeniç li havia ensenyat l'art d'interrogar el dimoni ⁽¹⁾. Sobre la seva creencia en magia y coses estranyes o extraordinaries, quasi comunes en l'Edat mitjana, que fan recordar els vaticinis que motivaren la carta del rey Joan I, fa curiosos extrets de les obres d'Eximeniç el Dr. Torras y Bages ⁽²⁾. No obstant en termes ben categorichs el nostre autor condemna aquestes exageracions supersticioses ⁽³⁾, que posa com pecats contra'l primer manament.

D'aquesta manera ns trobem que si be pot seguirse gaire be any per any la seva vida durant la seva estada a Catalunya (la *nostra Catalunya* segons ell diu) fins a l'anada y permanencia a Valencia y a la seva anada al concili de Perpinyà y mort al Rosselló, ignorem encara les dates justes de la naixença y de la mort de l'Eximeniç ⁽⁴⁾.

Estariem ben satisfets que l'estudi que hem presentat servís de prospecte per la publicació de les obres de l'Eximeniç, que pels actuals llegidors poden considerar-se inedites, talment estan escampades per manuscrits de difícil consulta y per edicions antigues de la més gran raresa. El dia que aquesta publicació s'emprengui, estarà més dignificada la nostra llengua y tindran a la mà material abundós els que s'interessin per l'història de la literatura, de les costums y de les idees en la nació catalana.

(1) Joan Guiard, ardiaca de Poitiers declara: «Et inter ceteros habuit unum fratrem Minorem, magistrum in theologia, quem nuper fecit patriarcham Jerosolimitanum, qui dicebat sibi, quod erat secum, quomodo ipse invocaret demones, et quares et quas petitiones faceret; quomodo non erat secum, ipse mandabat sibi in scriptis et per litteras». Valois, *La France et le grand Schisme d'Occident*, t. IV, p. 96.

(2) *La tradició catalana*, Barcelona, 1892, pp. 455-532.

(3) «...E de usar e recorrer a persones que usen o dan fe en avyrs, ço es trobaments, volaments, cants o gestets de auzells, en gests, esguards o en encontra de hom o de fembra adret o diforme; en trobaments, gests o moviment de bestia o cosa alguna; en adivinació que's fa per sorts; en art magica o constellacions de esteles, sol, luna o altres planetes o senyals del cel, creent que segons aquells l'om, de necessitat, use de franch arbitre o haje a fer be o mal, e semblants coses; en sompnis, en nigromantichs, invocacions, pactes o respostes de dimoni, esguardaments de mans, filosomia o altres senyals del cors; en adivinacions que's fan per versos del Saltiri o dels Evangelis o altres Escriptures. E de usar o darse en adivinacions altres que's fan per persones qui son fetes ministres dels diables, en diverses maneres, axí per via de alaments com per cercles, rotols, permissions de sacrificis qui fan al diable. E de usar de art malefica e de art notoria; e de esquivar, de recorrer o de usar de remeys vans e erroneus, axí com ligadures, conjurs, encortaments, characters, breus, cartells o nomines, encara que sien sagellades, dites o escrites ab paraules de la sancta Escriptura, creent que per esser escrites per persona certa o incerta forma trista o plegami, o per esser ligades o embolumades o portades en certa forma o en cert loch, més que no en altre, serà hom preservat o obtindrà ço que vol o serà deliure de malalties, perills o altres adversitats o coses que no vol. E de usar de observancia de dies, mesos o anys o ores o kalendes en començaments de obres, viatjes o altres actes, creent que per tal observancia obtindrà prosperitats o ço que vol esquivarà adversitats. E axí matxix deu esquivar de usar o de dar fè en estrenes de primer dia del any ne altres fats, dons que's fan per compra o mudament de alberch o heretat, presentant peix viu o altres semblants, crehent que per semblant coses l'om es prosperat. E de creure que fades, bruxes, homens o dones encantades o semblants coses sien res; o que lo diable haja poder sobre algú ni en altre manera sinò en tant com a nostre senyor Deu plau donar, e l'om permet usar. E de dar fe ne usar de observancia alguna altra per la qual creença o us se puga seguir destorb o mirvament de la ferma creença e amor que l'om es tengut posar de haver en Deu, car lo dimoni per enecat hom ne ha introduïdes, axí com en colliments com en creximents e nudriments de infants com en altra manera tantes que no les poria hom bonament explicar per menut». *Cercapou*, primer punt, primer manament.

(4) Podriem afegir, referintnos a la nostra pag. 680, que es quasi cert que va pendre l'habit a Girona fent la seva professió al convent de Sant Francesch de Barcelona. El P. Coll, en sa *Corona seráfica...*, llib. III, cap. XXXVIII, declara haver vist, en l'arxiu de l'ordre de Sant Francesch del convent de Madrid, una cronica llatina del P. Angel Vidal on constaven aquests actes de presa d'habit y de professió. Nota treta de Tolrà de Bordas, *L'Ordre de Saint François d'Assise en Roussillon*, Perpinyà, 1884, p. 75.

SUMARI *

BIBLIOTHEQUES ACTUALS

- ALBI, Biblioteca municipal, 100.
- BARCELONA, Arxiu de la Corona d'Aragó, 28, 37, 38. — Arxiu Capitular, 21, 60, 161, 162. — Arxiu del Palau, 27, 155, 156. — Arxiu de la Comunitat de Santa Maria del Mar, 43, 140. — Biblioteca Provincial Universitaria, 12, 57, 102, 127, 139, 148, 149, 163. — Biblioteca de l'Ateneu Barcelonès, 67. — Biblioteca de l'Academia de Bones Lletres, 185. — Biblioteca del Seminari, 59. — Biblioteca del Col·legi de Sant Ignasi (Sarrià), 109. — Biblioteca de l'Institut d'Estudis Catalans, 42, 72, 112. — Biblioteca Dalmases, 3, 17, 18, 61, 107, 171, 172, 179, 187, 196. — Biblioteca de D. Isidro Bonsoms, 71, 82, 128, 141. — Biblioteca de D. Salvador Babra, 50, 151, 152, 160, 173, 184, 192.
- CHANTILLY, Biblioteca del duc d'Aumale, ara Institut de França 92, 101.
- ESCURIAL, Biblioteca de Sant Llorenç, 2, 64, 65, 74, 75, 116-121, 135, 194.
- GIRONA, Biblioteca del Seminari, 63, 150, 165.
- HALLE DEL SAAL, Biblioteca del Dr. Hermann Suchier, 55.
- MADRID, Biblioteca Nacional, 4, 11, 14, 15, 16, 41, 49, 56, 62, 73, 76, 77, 106, 108, 113, 114, 122, 126, 153, 166, 167, 182, 190, 197. — Biblioteca de l'Academia de l'Historia, 6, 115. — Biblioteca del Palau Real, 22, 168. — Biblioteca del Noviciado de la Universidad Central, 123. — Biblioteca de D. Narcís J. de Liñan, 186.
- MILÀ, Biblioteca Ambrosiana, 99, 195.
- PALMA DE MALLORCA, Biblioteca publica Episcopal, 200.
- PARIS, Biblioteca Nacional, 29, 39, 66, 83-91, 103, 164, 178, 183, 191, 198. — Biblioteca de l'Arsenal, 93, 94, 176.
- SANT-PETERSBURG, Biblioteca Imperial, 125.
- VALENCIA, Biblioteca Universitaria, 157, 158, 159. — Biblioteca Metropolitana, 5, 10, 19, 20, 32, 154, 181.
- VICH, Arxiu Municipal, 30, 170. — Museu Episcopal, 30, 170.

BIBLIOTHEQUES DESAPAREGUDES

- ALCALÀ DE HENARES, Biblioteca de la Universidad, 123. — Biblioteca del Col·legi de Sant Pere y Sant Pau, 188.
- BARCELONA, Llibreria dels reis d'Aragó, Martí (1410-1413), 53. — Llibreria de Pere, conestable de Portugal (1446), 132, 180. — Biblioteca del convent de Sant Agustí, 185. — Biblioteca del convent de Santa Caterina, 102, 163, 173. — Llibreria de la Companyia de Jesús, 59. — Llibreria del bisbe Tomas Loris 59. — Llibreria de D. Josep Anton Llobet y Vall-lloera, 128. — Llibreria de D. Miquel Mayora, 55.
- CASTRES, Castell den Jaume d'Armanyac, duc de Nemours, 101.
- FOLGONS, Castell den Pere Galceran de Cartellà, 70, 111.
- GUADALAJARA, Castell, llibreria d'Iñigo Lopez de Mendoza, marquès de Santillana, 76.
- MOULINS, Castell, llibreria dels ducs de Bourbon, 92, 101.
- MADRID, Biblioteca Osuna, 76.
- PALMA DE MALLORCA, Col·legi de la Sapiencia, 42.

* Els numeros son els de les notes bibliografiques. Les dates que van entre parentesi se refereixen generalment a l'execució o traducció de cada llibre.

- PARIS, Llibreria del cardenal Mazarin, 84. — Llibreria de L. J. Gohier (1831) 23, 175.
 PERPINYÀ, Llibreria del convent de Sant Francesch, 105, 174. — Escriptori d'Antoni Puig (1493), 69. — Escriptori den Francesch Puigdenlluch (1473), 45, 68, 105.
 POBLET, Llibreria del monestir, 46, 130.
 RIPOLL, Llibreria del monestir, 37.
 SANT CUGAT DE VALLÈS, Llibreria del monestir, 28, 38.
 SANT PERE DE RODES, Llibreria del monestir, 29.
 SANTES CREUS, Llibreria del monestir, 110.
 SEGOVIA, Llibreria de Isabel I de Castella, la Catòlica (1503), 78, 79, 122, 134.
 SCALA DEI, Llibreria del monestir, 127.
 SEVILLA, Llibreria del convent de l'Angel, 6.
 TARRAGONA, Llibreria de l'Arquebisbe D. Antoni Agustin Albanell (1586), 51, 52, 199.
 TEROL, Llibreria Gil Sanchez Munyoz, 50, 160.
 VALENCIA, Llibreria d'Alfons d'Aragó el Magnànim (1417), 54. — Llibreria de la reina Maria (1421), 131, (1458), 58, 104, 129, 133, 143. — Sala del Consell, 1, 9, 13, 31, 35. — Llibreria del convent de Sant Francesch, 7, 189.
 VALLDEBRON (Barcelona), Llibreria del monestir de Sant Geroni (1417), 14.

POSSEIDORS DE LLIBRES

- Agustin Albanell, Antoni, arquebisbe de Tarragona, la seva llibreria (1586), 51, 52, 199.
 Alfons d'Aragó el Magnanim, llibres seus a Valencia (1417), 54.
 Armanyac, Jaume de, duc de Nemours, 1437-1477, era al Rosselló en 1463, té un *Llibre de Dones* (1427), 101.
 Béthune, Arman Josep, 1738-1800, les seves armes en el relligat d'un *Livre des Anges* (s. XVe), 91.
 Blasco, Vicens, té a Valencia una *Vida de Jesucrist* (s. XVe), 157.
 Borromeu, Frederich, fundador de l'Ambrosiana, llibres, 99.
 Bourbon-Condé, armes, llibreria dels ducs de Bourbon (1523), 92, 101.
 Briviesca, Hernando, de, envia llibres a l'Escorial per encarrech de Felip II (1576), 74-75, 117-120, 135.
 Bruges, Lluis de, té un *Livre des Anges* (s. XVe), 87.
 Bulbena y Tusell, Antoni, 25, 34, 144, 147.
 Cartellà, Pere Galceran de, llibres seus al castell de Folgons (1523), 70, 111.
 Català, mestre Andreu, un llibre *De triplici stato mundi* que va copiarli en Pere Paiví (1473), 194.
 Caterina d'Armanyac, muller de Joan II de Bourbon, morta en 1486, armes de Bourbon, en una *Vida de Jesucrist* trad. francesa, 178.
 Channray, sœur Clémence de, de l'hospital de Beaune, un *Livre des Anges* (1476), 88.
 Codony, Antoni, menor, mercader francès de Barcelona, un *Llibre de Confessió* y altres obres (1621), una *Vida de Jesucrist* (1625), 142, 173.
 Coislin du Cambout, Pere, bisbe d'Orleans, 1636-1706, va heredar els llibres Séguier, en 1732 un *Livre des Anges* del s. XVe, 89.
 Colbert, J. B. Antonin, 1731-1732, un *Livre des Anges* de 1476, 88.
 Condé, armes Bourbon-Condé en un *Livre des Anges* de 1452, que passa a l'Hotel Condé en 1661, un *Llibre de les Dones*, 92, 101.
 Cornet, senyor de Puigcerdà, regala un llibre (s. XVIIe), 39.
 Cornet y Marc, Narcisa, un *Llibre de les Dones* (1616), 109.
 Cortada, Alexandre, 96.

- Cuyse, Anne de, viuda del noble Joan Rapine, conseller y mestre racional, governador del comtat d'Auxerre (s. XVe), 84.
- Desledó, Pons, mercader de Mallorca, fa escriure un *Llibre de les Dones* (1438), 103.
- Faure, Antoni, un *Pastorale* del s. XVe, 198.
- Gamaches, mariscal de, Joaquim de Rouault, senyor de Bois-Ménard, un *Llibre de les Dones* de (1427), 101.
- Gohier, L. J., la seva llibreria (1831), 23, 175.
- Guillebert, Gaucian, maistre boullanger, un *Livre des Anges* (s. XVe), 90.
- Joana de França, filla de Carles VII de França, muller de Joan II duch de Bourbon, morta a Moulins (1382), la seva firma en una *Vida de Jesucrist* trad. francesa, 178.
- Loris, Joan Dimas, un llibre seu, 59.
- Martínes, Alonso, arxiprest de Talavera en Santa Maria de Tolèdol (1448), 121.
- Medina, Alberto de, (1537), un *Libre de les Dones* trad. castellana (1473), 122.
- Oliver, armes (s. XVe), 12.
- Paguera y de Berardo, Ramon de (s. XVIIe), un *Llibre de les Dones* (s. XVe), 109.
- Paulmy, un *Livre des Anges*, 94.
- Pere, conestable de Portugal, rey dels Catalans, llibres seus (1446), 132, 180.
- Picard, Ch. A., un *Livre des Anges* (s. XVe), 94.
- Puig, Antoni, calçater de Perpinyà (mort 1498), llibre seu, 69.
- Puigdenlluch, Francesch, mercader de Perpinyà (mort 1473), llibres seus, 45, 68, 105.
- Roussel, Estienne, maistre aux arts a Paris, se fa escriure un *Livre des Anges* (1452), 92.
- Sala, Antoni, mercader de Barcelona, dona un *Scala Dei* al seu fill Pere Sala, monjo cartoixa de *Scala Dei* (s. XVe), 127.
- Sala, Pere, monjo de Scala Dei, dona al monastir un *Scala Dei*, 127.
- Salazar, un llibre de la seva colecció, 115.
- Sanlúcar, comte-duch de, llibres seus, 6.
- Séguier, Pere, 1588-1672, un *Livre des Anges* (s. XVe), 89.
- Suchier, Hermann, professor de l'universitat de Halle del Saale, un *Llibre dels Angels*, 55.
- Çavall, Ramon, mestre racional y conseller, un *Terç del Crestià*, un llibre de la seva viuda (1416-1417), 14, 182-186.
- Vilella, carnicer de Perpinyà, compra, als hereus d'Antoni Puig, un *Llibre dels Angels* (1499), 69.
- Voisin, J. de, reb un llibre den Cornet, de Puigcerdà, s. XVIIe, 39.
- Zalusky, gran bibliòfil de Praga, un *Scala Dei*, 125.

ESCRIVENTS Y LLIBRERS

- Albis, Joan de, llibrer (1396), 13.
- Bartomeu, escriptor (1445), 57.
- Batlle, Joan, llibrer (1900), 25.
- Colomer, escriptor de Tarragona, vèn pergamins (1421), 131.
- Clos, Feliu, llibrer (1904), 34.
- Comes, Guillem, corredor de llibres (1417), 14.
- Duran, Antoni, savater, escriu un *Llibre dels Angels* (1406), 50.
- Gontart, escriptor o traductor al francès de la *Vida de Jesucrist* (s. XVe), 178.
- Gundisalvus, escriptor (s. XVe), un *Llibre de les Dones*, 107.
- Joan, escriptor castellà d'un *Libro de las Donas* (s. XVe), 114.
- Martí, Antoni, escriptor de Valencia (1431), 56.
- Mudarra, Andreu, escriptor castellà d'un *Libro de las Donas* (1473), 122.

- Navarro, Lloys, escrivent d'una *Vida de Jesucrist* (1428), 164.
 Nersus, escrivent d'un llibre den Fontana (1456), 183.
 Oliver, Pau, escrivent menorquí a Barcelona d'un *Llibre de les Dones* (1478), 106.
 Orla, escrivent a Valencia (s. XVe), 157.
 Pane et vino, Petrum de, escrivent d'un *De triplici stato mundi* (1473), 194.
 Petrus, escrivent d'un *Libro de las Donas* (s. XVe), 115.
 Rodrigues de Sevilla, Manuel, escuder del rey de Castilla y notari a Benavente, copia trad. castellana d'un *Llibre dels Angels* (1450), 77.
 Saulina, Antoni Gabriel, escrivent (1455), 3.
 Sorell, Bartomeu, escrivant mallorquí d'un *Llibre de les Dones* (1438), 103.
 Çagrau, Miquel, pellicer de Barcelona, copia un *Llibre de les Dones* (1435), 102.
 Çamora, Alfonso de, escrivent d'una trad. castellana del *Llibre dels Angels* (s. XVe), 76.
 Cesgleyes, mossèn Francesch, canonge de Tarragona, compra pergamins per escriure un llibre de *Contemplacions* (1421), 131.
 Vaufredi, Franciscus, escrivent (s. XVe), 67.
 Vilardell, Jaume, esparter de Barcelona, escriu un *Llibre dels Angels* (1486), 59.

IMPRESSORS Y CIUTATS ON HAN IMPRÈS

- ALCALÀ DE HENARES, Miguel de Eguia, 28 janer 1527, *Natura Angelica*, 82.
 Amorós, Carles, Barcelona, 1509, *Doctrina compendiosa*, 47.
 BARCELONA, Amorós, 1509, *Doctrina compendiosa*, 47. — Bellestar y Giglo, 11 agost 1523, *Scala Dei*, 138. — Gumiel, 27 octubre 1494, *Scala Dei*, 136. — Luschner, 16 maig 1501, *Scala Dei*, 137. — Miquel, 4 setembre 1494, *Libre dels Angels*, 72. — Posa, 1486? *Qüestions?*, 5 desembre 1495, *Pastorale*, 151, 201. — Pou, 2 abril 1507, *Confessional*, 1507, *Art de ben morir*, 146, 150. — Rosenbach, 21 juny 1494, *Libre dels Angels*; 8 maig 1495, *Libre de les Dones*, 71, 112.
 Bellestar, Dimes, amb Joan Giglo, Barcelona, 11 agost 1523, *Scala Dei*, 138.
 Borrás y Mestres, Barcelona, 1906, *Tractat de confessió*, 147.
 BURGOS, Fadrique de Basilea, 15 octubre 1490, *Natura Angelica*; 30 maig 1517, *Natura Angelica*, 80, 81.
 Cofman, Cristofol, Valencia, 28 janer 1499, *Regiment de la cosa publica*, 36.
 Eguia, Miguel de, Alcalà de Henares, 28 janer 1527, *Natura Angelica*, 82.
 Fadrique de Basilea, Burgos, 15 octubre 1490, *Natura Angelica*; 30 maig 1517, *Natura Angelica*, 80, 81.
 Giglo, Joan, amb Dimes Bellestar, Barcelona, 11 agost 1523, *Scala Dei*, 138.
 GINEBRA, Adam Steinschaber, 24 març 1478, *Livre des sains Anges*, 95.
 Giró, Fidel, Barcelona, fragment de *Terç del Crestià*, 24.
 GIRONA, un frare de Sant Francès? 1486, *Qüestions...*; Gumiel, 20 març 1496, *Psaltiri*, 151, 186, 193.
 GRANADA, Ungut y Pegnitzer, 30 abril 1496, *Vita Christi*, 177.
 Gumiel, Diego de, Barcelona, 27 octubre 1494, *Scala Dei*; 3 janer 1495, *Flor de virtuts*; Girona, 20 mars 1495, *Psaltiri*; 5 juny 1495, *Paris e Viana*, 136, 186, 193.
 Lenoir, Michel, Paris, 2 agost 1505, *Livre de saintz Anges*; 5 janer 1518, *Livre des saintz Anges*, 97, 98.
 Le Roy, Guillaume, Lió, 20 maig 1486, *Livre des saints Anges*, 96.
 Lió, Le Roy, 20 maig 1486, *Livre des saints Anges*, 96.
 Luschner, Joan, Barcelona, 16 maig 1501, *Scala Dei*, 137.
 Miquel, Pere, Barcelona, 4 setembre 1494, *Libre dels Angels*, 72.

- Palmart, Llorenç, Valencia, 29 janer 1483, *Primer del Crestià*; 15 març 1484, *Regiment de Princesps*, 8, 33.
- PARIS, Lenoir, 2 agost 1505, *Livre des saints Anges*; 5 janer 1518, *Livre des saints Anges*, 97, 98.
- Pegnitzer, Joan, amb Meinart Ungut, Granada, 30 abril 1496, *Vita Cristi*, 177.
- Posa, Pere, Barcelona, 1486? *Qüestions?*; 5 desembre 1495, *Pastorale*, 151, 201.
- Pou, Gabriel, Barcelona, 2 abril 1507, *Confessionari*; 1507, *Art de ben morir*, 146, 150.
- Puigventós, Jaume, Barcelona, 1900, fragments del *Terç del Crestià*, 25.
- Rosenbach, Joan, Barcelona, 1492, *Flor de la Bíblia*; 21 juny 1494, *Libre dels Angels*; 1495, *Peccador remut*; 8 maig 1495, *Libre de les Dones*; Perpinyà, 15 janer 1503, *Cirurgia de Argilata*, 39, 71, 112.
- Spindeler, Nicolau, Valencia, 3 juliol 1497, *Confessió*, 144.
- Steinschäber, Adam, Ginebra, 24 març 1478, *Livre des sains Anges*, 95.
- Ungut Meinart, amb Joan Pegnitzer, Granada, 30 abril 1496, *Vita Christi*, 177.
- VALENCIA, Palmart, 29 janer 1483, *Primer del Crestià*, 8. — Palmart, 15 març 1484, *Regiment de princeps*, 33. — Cofman, 28 janer 1499, *Regiment de la cosa publica*, 36. — Spindeler, 3 juliol 1497, *Confessió*, 144. — ? 1502, *Confessió*, 145.
- VALLADOLID, Villaquiran, 29 juliol 1542, *Carro de las Donas*, 124.
- Villaquiran, Joan de, Valladolid, 29 de juliol 1542, *Carro de las Donas*, 124.

AUTORS Y OBRES QUE S TROBEN EN ELS MANUSCRITS Y IMPRESSIONS

- Agustí, sant, *Demanda a Santa Maria* (1486), 151². — *Oració* (1486), 151⁸.
- Agustí de Roma, *Tractatus de principatu Papæ editus a F. Augustino de Roma, ordin. heremitanorum S. August.* (s. XVe), 200.
- Augustini. B. *Augustini sermones XXV. ad fratres in eremo, vel de vita solitaria* (s. XVe), 199.
- Amador, *Vida de sant* (1486), 151⁵.
- Canals, fra Antoni, predicador, *Exposicions en laor del Ave Maria, Pater Noster y Salve regina*, les dedica a mossèn Pare d'Artès (s. XVe), 185².
- Capdevila, Arnau de, *Tractat de les monedes de Catalunya*, 44⁵.
- Cassà, Joan, *Collacions dels Sants Pares del Desert* (s. XVe), 41¹.
- Com en tota aquesta present vida...*, tractadet devot (s. XVe), 49².
- Dotze divendres que mostrà Jesuchrist a S. Pere* (1486), 151³.
- Epistola de Jesucrist...* (1486), 151⁶.
- Espejo, Lope de, d'Oriola, *Propositio adversus quosdam curiosos detractores ecclesiae, quia possidet, et super statu eius: facta coram sanctissimo et beatissimo Romano Pontifice Dno. Nicolao quinto, viro devotissimo*, (s. XVe), 200.
- Exercici de moderació* (s. XVe), 142².
- Ferrer, Sant Vicent, *Sermó fet... Valencia* 24 juliol 1410 (s. XVe), 169¹.
- Gerson, Jean de, *Montaigne de Contemplation* (s. XVe) 93².
- Jahuda Bonsenyor, *Proverbis e dits de philosops* (s. XVe), 44⁴.
- La fruta por el sabor...*, versos castellans (s. XVIe), 169.
- Libre de les bones costumes*, 43².
- Llobet, Joan, mestre en theologia, *Per tal com los nostres actes...*, *Per meditar cascun dia...*, *Purificació de la Verge...*, *Vida d'una santa* (s. XVe), 172².
- Lull, Ramon, *Libre de Cavayleria* (s. XVe), 42¹. — *Raymundi Lullii Apostrophe: Suscipiat sublimis apex Reverenda Corona...* (s. XVe), 197².
- Malla, Felip de, *Peccador remut*, Rosenbach, 1495, 71.
- Metge, Bernat, *Ystoria de Valter e de Griselda* (s. XVe), 42².

- Nota virtutem Fraxini* (s. XVe), 171.
 Pachs, mallorquí, *Doctrina moral* (s. XVe), 44¹.
 Pasqual, sant Pere, *Libre de la flor de la Biblia* (s. XVe), 39².
Peccats contra l'Esperit Sant (s. XVe), 171.
 Perillós, Ramon de, *Viatge al Purgatori de Sant Patrici* (1486), 151⁴. — Trad. castellana (segle XVIIe), 152.
 Podio, Arnal de, *Ars prædicandi*, dedicat a Hug, bisbe de Tortosa (s. XVe), 199.
Primerament yo confesso..., vint regles de confessió en aragonès (s. XVe), 49⁴.
Salutació qui es Ave Maria (s. XVe), 128².
Secret dels Secrets (s. XVe), 43².
Serchapou del Cartoxà (s. XVe), 128³.
Tabule fidei christiane (s. XVe), 163.
Tembre Deu es saviea... maximes devotes, 49³.
Tenasmon es una malaltia... (s. XVe), 103.
Testament de Jesucrist (1486), 151⁷.
Tractat devot en dues partides, acabat en 1336 de l'Incarnació, (s. XVe), 128¹.
Tractat... de providencia sobre consell (s. XVe), 142¹.
Un jorn després dinar..., versos (s. XVe), 171.

PERSONES DIVERSES DE LES QUALS SE FA MENCIÓ EN ELS MANUSCRITS
Y EN LES IMPRESSIONS

- Agnès, madona, viuda den Ramon Çavall, se vèn un llibre del seu marit, (1417), en Guillem Fontana li dedica la traducció del *Psalterium laudatorium* (1416), 14, 182-186.
 Alexandre, 43³.
 Alfons, marquès de Villena, comte de Denia y de Ribagorça, nét de Jaume II d'Aragó, Eximeniç li dedica 'l *Regiment de Princeps* (1385-1386), 27-33.
 Aristotil, 43².
 Artès, mossèn Pere de, mestre racional dels reis Joan y Martí; retrat, 61. — Eximeniç li dedica el *Llibre dels Angels*, 49-100. — Eximeniç li dedica la *Vida de Jesucrist*, 154-178. — Antoni Canals li dedica un llibre, 185².
 Benet XIII, elegit papa 28 setembre 1398, Eximeniç li dedica 'l *Psalterium laudatorium*, 181.
 Berenguer de Ribalta, bisbe de Tاراçona (1404-1405), Eximeniç li dedica 'l *Psalterium laudatorium*, 179, 180, 182-186.
 Bernat, Joan, notari y escrivà de la cort de l'oficial del bisbe de Barcelona, publica 'l *Llibre de les Dones* (1495), 112.
 Cardona, fra March, ducat del duch de Prades, conte (s. XVe), 107.
 Carles VII de Valois, rey de França (1452), 92.
 Caterina, germana de Carles V, reina de Portugal, el framenor traductor li dedica 'l *Carro de las Donas* (1542), 124.
 Corella, Joan Roig, prepara l'edició del *Primer del Crestià* (1483), 8.
 Cuenca, fra Miguel, prior del monestir de Sant Bernat, prop de Tolèdol, traductor del *Llibre dels Angels* (1434), 73, 74.
 Desplà, Ramon, diputat del General de Catalunya (1413), 53.
 Deunis Areopagita, Sant, 83-86.
 Diez Daux, Martí, regent la tresoreria de la senyora Reina (1421), 131.
 D'Osorno, majordom del comte d'Haro en Villalpando (1450), 77.
 Dubrowsky, bibliotecari de l'Imperial de Sant-Petersburg prin. s. XIXe, 125.
 Fontana, Guillem, tradueix el *Psalterium laudatorium* (1416), 182-186.

- Guadaluppe, fr. Joan de, prior de Santa-Maria de Guadaluppe, fa copiar un *Libro de las Donas* (1473), 122.
- Gualtas, Violant de, Valencia (s. XVe), 154.
- Guargils, misser, Valencia (s. XVe), 154.
- Gurp, Bernat de, jurat de Valencia, Eximeniç dedica 'l *Regiment de la cosa publica* (1384), 35, 36.
- Hug de Llupià y de Bages, elegit bisbe de Valencia per Benet XIII 28 novembre 1398, Eximeniç li dedica 'l *Pastorale*, 195-201.
- Johan, Pere, jurat de Valencia, Eximeniç dedica 'l *Regiment de la cosa publica* (1384), 35, 36.
- Maria de Luna, primera esposa del rey Martí d'Aragó, Eximeniç li dedica *Scala Dei*, 125-138.
- Malet, Bernat, jurat de Valencia, Eximeniç dedica 'l *Regiment de la cosa publica* (1384), 35, 36.
- Marrades, Jacme de, jurat de Valencia, Eximeniç dedica 'l *Regiment de la cosa publica* (1384), 35, 36.
- Miracle, Miquel de, rector de Penaguila, insta a Eximeniç perquè escrigui 'l *Pastorale*, 195-201.
- Nicolau V, papa (1452), 92.
- Ocaña, fr. Gonçalo de, prior del monestir de la Sisla, trad. al castellà el *Llibre dels Angels* (1434), 73, 74.
- Pau, Guillem de, abat de Banyoles (1419), 67.
- Rapine, Jehan, conseiller et maistre d'ostel de la maison du roy et gouverneur des villes et conté d'Aucerre (s. XVe), 84.
- Rojals, Berenguer de, jurat de Valencia, Eximeniç dedica 'l *Regiment de la cosa publica* (1384), 35, 36.
- Romeu, Jacme, jurat de Valencia, Eximeniç dedica 'l *Regiment de la cosa publica* (1384), 35, 36.
- Salvatierra, Alonso de, traductor? del *Carro de las Donas* (1542), 124.
- Sanxa Ximeniç d'Arenós, comtessa de Prades, Eximeniç li dedica 'l *Llibre de les Dones*, 101-123.
- Çafont, Joan, escrivà del rey Alfons (1417), 54.
- Talavera, Fernando de, primer arquebisbe de Granada, tradueix y publica la *Vita Christi* (1496), 177.
- Talboth, chevalier angloys (1452), 92.

AUTORS CITATS

Aguiló, Angel, 150.	López, P. Atanasio, 194.
Aguiló y Fuster, Marian, 72.	Martin, Henry, 93, 94.
Alós, Ramon de, 70, 111.	Mazzatinti, A., 44.
Antonio, Nicolau, 122.	Miquel y Planas, Ramon, 152.
Balaguer y Merino, Andreu, 132, 180.	Miret y Sans, Joaquim, 53.
Balari y Jovany, Josep, 24, 44.	Morel-Fatio, Alfred, 24, 44, 183.
Beer, Rudolf, 74, 75, 117-121, 135.	Pi y Arimon, A. A., 55, 128.
Bofarull, Francisco de, 61.	Ratti, mons. Aquileu, 99.
Bofarull, Prosper de, 38, 48.	Rocamora, José Maria, 41, 76, 122.
Brunet, J. C., 95.	Salat, Josep, 44.
Bulbena y Tusell, Antoni, 25, 34, 145, 147.	Salvà, J. A., 36, 112, 177.
Casanovas, P. Ignasi, 27, 155, 156.	Schiff, Mario, 41, 76.
Castellane, marquès de, 152.	Serrano y Morales, Josep Enrich, 8, 33.
Chatelain, E., 99.	Torres Amat, 182, 188, 189.
Clemencín, Diego, 78, 79, 122, 134.	Valenzuela, P., 39.
Gallardo, Bartolomé José, 115.	Velasco, V., 58, 104, 129.
Haebler, Conrad, 8, 36, 71, 72, 80, 177.	Vignaux, A., 152.
Hain, 95, 137.	Villa-amil y Castro, José de, 123.
Jeanroy, A., 152.	Villanueva, P., 46, 102, 110, 130, 142, 163, 200.
Llabrés, Gabriel, 44.	